

YENİ ANAYASA YAPMA YOLUNDA ULUSLARARASI DENEYİMLER

Yayına Hazırlayan
HÜSEYİN ÇAKIR

Hans Peter Schneider (Almanya)

Carles Viver Pi-Suñer (İspanya)

Miroslaw Wyrzykowski (Polonya)

Albie Sachs (Güney Afrika)

Prof. Dr. **Mithat Sancar**

Prof. Dr. **Turgut Tarhanlı**

Bekir Ağırđır

KÜYEREL
DÜŞÜNCE ENSTİTÜSÜ

Bu Konferans 15 Ekim 2011 tarihinde İstanbul da yapıldı.
Friedrich Ebert Vakfı Türkiye Temsilciliği 2012 yılında Özlem
Kaya tarafından Türkçe- İngilizce kitap olarak yayınladı.

Bu kopya Küyerel Düşünce Enstitüsü tarafından
Friedrich Ebert Stiftung'un katkılarıyla hazırlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Almanya ve İspanya'da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri

Prof. Dr. Hans-Peter-Schneider

Federalizm Araştırma Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Carles Viver Pi-Suñer

İspanya, Barselona Üniversitesi

Prof. Dr. Mithat Sancar

Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

Moderatör: **Şirin Payzın**

Michael Meier

Açış Konuşması

Hanımefendiler, beyefendiler; hepinize bu konferansın organizatörleri adına yani Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES), Küresel ve Yerel Düşünce Derneği (KÜYEREL), İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Friedrich Ebert Vakfı adına teşekkür ederim.

Ben Michael Meier, Friedrich Ebert Vakfı Türkiye Temsilciliği direktörüyüm. İzniniz olursa, genel olarak Friedrich Ebert Vakfı ile ilgili bir iki söz söylemek isterim. Demokrasinin teşvik edilmesi vakfımızın temel misyonu ve en önemli görevidir. Yüzden fazla ülkede faaliyet gösteriyoruz ve Almanya'da on altı büromuz var. Fonlarımız Alman Parlamentosu'ndan temin ediliyor ve bu fonlarla seminerler, konferanslar düzenliyoruz, aynen bugün burada düzenlenen konferans gibi. Aynı zamanda araştırmalar, öğrenci değişim programları, siyasi eğitim ve benzeri programlar uyguluyoruz ve yetenekli öğrencilere burslar veriyoruz. Geleneksel çalışma ortaklarımız arasında parlamentolar, bakanlıklar, sosyal demokrat örgütler, sendikalar, sivil toplum kuruluşları, insan hakları örgütleri, kadın grupları, üniversiteler, medya ve benzeri kurumlar var.

Sayın katılımcılar, bugünkü konferansımız sivil toplum örgütleri tarafından organize edilmiştir. Bu kurumların hepsi Türkiye'nin yeni anayasasına katkıda bulunmak isteyen kurum-

lar. *Amacımız, yeni anayasanın içeriğine odaklanmaktan ziyade, yeni anayasaya bizi götüreceği yolu, yani yeni anayasanın hazırlanması ve tartışılması sürecini konuşmak.* Bu anayasa, Türkiye’de ilk kez özgürce, şeffaf ve demokratik bir şekilde, halk tarafından, kurumlar tarafından, kişi ve gruplar tarafından hazırlanan, ama özellikle de Anayasa Komisyonu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde temsil edilen siyasi partiler tarafından kaleme alınacak bir anayasa. Aramızda dört farklı ülkenin anayasa uzmanı bulunuyor. İspanya’dan Prof. Dr. Carles Viver Pi-Suñer, Polonya’dan Prof. Mirosław Wyrzykowski, Güney Afrika’dan Dr. Albie Sachs ve Almanya’dan Hans Peter Schneider bugün bizimle birlikte. Konuklarımız kendi ülke deneyimlerini anlattıktan sonra, Türkiye’den değerli uzmanlarımız Prof. Dr. Turgut Tarhanlı ve Prof. Dr. Mithat Sancar da bunları bizim için yorumlayacaklar.

Benim açımdan aslında dört ülke deneyiminin de çok ilginç unsurları var ve bunların bizim Türkiye’de yürüttüğümüz tartışmayı teşvik edici nitelikleri olabilir. Almanya anayasasının birinci maddesi şöyle der: İnsan onuru dokunulmazdır. Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı’nda yaşadığı dehşet verici deneyim, insan haklarının korkunç bir şekilde ihlâl edilmesi neticesinde, insan onurunun yeni Almanya anayasasında en değerli ilke olarak muhafaza edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Bu nedenle Almanya anayasasının ilk 19 maddesi bireylerin temel haklarına vakfedilmiştir. Aldığımız bir başka ders de şu: erkin bölgesel düzeyde yayılması. Yani siyasi erkin hiçbir zaman merkezi hükümetin veya birkaç kişinin elinde toplanmaması. Böylesi zor bir dönemde, Almanya’da anayasa kısa bir sürede, sivil toplumun katkısı alınmadan bir grup uzman tarafından hazırlandı. Prof. Hans Peter Schneider bize bu konuyu anlatacak.

Polonya, aslında Avrupa'da 1791'de anayasasını kabul etmiş ilk ülke ve *Polonya Anayasası, Türkiye'de 1924 yılında anayasa hazırlanırken örnek teşkil etmiş anayasalardan biri*. Komünist rejimin çökmesinden sonra tabii ki yeni bir anayasanın hazırlanması Polonya'da zaman aldı. Halkın buna nasıl dâhil edildiğini öğrenmek çok ilginç olacak. Güney Afrika Anayasası'nın hazırlanmasında ise ilgi çekici pek Almanya İspanya çok unsur var. Bunlardan özellikle iki tanesi Türkiye deneyimi açısından önemli: nüfusun tüm katmanlarının yoğun katkısının sağlanması ve Güney Afrika'daki iki meclisli sistem sayesinde farklı din, dil, kültür ve azınlıkların haklarının korunması.

İspanya'daki anayasa yapma süreci çok katılımcı olmamış, yani sivil toplumun fazla bir katılımı olmamış. Bask bölgesinde yaşayan azınlıklar anayasanın hazırlanmasında rol oynamamış, kurulan Anayasa Komisyonu'nda yer almamışlar. Bu da elbette Türkiye için ders alınması gereken bir durum. Peki, güçlü askeri yönetimlerin İspanya anayasasının hazırlanmasındaki rolü ne oldu ve askeriyenin büyük gücü yeni anayasada nasıl sınırlanabildi? Bunlar ilginç konular.

Anayasa Türkiye'de mümkün merteye en büyük uzlaşma çerçevesinde, tüm siyasi aktörlerin ve toplumun tüm katmanlarının dâhil olduğu bir süreç sonucunda yapılmalı; demokratik, şeffaf ve kapsayıcı bir süreçle hazırlanmalı. Bu yapıldığı takdirde, Türkiye'de yeni bir *birlikte yaşama kültürü* de kurulacaktır. Tabii ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilen siyasi partilerin anayasa müzakeresine açık fikirlilikle, ön koşulsuz başlamaları cesaret vericidir. Bizler bu sürece katkıda bulunmayı umuyoruz. Biliyoruz ki, bizim katkılarımız yine de oldukça mütevazı düzeyde olacaktır.

Elbette ki çok köklü sorunlar var, bu nedenle bu çalışmaların en önemli unsuru sabır olacaktır. Sabır, uzun vadeli bir bakış açısı ve atılan her küçük adımla ilgilenmek konusunda sorumluluk duymak gerekir. Mahatma Gandhi'nin bir sözü var, der ki: *“yaptığınız işlerin çoğu önemsiz olmaya mahkumdur ama yine de bütün bunları yapmaya devam etmeniz çok önemlidir.”*

Evet, hanımefendiler beyefendiler, izninizle bu konferansın organizatörlerine teşekkür etmek istiyorum. Beş kurum organizasyonda yer aldı ama özellikle de bize ev sahipliği yapan İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne teşekkür etmek istiyorum.

Uzmanlarımıza da teşekkür ediyorum. Hatta bazıları birkaç saat önce İstanbul'a ulaştılar ve deneyimlerini bizimle paylaşmaya hazırlar. Beni dikkatle dinlediğiniz için teşekkürler. Şimdi sözü birinci panelin moderatörü olan Şirin Payzın'a vermek istiyorum.

Şirin Payzın

Moderatör

Sayın Meier çok teşekkür ederim. Anayasa gibi, aslında hepimize şu anda biraz uzak gibi görünen, hayli karışık ve hayatımıza çok da dokunmayacağını düşündüğümüz bir konunun konuşulması çok önemli. Çünkü tam tersine anayasa konusu hayatımıza son derece dokunuyor ve bu meselenin artık sadece siyasi partiler arasındaki bir tartışma olmaktan çıkarılması ve sokağa indirilmesi gerekiyor. Bu süreçte diğer ülke tecrübelerinden yararlanmak çok önemli.

Her ne kadar her ülkenin koşulları, anayasa yapma süreçleri kendilerine aitse de, mutlaka başka deneyimlerden öğreneceğimiz çok şey var. Sayın Meier kısaca konuşmacılarımızın özgeçmişlerine değindi. Birazdan dinleyeceğimiz Schneider bize Almanya örneğini anlatacak. Kendisi sadece Almanya içinde önemli bir anayasa hukukçusu değil, aynı zamanda Almanya dışında farklı ülkelere de danışmanlık yapmış bir uzman. İspanya Anayasa Parlamentosu Anayasa Komisyonu'na danışmanlık yapmış, Gürcistan'da anayasal sürecin oluşturulmasında önemli katkıları olmuş, Filipin Hükümeti'ne danışmanlık yapmış. Dolayısıyla uluslararası Almanya, İspanya alanda da görüşlerine başvuru olan bir uzman, bu anlamda ondan dinleyeceklerimiz çok kıymetli. Sonrasında, Sayın Viver Pi-Suñer'in bize anlatacağı İspanya örneği bugünlerde Türkiye'de çok fazla konuşuluyor; bizim İspanya'dan

öğreneceklerimiz neler olabilir? Özerklik meselesi tabii ki çok önemli ama bunun dışında anayasanın ortak bir metin olması konusunda İspanya'da çok önemli bir sınav verildi ve bütün siyasi partiler de bu meselede uzlaştılar, buradan bir siyasi kavga yerine bir siyasi uzlaşma çıkardılar. Bu anlamda da İspanya'nın deneyimlerinin bütün diğer unsurlar dışında çok önemli olduğunu düşünüyorum. Türkiye'de bugünlerde anayasa meselesi üç maddeye tıkanmış durumda. İlk üç maddenin değişip değişmemesi üzerine konuşuyoruz. Bizim anayasa tartışmalarını bu konuya sıkıştırmamız gerekiyor. Yeni bir metin hazırlanacak, bu metin kimin metni olacak, hepimizin metni olabilecek mi?

Sonuçta 1982 anayasasını değiştirerek yeni bir metne mi kavuşacağız yoksa bütün doğru bildiklerimizi bir köşeye atarak yepyeni bir metin mi oluşturacağız? Bu metnin başında bireylerin hak ve özgürlüğü mü ele alınacak yoksa bir kez daha devleti tanımlayarak mı başlayacağız. Bu konuda da Almanya örneği çok önemli. Bütün bunların tartışılması, konuşulması gerekiyor. Kırmızı çizgilerimizi bırakıp devam etmemiz gerekiyor, umarım bugün bunu sağlayabileceğiz. Mithat Sancar'ın katkılarıyla her iki konuşumumuzun konuşmalarını birlikte değerlendirebilme fırsatımız olacak. Sözü fazla uzatmıyorum, konuşmacılarımızdan sonra sizlere de söz hakkı vereceğiz. Sivil toplumun katkıları çok önemli demiştik, sizden gelen soruları da konuşmacılarımıza aktarabileceğiz ve dolayısıyla daha interaktif bir toplantı yapma fırsatımız olacak. Sözü Sayın Hans Peter Schneider'e bırakıyorum.

Prof. Dr. Hans-Peter-Schneider

Federalizm Araştırma Enstitüsü Başkanı (Almanya)

Günaydın, hanımefendiler, beyefendiler. Her şeyden önce Friedrich Ebert Vakfı'na beni bu önemli konferansa davet ettiği için teşekkür etmek isterim. Bu konferans son derece önemli bir siyasi sürecin başında düzenleniyor.

Türkiye'de bir anayasa yapma süreci başlatılmış durumda. Belirtildiği gibi, bu anayasa Türkiye'nin demokratik koşullar altında hazırlanan ve tartışılan ilk anayasası olacak. Bu sadece Türkiye açısından değil, tüm Avrupa için de önemli bir süreç. Çünkü ben Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişinin lehinde olan bir insanım ve en kısa zamanda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katılmasını diliyorum. Bu açıdan da, bağımsız bir yargı sistemini garantileyen yeni ve demokratik bir anayasanın olması, temel hak ve özgürlüklerin Anayasa Mahkemesi'nin güvencesi altına alınması – sonuncu fakat – son derece önemlidir. Bütün dünyada tüm bu gereksinimler, demokratik bir anayasanın ön koşulu olarak görülmekte. Ancak bugün anayasanın içeriğini ele almayacağız, biz Türkiye'de hali hazırda başlamış olan anayasa yapma sürecini ele alacağız. Anayasa Komisyonu kuruldu, çalışmalarına başladı. 19 Ekim tarihinde toplanacaktı ama galiba ilk toplantısı ertelendi. Gazetelerde okuduğum kadarıyla Kürt Partisi mensuplarının da bu komisyona katılmaları kabul edilmiş bulunuyor ki bu fevkalade olumlu bir işaret, bu sürecin başarılı olacağının en büyük işareti. Neticede *tüm siyasi partilerin ve tüm siyasi fikirlerin bu anayasa içi-*

ne dahil edilmesi gerekir. Öncelikle, anayasanın yapısı ve işlevleri ile ilgili bazı genel görüşlerimi paylaşacağım sizinle; ondan sonra anayasa yapmanın Almanyadaki tarihçesinden biraz bahsedeceğim. Ve en sonunda anayasa yapma sürecine dair düşüncelerimle konuşmamı tamamlayacağım, ki bu süreç normalde tüm dünya ülkelerinde aşamalı olarak gerçekleşmesi gereken bir süreçtir.

Anayasalar bazı kanunlardan, kuruluş kanunlarından çok farklıdır. Ünlü MarburyMedison davasında Amerikan Yüksek Mahkemesi anayasanın ülkenin en yüksek, en yüce yasası olduğunu söylemiştir; bütün hükümet kurumlarını bağlayan, bütün insanları özgürlüklerine müdahale edilmesine ya da özgürlüklerinin ve kişisel dokunulmazlıklarının sınırlandırılmasına karşı koruyan bir metindir demiştir.

Anayasanın Görevi: Koruma, Örgütleme, Meşrulaştırma ve Entegrasyon

Temelde, anayasanın *-bana göre- dört tane işlevi vardır:* koruma, örgütleme, meşrulaştırma ve entegrasyon. Anayasaların koruyucu işlevi insanları devlete karşı korur. Vatandaşları, devletin mahremiyetlerine, özel hayatlarına ve özel mülkiyetlerine müdahale etmesine karşı korur ve dolayısıyla bu koruma işlevi, anayasaya temel hak ve özgürlükler şeklinde dâhil edilir. Bu bireyin bu gibi haklarının devlet karşısında etkin bir şekilde korunması için bir Anayasa Mahkemesinin olması fevkalade önemlidir. Anayasa Mahkemesinin aynı zamanda bazı devlet girişimlerini geçersiz ilan etme yetkisi de olmalıdır. Eğer devletin yaptığı bazı eylemler bireylerin temel hak ve özgürlüklerini ihlal edici nitelikteyse, bu durumdan etkilenenlerin anayasal şikâyet mercii olarak Anayasa Mahkemesi olmalıdır.

Anayasaların organizasyon işlevi açık; devletin organize edilmesi; parlamento, hükümet, mahkemeler ve diğer devlet organlarının kurulması ve düzenlenmesi. Bu aşikâr bir işlev.

Anayasaların üçüncü işlevi ise devlet eylemlerinin meşrulaştırılmasıdır ve bunun da demokratik bir şekilde yapılması gerekir. Buna göre, devletler tarafından atılan tüm adımlar halk tarafından denetlenebilmeli ya da denetlenmelidir. Çünkü halk egemenliğinde vatandaşlar sadece parlamento seçme hakkına değil, aynı zamanda özel konularda referandumla görüş bildirme hakkına da sahiptirler. Bu sizin anayasanızda da var, cumhurbaşkanı bir yasayı onaylamayarak parlamentoya geri gönderirse ve parlamento bu yasanın aynı şeklinde çıkmasında ısrar ederse, cumhurbaşkanı bu konuyu referanduma götürme hakkına sahip. Bu sizin anayasanızda da bulunan oldukça faydalı bir mekanizma.

Bana göre, anayasaların en önemli işlevinin entegrasyon işlevidir. *Anayasa birleştirici olmalıdır, ulusu birleştirmelidir.*

Anayasa siyasi mücadele aracı değildir, farklı etnik gruplardan oluşan bir ülke için birleştirici olmalı ve bir millet kurmaya yardımcı olmalıdır. Ve anayasa bu işlevi ne kadar etkin bir şekilde uygulayabilir ise, bu hem anayasanın geleceği hem de o ülkedeki demokrasinin geleceği açısından çok büyük önem taşıyacaktır. Bu nedenle anayasa üzerindeki uzlaşının olabildiğince geniş olması gerekir. Tek bir partinin yapacağı bir şey değildir anayasa; ulusun oluşturulması, ulusun zekâsını sağlanması için hazırlanmış bir araçtır.

Herkes Anayasaya Baktığında Kendini Görebilmeli: Almanya Deneyimi

Herkes anayasayı bir ayna olarak karşısında tuttuğunda, o anayasa metninde kendi resmini görebilmelidir. Mesela Almanya'da

halka temel yasalardan memnun olup olmadıklarını sorabilirsiniz ve bence halkın yüzde doksanından fazlası evet memnunuz diye cevap verecektir. Anayasa yapım sürecinde Türkiye’de de aynı şekilde bir konsensüs oluşturulmalıdır. Bu sürecin kendisi belli bir entegrasyon anlarını, entegrasyon dinamizmini beraberinde getirir. Dolayısıyla bu anayasa yapma sürecini tüm siyasi fikirlerin ve siyasi kanatların ortaklaştırılması ve birleştirilmesi şeklinde düzenlemek gerekir.

Almanya’da geçmişte bizim yaşadığımız anayasa yapma deneyimine gelelim. Bu oldukça önemli bir deneyim. 1871 yılında Bismarck anayasası, Kuzey Alman Federasyonu’nun 1867 tarihli anayasasının sadece bir kopyasıydı. Almanya’nın ilk demokratik anayasası Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra hazırlanan Weimar anayasasıydı ancak o da oldukça güçlü bir cumhurbaşkanlığı pozisyonu yarattı.

“Ersatzkaiser” denen bu sistemde, cumhurbaşkanı parlamenter sistem içinde halk tarafından doğrudan seçiliyor ve parlamentonun onayını almadan kararnamelerle ülkeyi yönetme hakkını elinde tutuyordu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, müttefik işgalci devletler tarafından ortaya çıkarılan yeni eyaletlerde (“Länder”) anayasal sistem yeniden düzenlenmeye başlandı. 1948 yılında müttefikler “Länder”lerin başbakanlarına talimat vererek tüm ülkede geçerli olacak yeni bir anayasa hazırlamak için (Anayasal Meclis değil) Parlamenter Meclis kurmalarını istediler. Bu Parlamenter Meclis eyalet meclislerinden gelen parti kotalarına göre belirlenmiş 65 delegeden oluşuyordu. Bu meclis dokuz aydan kısa bir zaman içinde yeni bir anayasa hazırladı, ancak hazırlanan anayasanın müttefik güçler tarafından onaylanması ve eyalet meclislerinde kabul edilmesi gerekiyordu. Anayasa taslağı Bavyera eyaleti haricinde tüm eyaletlerde kabul edildi ancak bu anaya-

sanın diğer eyaletlerin üçte ikisi tarafından onaylandıktan sonra da Bavyera tarafından da kabul edileceği açıklandı. Bu önce reddedip, ondan sonra özel koşullar olduğu takdirde kabul etmek şeklinde gerçekleşen iki aşamalı bir kabuldü.

1949 yılı 23 Mayıs tarihinde Alman Anayasası, “Grundgesetz” dediğimiz temel yasa parlamento meclisi tarafından imzalandı ve parlamenter meclis başkanı Konrad Adenauer tarafından resmi olarak duyuruldu, bir gün sonra da yürürlüğe girdi. Yani müttefiklerin yeni anayasayı referanduma sokma talebi göz ardı edildi ve müttefik kuvvetler de bu konuda herhangi bir itirazda bulunmadılar.

Yeni bir anayasa yapmak için bir sonraki fırsat 1990'da Almanya'nın birleşmesi aşamasında ortaya çıktı. Çünkü mevcut kanunun 46. maddesine göre bu kanun, bütün Alman halkı, Doğu Almanya'da yaşayanlar da dâhil olmak üzere, barış ve özgürlük içinde yeni bir anayasa yapmaya karar verebildikleri zaman kendisini geçersiz, hükümsüz ilan ediyordu. Ancak Batı Almanya'da o tarihte bir koalisyon içinde olan muhafazakârlar ve liberaller 146. maddeden kaçınmaya ve 23. maddeyi kullanmaya çalıştılar. 23. maddeye göre Almanya'nın birleşmesi, doğunun temel hukukun ya da anayasanın uygulama alanı denilen alana dâhil edilmesini öngörüyordu. Birleşme anlaşmasının 5. maddesine göre, bu şekilde sadece ortak bir Anayasa Komisyonu kurulabilecekti ve eyaletlerden gelen 16 üye ve federal yönetimden 16 üye bir araya gelecek ve yeni katılan beş eyalet nedeniyle ortaya çıkan anayasa değişiklik ve düzeltmeleriyle ilgileneceklerdi. Bu ortak anayasa komisyonunun çalışmanın sonuçları çok başarısızdı. Daha ilginç olan nokta, Almanya'nın birleşmesinden sonra bu 5 yeni eyaletinde anayasa yapım süreçlerinin nasıl yaşandığıydı. Burada, yeni anayasa oluşturma görevini üstlenenler eyalet meclisleri (“Landtage”) oldu.

Eyalet meclisleri yeni anayasa oluşturma görevini üstlenebilmek için anayasal

Komisyonlar kurdular, bunlar meclis üyelerinden oluşan komisyonlardı ve her bir partinin o eyalet meclisindeki temsil oranına göre hazırlanmış bir komisyon yapısı vardı. Uzmanlar da bu komisyonlara destek veriyorlardı. Ben bu eyaletlerin nde, Saksonya, Sachsen Anhalt ve Thuringen'de Anayasa Komisyonlarında uzman sıfatıyla görev yaptım. Taslaklar üçte iki çoğunlukla her bir eyalet meclisinde kabul edildi.

Sadece Brandenburg bölgesinde ayrıca bir referandumla ihtiyaç duyuldu ve bu referandumda da yüksek oranda çoğunluğun desteği sağlandı.

Bütün Taslakları Eşit Şekilde Ele Almak nemlidir

Bu giriş niteliğindeki bilgilerden sonra size anayasa yapım sürecinde hangi mekanizmaların olması ve hangi adımların atılması gerektiği konusundaki düşüncelerimi biraz anlatmak istiyorum. Tüm dünyada gözlemediğimiz, anayasa yapma süreçlerinin normalde dört aşamadan oluştuğu. İlk önce bir hazırlık dönemi geçirilir, arkasından sürecin resmen kurumsallaşması söz konusu olur, ardından halkın katılımı sağlanır ve son olarak da yeni anayasa kabul edilir.

Hazırlık aşaması genellikle siyasi partilerin önderliğinde ilerler, partiler farklı öneriler ya da taslaklar sunarlar ve bu görüşler ışığında halkın desteğini almaya çalışırlar, sivil toplum örgütleriyle temas halinde olurlar ve bu önerilere destek bulmaya çalışırlar.

Bu siyasi bir mücadeledir ve gayet normaldir. Ve sanıyorum siz de zaten son iki üç yıldır bu hazırlık süreci ile ilgili tecrübeleri

yaşıyorsunuz. Ancak bu ilk aşamada anayasa yapma sürecinin sadece partilerin çıkarlarına veya sadece iktidardaki partinin çıkarlarına dayanarak şekillenmemesi gerekir. Çünkü konu sadece tek bir partinin meselesi değildir. Anayasalar her zaman tüm ülkeyi ilgilendiren konulardır, tüm vatandaşları ve siyasi yelpazenin tümünü ilgilendirirler.

İkinci aşama anayasa yapma sürecinin kurumsallaşma aşamasıdır. Bu aşamada Anayasal meclisin ya da mevcut meclisin bu konuda öncü rol oynaması önemlidir.

Fakat genel kurul bu müzakereler ya da metin tartışmalarının yapılması için uygun bir zemin değildir. Dolayısıyla bu meclisin daha küçük bir grup kurması gerekir ve genellikle bu bir anayasal komite veya komisyon veya konsey olabiliyor ve bu yapı içinde daha az sayıda insan görev alıyor. Bizim tecrübemize göre, bu yapının üye sayısı 40 ile 70 arasında olmalı ve bu sayıyı aşmamalı. Bu komiteler tabii ki belli görevler ve konular için oluşturuluyor ve bu süreçte meclisteki tüm siyasi partilerin bu komitede temsil edilmesi çok önemli. Ayrıca parti üyelerinin partilerinin meclisteki temsil gücünden bağımsız olarak komite içinde eşit muamele görmeleri de çok faydalı. Üyelerin hepsi aynı fırsata sahip olmalı, öneri vermek konusunda eşit şartlara tabi olmalı, konuşma süreleri ve sorulara cevap verme süreleri eşit olmalı. Bu çok önemli bir yönetsel özellik. Bu aşamadaki en temel meselelerden bir tanesi yeni hazırlanmış ya da mevcut bir anayasa taslağının müzakerelerin temel metni olarak kullanılıp kullanılmayacağı konusu. Bu taslak hükümet tarafından sunulmuş olabilir. Örneğin, Weimar döneminde o zamanın İçişleri Bakanlığı kongreye bir bütün taslak sunmuştu. Ya da taslak, meclisteki iktidar partisi tarafından sunulabilir, bir ya da birden çok parti tarafından hazırlanmış

olabilir veya komisyonun kendisinin hazırladığı taslak olabilir. Eğer birden fazla taslak söz konusu ise, o taslakların herhangi biri üzerinde basit çoğunlukla bir tercih yapmaktan ziyade bütün önerilerin bir özeti oluşturularak farklı siyasi pozisyonları daha iyi anlamak için bütün resme bakmak tercih edilmelidir. Bütün taslakları eşit şekilde ele almak önemlidir. Böyle bir durumda, çalışma taslağı komisyon tarafından adım adım hazırlanmalıdır, tıpkı Güney Afrika'da olduğu gibi. Orada bu sürecin çok önemli bir birleştirici etkisi oldu ve sonuçta genel mutabakata ulaşmak açısından da faydalı bir yaklaşım oldu.

Müzakere süreciyle ilgili olarak bir başka öneri de ele alınacak konuların sırasıyla ilgili. Tartışmalara en kritik konularla başlamak daha faydalı, örneğin yeni anayasada mevcut anayasanın ilk üç maddesi korunmalı mıdır gibi bir soruyla başlanmamalı. Komite devletin organizasyonu gibi en basit, kutuplaştırıcı etkisi olmayan konulardan başlayabilir. Almanya'da yeni oluşan beş eyaletin anayasalarını tartışırken meclislerin ne şekilde düzenleneceği konusuyla başladık. Bu nispeten daha basit bir konuydu. Daha sonra hükümetin ve yargının nasıl düzenleneceği konularıyla devam ettik. Düzenlemeye dair konular başta ele alınmalıdır, çünkü eğer bir takım tartışmalı konulardan başlarsanız, daha baştan bir takım güç mücadelelerinin etkili olduğu bir durum söz konusu olur. Bu, müzakere sürecinin kendisine ve dolayısıyla anayasaya faydalı olmaz. Eğer komisyon içerisinde bir karşılıklı anlayış ortamı oluşturacak konularla başlarsanız yavaş yavaş o konulardan daha önemli olan tartışmalı konulara ilerlemek mümkün olur. Bu nedenle anayasanın ilk üç maddesinin korunup korunmayacağına dair tartışma en başta değil, en sonda yapılmalı. Anayasa komisyonu anayasa ile ilgili kapsamlı bir taslak üzerinde anlaşmaya

vardığında belki bir takım konular daha sonra karar verilmek üzere bırakılabilir.

Bu noktada parlamento içindeki süreç durdurulmalı ve anayasa yapma sürecinin üçüncü aşamasına yani kamuoyunun katılımı aşamasına geçilmeli. Bu aşamada normalde 6 ile 9 aylık bir zaman öngörülür. Taslağın yayınlanması ve yayınlandığı zaman da herkesin anlayabileceği, üzerinde yorum yapabileceği, fikirlerini gönderebileceği yöntemlerin sunulması çok önemli. Yani medya, kamuoyu araştırmaları, basın, radyo ve televizyon da bu süreci desteklemeli. Örneğin siyasetçilerle ve uzmanlarla belli başlı konuların ya da temel haklar, seçim sistemi, hatta anayasa mahkemesinin avantajları ve dezavantajları gibi taslak metinde yer alan konuların tartışıldığı söyleşiler ya da tartışmalar düzenlenebilir.

Son aşamada, yani karar verme aşamasında, parlamento ya da komisyon, taslak metnin daha çok kişi tarafından kabul edilmesi için metni değiştirmek ya da düzeltmek konusunda özgürdür. Sağlanması gereken destek minimum üçte iki. Bazı parlamentolarda dörtte üç, yani yüzde 75 de öngörülebiliyor. Parlamentoda anayasayı kabul için gereken yeter sayı en az referandum kadar önemli. Anayasa yapım sürecinin sonunda bir referandum düzenlenebilir ve bu bir seçenektir ancak bana göre bir zorunluluk değildir. Normalde, ana partiler arasında anayasanın içeriğine dair bir anlaşmaya varılmışsa, halkın büyük çoğunluğu anayasa lehine oy kullanacaktır. Benim söyleyeceklerim bu kadar, size anayasa yapma sürecinde başarılar diliyorum. Eminim Türkiye Büyük Millet Meclisi benim tüm bu saydığım gereksinimlere cevap verecektir, böylece iki ya da üç yıl içinde yeni anayasayı kutlayabilecek duruma geliriz.

Şirin Payzın

Çok teşekkürler Prof. Schneider. Sayın Schneider'in konuşmasında atılabilecek iki manşet var. Birincisi, bu bir parti meselesi değildir, devletin oluşturulmasında bir araçtır. Dolayısıyla anayasa, bu ya da şu partinin metni şeklinde ortaya çıkmayacak, herkesin ortak uzlaşısında bir metin olacak. Anayasa iktidar partisinin metni olarak da algılanmamalı. Türkiye'de de şu an kafa karışıklığı yaratan mesele bu. İkincisi, en zordan değil en kolay konulardan başlayalım. Bu Türkiye için önemli bir tecrübe. Türkiye'de en kolay konular dahi zor olabiliyor ancak yine de en kolay uzlaşılacak konuları bulabiliriz. Çok teşekkürler tekrar Sayın Schneider. Şimdi sözü Carles Viver Pi-Suñer'e bırakıyorum. Buyrun.

Prof. Dr. Carles Viver Pi-Suñer

İspanya, Barselona Üniversitesi

Öncelikle ben de organizasyon komitesine teşekkür etmek istiyorum beni davet ettikleri için, hepinize de bugün burada olduğunuz için teşekkür ederim.

Sunumuma oldukça önemli bir ifade ile başlamak istiyorum: Hukukun üstünlüğüne dayalı ülkelerde anayasalar, hem doğası hem de işlevleri gereği, her zaman mümkün en geniş halk kitlelerinin meşrutiyetine dayanarak oluşturulmalıdır. Anayasanın etkin bir şekilde uygulanması güvenlik güçlerine ya da mahkeme kararlarına bağlı olmamalı. Sonuçta bir anayasanın etkin bir şekilde uygulanabilmesi için anayasanın o ülke vatandaşlarının çoğunluğu tarafından destekleniyor olması gerekir ki bu destek de en başta anayasal metnin yapımı aşamasında sivil toplumun katılımıyla sağlanmalıdır. o anayasa uygulanabilsin işte bu yüzden halka dayalı bir meşrutiyet çok önemli bunu yapabilmek içinde anayasa yapım sürecinde halkın katılımını sağlamak çok önemli. Bu anayasanın toplum nezdindeki meşruiyetini garantilemek için çok önemli bir noktadır.

İspanya'da Anayasa Yapım Sürecinde Sivil Toplum Katılımı

Ben size 1978 İspanya Anayasa taslağı hazırlanırken ve değiştirilirken sivil toplumun katılımının bazı temel özelliklerini kısaca

anlatmaya çalışacağım. İspanya'da (şu anda yürürlükte olan) 1978 anayasasının kabul edilme süreci, aşağı yukarı 40 yıl süren bir siyasi baskı döneminin sonunda ortaya çıkan, Franco diktatörlüğünden demokrasiye geçiş dönemi içerisinde gerçekleşen bir süreçtir. Bu süreç tabii ki sivil toplumun kendi kendini organize etme yeteneği de olumsuz yönde etkilemişti.

Ancak Franco askeri diktatörlük rejiminin 1975'te düşmesinden iki yıl sonra anayasal sürecin ilk adımları atılmaya başlayana kadar, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin oluşturulabilmesi için bir takım ön aşamalardan geçildi, siyasi partiler ve sendikalar yeniden işlemeye başladı ve sosyal gruplar da kendilerini örgütlemeye başladılar.

Aslında bu dönem içerisinde, siyasi sistemin örgütlenmesi de ciddi oranda değişti ama bu değişim yine de diktatörlüğün koymuş olduğu normların yarattığı hukuki çerçeve içerisinde ortaya çıkmış bir dönüşümdü. Vatandaşlık hakları ve siyasi haklar uluslararası anlaşmaların ve insan hakları beyannamesi gibi beyannamelerin onaylanması vasıtasıyla tanındı; dernekler ve siyasi partiler yasal hale geldi; bölgelere geçici olarak kendi kendini yönetme statüsü verildi; o dönemdeki askeri yargının taktiri kısıtlandı ve bütün bu aşamalardan sonra 1977 yılında ilk demokratik seçimler gerçekleşti.

Bu seçimlerin sonunda iki meclisli bir parlamento oluştu. Bu meclisin amacı aslında baştan yeni anayasa yapmak olarak belirtilmemişti ama genel olarak toplumun beklentisi bu yeni seçilen meclisin ana görevinin anayasa yapmak olacağı yönündeydi. Bu nedenle yeni parlamentonun seçilmesinden kısa bir süre sonra meclis genel kurulunda bir meclis komisyonu kuruldu ve bu komisyona yeni bir anayasa hazırlama görevi verildi.

Dolayısıyla *İspanya'da anayasayı hazırlama görevi aslında ne bir hükümete ne de bir*

kurucu meclise, yani sadece anayasa yapmak üzere seçilmiş bir meclise verildi, ne de bir teknik komite ya da kuruma verildi. İspanya'da anayasa yapım görevi seçimle gelmiş yasama organının içerisinde parlamentoda bulunan dokuz partiyi temsil eden 36 kişilik bir komisyon kuruması vasıtasıyla gerçekleşti. Ve bu komite kendi içerisinde bir iç çalışma grubu kurdu bu çalışma grubunda da 7 milletvekili vardı.

Bu komisyonun üyelerine bir takım hukuki destek sağlandı ama en önemlisi bu desteğin sadece meclis içerisinde değil siyasi partilerdeki hukuk uzmanlarından ve parti liderlerinin 'yönlendirmesinden' de gelmesiydi.

Anayasa taslağı hazırlama süreci on dört ay sürdü ve aslında oldukça uzundu, en azından karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde oldukça uzundu. Bunun sebebi bir açıdan parlamentodaki iki meclis, senato ile kongre arasındaki görüş farklılıklarıydı.

Bu farklılıkların çözülmesi için karma bir parlamento komisyonu kurulması gerekti.

Sonuçta hazırlanan taslak hem senato hem kongrede, parlamentonun her iki meclisinde, çoğunluk oyunu alarak kabul edildi. -%94 oy aldı- Taslağı kabul etmeyenler sağ partilerin aşırı sağ kanattaki üyeleriydi ve *bağımsızlık isteyen Katalan ve Bask bölgesi partilerinin temsilcileri taslağa onay vermediler.* Taslak daha sonra referandumda da onaylandı ve seçmenlerin yüzde 59'unu temsil edecek şekilde yüzde 85 oy aldı. Anayasa taslağı Bask bölgesi hariç İspanya'nın her yerinde onay gördü. Bask bölgesinde seçmenlerin sadece yüzde 31'ini temsil edecek bir oy oranıyla anayasaya destek verildi.

Şu ana kadar söylediklerimden belki şu noktaya varabiliriz, nihai bir referandum ile doğrudan katılımın yanı sıra, anayasanın hazırlanması sürecinde sivil toplumun katılımı da önemli. İspanya'da bu katılım özellikle meclisteki siyasi partiler vasıtasıyla oldu. Hatta iki parlamenter kurum -anayasa komisyonu ve çalışma grubu- içinde temsilcileri olan partiler anayasayı hazırladılar.

Dolayısıyla aslında sivil toplumun doğrudan katılımı bu referandum süreci dışında olmadı. Bir kurucu mecliste seçilmedi, yeni anayasanın temel unsurları açısından daha önceden yapılmış bir takım tartışmalar veyahut bir takım geçici doğrudan katılım mekanizmaları yoktu.

Bu tarz katılım mekanizmaları o tarihte yoktu çünkü. Daha sonra yaşanan süreçlerde, örneğin 1998 yılında Kuzey İrlanda'da, daha sonra sanıyorum Güney Afrika'da küçük ama yararlı şekillerde bu tarz doğrudan katılım mekanizmaları kullanıldı.

Aslında Avrupa'da ve dünyada bu tarz müzakereye dayalı tartışmaların temel oluşturduğu yaklaşımlar geçen yüzyılların en sonralarına doğru ortaya çıktı. Örneğin o zamanlar internet gibi bir takım yeni teknolojileri kullanma şansı da söz konusu değildi. Sonradan, anayasal süreçlerde bu teknolojiler İrlanda, İzlanda'da kullanıldı ve sanıyorum şu anda Türkiye'de de kullanılıyor.

Bu nedenle İspanya'da anayasa yapma sürecine toplumsal katılım, Avrupa'da yirminci yüzyılda yaşanan anayasal süreçlerin pek çoğundan çok da farklılık göstermiyordu.

Sivil toplumun katılımının parlamentoda yer alan siyasi partiler üzerinden olduğu durumlarda, toplumsal katılımın derecesini belirlemek için değerlendirilmesi gereken iki faktör vardır. Bir yandan, parlamentonun olabildiğince çok siyasi görüşü kapsama kapasitesi, ki bu oldukça fazla siyasi görüşün alınması, tartışılma-

sı ve kapsanması demektir. Diğer yandan, sivil toplumun belli bir öneriyi doğrudan milletvekillerine sunabilmesi için direkt yolların olması, parlamentoda doğrudan sesinin duyulabilmesi. Ben bu iki durumu birlikte değerlendireceğim:

İlk durumla ilgili olarak şu söylenebilir; 1977 yılında İspanya'da seçilen meclis çok parçalı bir meclisti ve bu mecliste on üç siyasi partinin temsilcisi vardı. Bu siyasi partiler çok geniş bir siyasi ve ideolojik yelpazeyi temsil ediyordu. Böyle olduğu için de, İspanyol toplumunda var olan farklı siyasi görüşler parlamentoda temsil edilebiliyordu. O tarihte seçilen meclisin içerisinde diktatörlükle bağlantısı olan aşırı sağ partilerin temsilcilerinden aşırı sol partilere kadar bir çok temsilci vardı. Ayrıca daha periferide yer alan ulusalcı partilerin temsilcileri de vardı ve milletvekillerinin yüzde 13'ü bu ulusalcı partilere mensuptu.

Anayasa komisyonu ve çalışma grubu kurulduğunda, parlamentoda geniş bir ideolojik spektrumu temsil edebilecek kişilerin bu komisyonlarda yer almasına uğraşıldı. Ancak çalışma grubunun içerisinde Bask ulusal partisi yoktu ve bu dışarıda bırakılma durumu 1978 yılında yapılan referandum sürecinde anayasaya olan desteğin Bask bölgesinde daha az olmasının sebeplerinden bir tanesiydi. Bugün hâlâ bu desteğin eksikliği İspanya'da hissedilebiliyor.

Yine de o tarihteki mecliste çok değişik ideolojik pozisyonların büyük oranda temsil edildiğini söylemek mümkün çünkü değişik siyasi görüşler, ekonomik sistem, hükümet şekli, bölgesel yapı ve devletin yönetim şekli (monarşi mi cumhuriyet mi olması) gibi önemli konular hakkında farklı öneriler getiriyordu.

Ancak, parlamentonun müzakereye dayalı ve birleştirici kapasitesini ve çok çeşitli görüşlerin bir arada varolmasını incelemenden önce sivil toplumun da parlamenter süreçte partilere öneriler

getirme kapasitesinden de bahsetmek lazım. Diğer bir deyişle, sivil toplumlum katılımını meclis üyelerinin seçimi ve onlara açık çek vermeleriyle mi sınırlı kalıyordu yoksa sivil toplumun katılımını milletvekillerine belli konularda öneriler getirebilecekleri şekilde yapılandırılmış mıydı.

Tabii bunlar ölçülmesi ve analiz edilmesi zor sorular. Biçimsel açıdan, önceden de belirttiğim gibi, bu anayasanın yapıldığı tarihte sivil toplumun öneriler getirilmesi için oluşturulmuş bir takım geçici veya kurumsallaşmış mekanizmalar yoktu.

Bu nedenle, sosyal örgütler siyasi görüşlerini parlamentodaki partilere aktarıyorlardı, bu da genellikle kişisel ilişkiler gibi gayri resmi ve şeffaf olmayan yollarla oluyordu.

Belki de bu süreçte en ‘resmileşmiş’ mekanizmalar ordu gibi kurumlar tarafından kullanılıyordu, zira hükümetin içinde ordu mensupları da yer alıyordu. Sonuçta hükümet anayasa yapma sürecine önderlik etmiyordu ancak meclisteki çalışma grubunun çalışması üzerinde önemli bir etki kapasitesi vardı.

Ancak her durumda, meclis toplantılarının şeffaf olmaması ve gizli tutulması bu tip gayri resmi bağlantıların söz konusu olmasına sebebiyet veriyordu. Bu şeffaf olmama durumuna rağmen, bu anayasa yapma sürecinin halk arasında çok ciddi bir beklenti yarattığını da söylemek lazım. Basın bu süreci çok yakından takip ediyordu ve bazı sosyal gruplar mesela ticaret odaları gibi odalar, üniversiteler, hukukçular, halka açık olarak anayasal konuları tartışıyorlar, bunlarla ilgili görüşlerini bildiriyorlardı.

Bu öneriler partilere parlamentodaki temsilcileri yoluyla şeffaf ve bir kamusal süreç içinde erişiyordu.

Bu şekilde, hem “özel” hem de “kamusal” alanda hem “muğlak” hem de “şeffaf” bir tartışma gerçekleşiyordu ve farklı baskı gruplarının çıkarları siyasi partilere ulaşıyordu. En önemli *baskı*

grupları arasında diktatörlük döneminde çok büyük yetkileri olan Katolik Kilisesi ve askeri çevrelerin yanında sendikalar ve işveren kurumları da vardı. Örneğin, Katolik Kilisesi kendisine belirgin bir referansta bulunuyordu ve din özgürlüğü ve devletin laik niteliği konusunda öneriler getiriyordu.

Farklı İdeolojik Grupların Katılımı Çoğulcu Parlamenter Sistem Sayesinde Oldu

Askeriyeye gelince onlar aslında yeknesak bir pozisyon içine girmemişlerdi hatta askeri çevrelerin önemli bir bölümü anayasa sürecinin temel hedeflerini paylaşmamakla birlikte yine de anayasa metninin giriş kısmına onlara ilgili işlevleri yerine getirecekleri hükümler ilave etme imkânı buldular. Ancak bu işlevler ancak hükümetin yönetimi altında gerçekleştirilebileceklerdi.

Aslında anayasa kabul edildikten sonra pek çok önlem alındı ve bu önlemler askeri çevrelerin demokrasiye adapte edilmeleri amacını taşıyordu. Özellikle, 1981 yılında başarısızlığa uğramış olan askeri darbe teşebbüsünden sonra yüksek rütbeli askerlerin erken emekliye ayrılmaları, Savunma Bakanlığı'nda üst düzey görevlerde çalışan sivillerin sayılarının artırılması, askeri bütçenin artırılması, askeri okullarda okutulan konuların içeriğinin değiştirilmesi gibi önlemler tartışıldı.

Daha önce de belirttiğim gibi, sivil toplumun ve sosyal grupların parlamentodaki elit gruplar ve onları siyasi, hukuki danışmanları üzerindeki doğrudan etkisi oldu mu, olduysa ne ölçüde oldu bunu tespit etmek pek kolay değil. Ancak neticede, temsili demokrasilerde genellikle yaşandığı gibi, bu etki parti içi elitlerin çıkarlarıyla dengelendi.

Bu gibi sorulara cevap verirken, belli konuları dikkate almak gerekli: öncelikle, parlamentodaki partilerin geniş bir ideolojik çerçevede yer alsalar da, neredeyse hepsi bazı temel tercihlerde birleşiyorlardı. Örneğin, refaha dayalı bir demokratik sistemin kurulması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, hak ve özgürlükler konusunda çok kapsamlı bir uygulamanın getirilmesi, devlet yönetiminde belli bir âdemi merkezîliğe gidilmesi ve yeni bir mali modelin kabul edilmesi gibi konularda partiler birleşiyorlardı.

İkinci olarak, bütün bu seçenekler, aynı zamanda konsensüse dayalı bir görüş etrafında birleşmek ve bu sayede siyasi tercihlere azami ölçüde saygı göstermek gibi bir saplantıyı da paylaşıyordu. Diğer bir deyişle, tüm siyasi partiler bir siyasi çatışmadan kaçınma konusunda birleşiyorlardı. Bugün, özellikle genç kuşakların İspanya'da 1936-1939 yıllarında cereyan eden iç savaşın, 30 yıl sonra yeni bir anayasa hazırlanırken hissedilen acı anılarının etkisini anlamaları mümkün değil.

Bu saplantı, demokrasiye geçiş döneminin hemen başındaki kapsamlı genel affı, iç savaş (1936-1939) ve diktatörlük (1939-1975) döneminde işlenen suçların yargılanmaması kararını ya da sivil ve askeri hizmetlerin iyileştirilmesi hamlesini açıklıyor. İspanya'da 2007 yılına kadar, bahsettiğimiz dönemlerde işlenen suçların telafi edilmesine yönelik herhangi bir karar çıkmamıştır.

Tabii ki tüm güçler arasında mutlak bir anlaşmanın sağlanması mümkün değil ve sonuçta en büyük iki parti tarafından alınan kararlar üstünlük kazandı. Bu partilerin görüşlerinin çok farklı olduğu bazı durumlarda, varılan çözüm bu konulardaki tartışmayı ötelemek oldu. Örneğin bazı konuların tartışmasını yeni bir mevzuatın kabulünden sonraya bırakmak gibi bir yol izlendi ki

biz bunlara organik yasalar diyoruz. Bazı anayasal konular için güçlü bir çoğunluk tarafından kabul edilmesi gereken organik yasalarla çözülmek üzere ertelendi. Bazı durumlarda da, farklı alternatifleri ele alacak kapsamlı ve her şeye somut ve spesifik tanımlar getirmeyen, özel olarak saptanmamış fıkralar kullanılması yoluna gidildi. Örneğin devletin ne derece âdemi merkezîyetçi bir şekilde yönetilmesi bu tür bir karardı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz, *katılım için önemli ve fakat yeterli bir yöntem olmayan referandum dışında, İspanya'da anayasal sürece sivil toplumunun katılımı farklı ideolojik fikirleri bir araya getirmeye çalışan çoğulcu bir parlamenter sistem sayesinde oldu*. Ve böylesi bir katılım özellikle toplumun enformel yollarla önerilerini ilettiği siyasi partiler kanalıyla desteklendi. Yani her durumda bu süreç temel olarak siyasi partiler kanalıyla yürütüldü.

Ancak yine de İspanya'da sivil toplumun katılım düzeyinin diğer demokratik batı ülkelerinin o dönemdeki durumuyla benzer olduğunu söyleyebilmekle birlikte, bu daha sonra yapılan anayasa değişiklikleri için ileri süreceğimiz bir görüş olamaz.

İspanya anayasası 35 yıllık tarihinde sadece iki kez reforma tabi tutuldu; bunlardan biri 1992 yılında diğeri de geçtiğimiz yaz yapıldı. Her iki durumda da yapılan reformlar sadece tek bir madde ile ilgiliydi. 1992 yılında yapılan anayasa reformu Avrupa vatandaşlarının yerel seçimlerde oy verme hakkının tanınması gibi önemsiz bir konu üzerineydi; buna karşılık 2011 yılında yapılan anayasa reformunda fevkalade hayati bir konuya üzerinde görüş bildirildi; kamu idaresinin merkezi, bölgesel ve yerel tüm seviyelerindeki bütçe açıklarının sınırlandırılması konusu üzerineydi. Her iki durumda da sivil toplumun katılımı, anayasal sürece olan katılımdan çok daha sınırlı kaldı.

Burada toplumun takdir yetkisine kalan konu bu reformların tartışılması ve analiz edilmesi konusunda neredeyse sıfır düzeyinde kaldı. 2011 tarihinde yapılan anayasa değişikliği yaz tatili sırasında yapıldı ve 15 günlük hızlandırılmış bir parlamenter oturum sırasında gerçekleşti. Bunun da nedeni ekonomik krizin getirdiği aciliyet olarak gösterildi. Ayrıca, reformda yapılan değişiklikler halk oylamasına sunulmadı, zaten bu konuda hukuki bir yükümlülük de yok. Ancak eğer parlamento üyelerinin yüzde 10'u tarafından böyle bir halk oylaması yapılması talep edilmiş olsaydı yapılabilirdi.

Sonuç olarak her iki süreç de münhasıran parlamenter bir süreç olarak kaldı ancak 1992 yılındaki reformda parlamentoda temsil edilen tüm partiler bu değişim sürecine katıldılar ve hepsi bu değişikliğin lehinde oy verdiler. Buna karşılık 2011 tarihli reform münhasıran en büyük iki parti arasındaki, yani iktidar ve muhalefet partisi arasındaki mutabakatla yapıldı. Ancak taslak son haline kavuştuktan sonra bu iki parti diğer partileri de görüş bildirmek üzere davet ettiler. Ancak azınlık partilerinin çoğu bu oylamaya dahi katılmadı ve genel kurul salonunu terk etti.

Bu son reform İspanya'da bazı partiler tarafından içerik açısından değil ancak yöntem açısından çok eleştirildi. Katalonya eyaletinde iktidarda olan ulusal parti dâhil bazı partiler özellikle kendilerinin bu reform sürecinin dışında tutulmalarının anayasal mutabakattaki görüş birliğine hanel getirdiğini ileri sürdü. Sonuç olarak, bu reformun yapılaş şekli 1978 anayasasının meşruiyetini tartışmaya açtı.

Bu görüşe katılıp katılmamanız ayrı bir konu, ancak bu tartışma bir anayasal süreçlerde ve anayasal reformlarda toplumda mümkün mertebe en geniş katılımın sağlanmasının önemini

gösteriyor ki bunu sözlerime başlarken de söylemişim. Beni dikkatle dinlediğiniz için çok teşekkür ederim efendim.

Şirin Payzın

Biz de sizlere çok teşekkür ediyoruz efendim, çok önemli konulara değindiniz. Bunlar Türkiye'ye ışık tutacak konular. Şeffaflık meselesi ve sivil toplumun katılımı gibi konular. En önemlisi, Sayın Pi Suner'in altını çizdiği gibi sivil toplumun parlamentoya görüşlerini bildirebilmesi için araçların değil doğrudan erişiminin olması gerekiyor. İki konuşmacımızın ardından Prof. Dr. Mithat Sancar'a sözü bırakmak istiyorum. Kendisinden, hem iki konuşmacımızın altını çizdiği önemli noktaları hem de kendi açısından bu yeni dönemde anayasa çalışmalarını değerlendirmesini rica edeceğiz.

Prof. Dr. Mithat Sancar

Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

Efendim böyle iki değerli konuşmadan sonra yorum yapmak biraz ağır bir sorumluluk. Haddimi aşmamaya çalışarak konuşmacıların değindiği ve değinme imkânı bulamadığı bazı önemli noktalarda Türkiye'deki süreçle bir karşılaştırma yapmaya çalışacağım. Öncelikle, karşılaştırma yöntemi ile ilgili akılda tuttuğum bir uyarı vardır. Özellikle Britanya İrlanda sorunu tartışılırken, Tony Blair adına süreci baştan sona yöneten danışmanı Jonathan Powell şöyle der: “Bizim yaptığımız iyi şeyler ve kötü şeyler var, iyi şeyler mutlaka yol göstermez ama kötü şeyler uyarıcıdır. Eğer tecrübe edinmek istiyorsanız yaptığımız kötü şeylere bakın ve onlardan ders çıkarmaya çalışın, ama yaptığımız iyi şeylerden ders çıkarma şansınız pek olmayabilir.”

Almanya ve İspanya anayasal süreçlerine baktığımızda, doğru ve yanlış yapılanlar diye bir nitelendirme yapmak zor. Yine de, Türkiye açısından bu ayrıma dikkat ederek bazı sonuçlar çıkarmaya çalışacağım. Öncelikle Almanya'nın 'normal olmayan' bir ülke olduğunu söylemek gerekiyor, bu 'normal olmayan' ülkenin tarihini 1848 ya da 1830'lardan başlatarak değerlendirebiliriz. Avrupa'nın iki büyük gücü ve bu güçler dışındaki ülkeleri alttan devrimlerle anayasal sürece dâhil olmuş olmalarına rağmen, anayasacılık hareketlerini 18. yüzyılda başlayıp 19. Yüzyılın ortalarında tamamlamış olmalarına rağmen, Almanya bu sürece ancak

19. Yüzyılın ortalarında başlayabildi. 1848'de ilk burjuva devrim girişimi yaşandı, anayasacılık hareketi başladı ve başarısız oldu, yarım kalmış bir devrim adıyla anıldı. Çok önemli bir anayasaydı, geniş katılımı yapılmıştı ama hiçbir zaman uygulanamadı, başarısız oldu. Neden başarısız olduğunu tartışmak için yeterli zamanımız yok. 1918'e hemen atlayabiliriz. Ondan önce tamamen tepeden dayatmayla yapılmış 1856 anayasası var. Dolayısıyla Almanya'nın ilk ciddi anayasası 1856 yılında yapılandır ve anayasacılık tarihinde demokratik anayasalar içinde bir yeri yoktur.

1918'de savaş sonrası dönem için yeni anayasa çalışmaları başladığında yine çok anormal şartlar altında bulunuyordu ülke. Buna rağmen demokratik bir anayasa olan Weimar Anayasası yapıldı. Olağan olmayan toplumun olağan olmayan şartlarda yaptığı bu anayasanın çok da olağan bir hayatı olmadı. Bu anayasa ancak on beş yıl uygulamada kaldı, 1933'te bildiğimiz akıbeti yaşadı. 1949 dünya anayasacılık tarihinin en ilginç deneyimlerinden birinin adıdır. Çünkü bu anayasa bu kez otoriter iç rejimin dayatması ile değil açık bir şekilde işgal güçlerinin yani müttefiklerin dayatmasıyla geldi.

Almanya Kendi İç Dinamiklerini Yarattı

Bu ülke bir alttan anayasacılık hareketi yaşamadı. Modernleşmeyi tepeden yaşadı. *Tepeden modernleşme bürokratik siyasi yapı ve otoriter siyasi kültür üretti.* Ve bu içerdeki demokratik dönüşüm dinamiklerini çok zayıflattı. Bu zayıflık 1918-1933 arası bir Rönesans yaşamak için çok ciddi bir atılım yapılmasına rağmen yine de büyük bir bela ile çok ağır bir müdahale ile kesildi. Tarihin en korkunç yönetimi, Nazi yönetimi o dönemin sonunu getirdi.

1949'da evet, müttefikler aracılığıyla yapıldı bu değişiklik, daha doğrusu demokratik anayasa. Demokratik hukuk devleti müttefiklerin himayesinde ve kontrolünde ve onların onayıyla gerçekleşti. Sonuçta, onların onaylamadığı bir anayasa metni olmayacaktı. Ancak burada kalmadı, Almanya kendi iç dinamiklerini yarattı. Bunu başarılmasında etkili olan en önemli gelişme 68 devrimleridir. Almanya bunu çok sarsıcı yaşadı. Dolayısıyla 68'ten sonra hem geçmişle daha cesur ve derin bir hesaplaşma içine girebildi hem de ülkenin kendi demokratik iç dinamikleri daha belirleyici hale geldi ve bu durum günümüze kadar sürüyor.

Bana göre 1949'daki anayasa süreci, Almanya için bir travmayı bir şok ile tedavi etmek gibi bir yöntemdi. 1990'da Doğu Almanya'yı oluşturan toplum için bir şoktur bu durum. Bütün iyi çalışmalara rağmen, bütün iyi niyetli, Sayın Schneider'in de katıldığı o yuvarlak masa anayasa konseyleri toplantılarına, Doğu Almanya'daki yurttaşlık girişimlerinin katılımcı demokratik yapısına rağmen süreç bir ilhakla sonuçlandı, yeni bir anayasa yapılmadı, mevcut anayasa hedef topluma uygulandı.

Dolayısıyla Almanyadan şu dersi çıkarmak mümkün: Birincisi evet dışarıdan bir etkiyle başladı bu süreç ancak iç dinamikler bunu geliştirdi. Türkiye, bana göre, yeni anayasa sürecine 1999'da girdi. Bu tartışmaların başlangıç tarihi, kırılma noktası 10 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik adaylığının resmen tanınmasıydı. Süreç başladı ve uzun süre Avrupa Birliği endeksli yürüdü. AB raporlarına, uyarılarına bakarak bir şeyler tartışmaya başladık. Ancak, bana göre, 2004'ten bu yana Türkiye esas olarak iç dinamikleriyle yürütmektedir bu tartışmayı.

Son ilerleme raporu daha bir kaç gün önce yayınlandı ancak kimse artık ilerleme raporlarını tartışmıyor. Bundan beş sene

önce ilerleme raporları büyük bir sancı ve heyecanla beklenir, Türkiye bütün imkânlarını bu raporları azıcık düzeltmek için seferber ederdi, ama şimdi öyle değil.

Bana göre bunda üzülecek bir şey yok, bu durum Avrupa Birliği hedefinden vazgeçme anlamına gelmiyor. Bunu tavsiye eden bir şey demiyorum, telkin eden bir şey söylemiyorum, ama Türkiye’de artık demokratik anayasa sürecinde, demokratikleşme sürecinde, iç dinamikler çok güçlü bir şekilde belirleyicidir. Kısa bir süredir bu durum böyle, ancak bu önemlidir.

Alman Kimliği Yeniden Tanımlandı

İkincisi, Almanya bu süreci travmatik ve hüzünlü bir şekilde yaşamasına rağmen, Nazi döneminden ve Bismarck kültüründen kopuş için 1949 anayasasını iyi kullandı. Çünkü 1949 anayasası, Alman kimliğini yeniden tanımlama meselesinde ulusallık, millilik dışarıda nasıl bırakılır tartışmasına çok ciddi bir temel sundu. 1949 anayasasında esas alınan anayasal yurtseverlik kavramı, yani Alman toplumunu etnisiteyle, milliyetle, ırkla değil, üzerinde uzlaşmış demokratik bir metinle kurma girişimleri Almanya’da ciddi bir taban buldu. Bu noktadan, Türkiyelilik kavramına gelmek isterim. Anayasal yurtseverlik bizde anayasal vatandaşlık olarak çevriliyor çoğunlukla, bu Almanya’da ortaya çıkmış bir tartışmadır. Ve bu 49 anayasasını, ırkın, etnik kökenin, Almanlığın üstüne çıkararak bir başka öneridir: anayasa ile bir kimlik oluşturma, anayasayı demokratik bir toplumun ortak kimliğinin referansı haline getirme.

Türkiye’de de anayasa sürecinde bunu başka türlü yaşayacağız, Almanya bu açıdan bize zaten ilham veriyor. Stenberg’in 1979’da

başlattığı anayasal yurtseverlik tartışması, Habermas'ın ciddi katkılarıyla şimdi Türkiye'de de çok iyi bilinen bir konu haline geldi. Burada mesele Türkiye'nin yurttaşlık tanımını yapılırken bu tecrübeyi nasıl değerlendireceği sorusuyla bütünleşiyor. *Türkiye'de Türkiyelilik kavramını Almanya'daki anayasal yurtseverlik kavramı gibi kullanmayı bu süreçte mutlaka tartışmamız, hatta bunu iyi değerlendirmemiz gerekiyor.*

Franko Diktatörlüğü Hukuku Vardı: Ama Özgürlükler Alanı Genişletildi, Yol Temizliği Yapıldı

İspanya deneyimi de son derece önemli. Onunla ilgili söyleyebileceğim en önemli şey kademeli geçiş sürecidir ki sayın Pi-Suñer söyledi bunu. Kademeli geçiş konusunda bana göre en kritik ve yine Pi-Suñer'in hakkında bilgi verdiği konu, bir süredir benim de, başka meslektaşlarımın da dile getirdiği, en son BDP'nin Uzlaşma Komisyonu ve Uzlaşma Komisyonu için AKP'yle birlikte de gündeme getirdiği yol temizliği meselesidir. Anayasayı otoriter sistemden demokratik sisteme geçiş için belirleyici bir araç olarak görüyorsanız, onun yapılacağı şartları da demokratikleştirmeniz gerekir. Anayasayı demokratik şartlarda yapmanız gerekir. Franco döneminin meclisi vardı, Franco döneminin hukuku vardı, ama Juan Carlos'un önderliğinde demokratik bir liderlik bu süreci iyi idare etti. Burada da liderlik meselesine vurgu yapmak gerekiyor gerçekten. Bütün o olumsuz şartlara rağmen, yeni anayasayı demokratik bir zeminde nasıl yapabiliriz sorusunu çok güzel idare ederek, güzel de cevaplamıştır. Ve ne yapılmıştır? Örneğin, ilk önemli adım Franco muhaliflerine siyasi af getirip, ser-

best bırakmak oldu. İkincisi, toplantı, dernek, gösteri hakkı ve özgürlükleriyle ilgili ciddi reform yapıldı ve bunların hepsi Franco hukukuna göre seçilmiş parlamentoda yapıldı ve daha da önemlisi siyasi reform yasasıydı ki bu reformla yasaklı partiler serbest bırakıldı. İki ETA hariç, ona biraz sonra değineceğim.

Ancak, komünist partisi dâhil bütün diğer partiler serbest bırakıldı bu siyasi reform yasasıyla, seçim sistemi demokratikleştirildi, siyasi partilerin faaliyet özgürlüğü alabildiğine genişletildi. Ve bu siyasi reform yasası halkoyuna sunuldu, çünkü sadece Franco parlamentosundan çıkması yeterli görülmedi, yüzde 94 oyla kabul edildi.

Bu *yol temizliği* üzerine anayasayı yapacak meclis seçildi. 1977 seçimleri bu yol demokratik bir hale getirildikten sonra sağlandı. Şimdi Türkiye'ye baktığımızda maalesef yol temizliği gerekirken, yola sürekli engeller konuyor. Şunu çok açık söylemek lazım: Demokratik bir anayasa, demokratik şartlarda yapılır ancak. Eğer antidemokratik şartlarda bir anayasa yaparsanız, Almanya gibi bazı istisnalar, özel durumlar hariç, bunun sıkıntılarını ilerde çok yaşarsınız. İspanya o süreçte yol temizliğini bu kadar başarılı yapmasına rağmen, BASK ve ETA'lar meselesini halledemedi. ETA'lar silahlı eylemlerine devam ettiler. Beş altı tane şartları vardı, siyasi af, daha doğrusu kendi silahlı eylemlerine de af, ikincisi, sürgünlerin geri dönmesi, üçüncüsü Bask bölgesi için özel düzenlemeler yapılması gibi. Bunlar çok büyük talepler değildi ama anlaşma sağlanamadı, onlar da sürece katılmadılar.

İspanya Anayasası BASK Bölgesi Özerkliği Kabul Etti

Seçimleri boykot ettiler, referandumu da boykot ettiler. Aslında sadece kendileri değil, Bask milliyetçileri, diğer sağ milliyetçiler de boykota katıldılar ve İspanya genelinde yüzde 85'in üzerinde katılım oranı varken, Bask bölgesinde katılım yüzde 44'te kaldı. Yüzde 44'ün de yüzde 30'u hayır dedi. Daha fazla hayır oyu da çıkabilirdi ancak orada bir taktik hesap vardı. Milliyetçi parti özerklik sistemini yine de önemli bir ilerleme olarak gördüğü için, bu anayasanın reddedilmesini istemiyordu. Dolayısıyla, boykot önemli ama hayır oyu çok yüksek çıkmasını gibi bir taktik vardı. Bask sorunu oradan miras kaldı, çünkü hiç bir zaman Bask'ta, İspanya genelindeki kadar büyük bir çoğunluk bu anayasayı sahiplenmedi, bu anayasayı kendi anayasası olarak görmedi. Kendi aralarındaki farklı görüşlere rağmen, ortak bir nokta bulup sahiplenme konusunda hiç bir zaman diğer bölgelerdeki isteğe, açıklığa sahip olmadılar. Ve bu sorun bugün de İspanya'da çözüm bekleyen bir sorun olarak duruyor.

Bunu Türkiye ile şimdi yaşadığımız süreçle bağlantılandırabiliriz. Birincisi, *yol temizliği* son derece önemli ancak özellikle Kürt siyasilerine yönelik operasyonların, KCK adı altında yapılan operasyonların, BDP'yi doğrudan hedef aldığı çok açık olan, daha da geniş çevrelere yayılma istidadı gösteren, en azından bu yönde hükümet üyelerinin bazı beyanlarının bulunduğu bir uygulama var. Bu durum Türkiye'de anayasa sürecini, İspanya'dakinden çok daha fazla zehirler, çok daha fazla zedeler.

Çünkü Bask sorunu, İspanya'da anayasa yapılırken, tek ve en önemli sorunu değildi.

Yeni bir sistem kurma sorunu vardı. Bölgeler ve diğer bölgelerin talepleri, mesela Katalonya bölgesinin talepleri vardı. Monarşi-cumhuriyet tartışması vardı. Buna benzer pek çok sorun vardı. Ama biz biliyoruz ki *Türkiye’de yeni anayasanın can damarı Kürt sorunudur*. Yeni anayasa yapmaya bizi zorlayan en önemli olay, çözüm arayacağımız en önemli sorun budur. Diğer tartışmaların bununla, bir şekilde, bağlantısı da vardır. Ancak burada yol alamamak halinde diğer sorunları çözmeye konusunda fazlaca bir şansımız olmayacağı açıktır. O nedenle, bütün toplumun katılımını desteklemenin yanında eğer pozitif ayrımcılık yapmak gerekirse, bana sorarsanız, Kürt siyasi temsilcilerinin anayasa sürecine her türlü yöntemle yoğun bir şekilde katılmasını sağlamak gerekir. Bu İspanya için de önemli bir şeydi, o mutabakat çok güzel gerçekleşti. Bask sorunun çözümü için de zemin sunan bir anayasa var, özerklikler sistemi getirmiş bir anayasa vardı. Belki de İspanya’da Bask sorununun, Türkiye’deki Kürt sorunu gibi çok daha yakıcı, çok daha sarsıcı bir hale gelmesini yine de o demokratik uzlaşma sağladı.

İki Büyük Parti Anayasa Yapım Sürecinde Kürt Sorununun Çözümünü Engelleyecek

Türkiye’de BDP dışında hükümet ve ana muhalefet partilerine İspanya’nın silüetinden önemli bir mesaj çıkabilir. Orada mutabakat özellikle iki büyük parti arasında oldu. Türkiye’de önümüzdeki dönemde Kürt sorununun bütün ayrıntılarıyla bu anayasa-da çözülmesini beklemek bana çok gerçekçi gelmiyor ancak, iki büyük parti *Kürt sorununun çözümünü engelleyecek herhangi bir şeyin anayasaya girmemesi için bir uzlaşmaya varabilirler*. Çözü-

mü teşvik eden, mümkün kılan temel konularda uzlaşmayı bu iki büyük parti yapabilir. Bu uzlaşma sağlanırken, BDP'nin ve Kürt çevrelerinin dışlanmaması gerekiyor.

Katılımla ilgili değinmek istediğim bir nokta daha var. Sayın Schneider dört aşamadan söz etti, katılımın kurumsallaşması aşaması da bunlardan biri. Bizde katılım herkes konuşsun, bir şeyler söylesin, raporlar yayınlansın, taslaklar ortalıkta dolaşsın, sonra biz oturalım, kararımızı verelim şeklinde işliyor. Üstelik 2011'in şartlarıyla 1978'in şartları da farklı, şimdi çok daha fazla katılım imkânı, aracı, isteği var ve de ihtiyacı var. Bunun için benim önerdiğim bir anayasa meclisi değil, yüzde 10 barajı olmadan bir parlamento seçilmiş olsaydı çok iyi olurdu. Yüzde 10 barajı olmayan bir seçimle bir anayasa meclisi de düşünülebilirdi, gerçi ben tereddütlüyüm o konuda, yani çekincelerim var. Şu anda, parlamento çoğunluğuna baktığımızda hükümet, ana muhalefet ve MHP'ye baktığımızda, bu iki seçenek mümkün değil. Anayasayı mevcut parlamento yapacak, bu da iyi bir şey. Tıpkı İspanya'da olduğu gibi, 28 anayasasında olduğu gibi. Ancak, bu parlamentonun katılımı kurumsallaştıran yöntemler araması gerekiyor, öncelikle yol temizliği dediğimiz şeyin, yani ifade özgürlüğü, siyasi faaliyet özgürlüğü konusunda özellikle TMK ve TCK'deki yasaklayıcı ve keyfi kullanıma müsait tüm düzenlemelerin temizlenmesi gerekiyor.

Bu konuyu konuşmayı kurumsallaştırabilmek için bir tür anayasa senatosu kurulabilir. Bunun da seçimle gelmesi gerekmiyor. Parlamentonun meclis uzlaşma komisyonunun yöntemi üzerinde tartışmasını elbette öneririz, o ayrı. Bir de şu yapılabilir; siyasi partiler belli bir kontenjan dâhilinde sivil toplum temsilcisi ve akademisyen önerirler.

Her parti ya sandalye sayısına göre belirlenen oranlarda ya da eşit sayıda öneri getirirler, sonra hangi kuruluşlardan ayrıca temsilci geleceği konusunda uzlaşırlar. Bu komisyonun parlamentoya organik bağı olur, ama oy hakkı ve tabiiyet ilişkisi şarttır. Bu bir anayasa danışma meclisi olarak parlamentodaki komisyonlarla birlikte çalışır. Bu konuda kimsenin önyargısı olmamasını temenni ederim; bu daha önce, çeşitli vesilelerle, önerdiğim bir yöntemdir. En son uzlaşma komisyonuna, BDP tarafından paralel meclis adı altında böyle bir önerinin getirildiğini öğrendim ancak paralel meclis konusunu henüz netleştirmiş değiller.

Son olarak; neleri yapmamamız ve neleri yapmamız gerektiği konusu elbette uzun uzun tartışılacak, bu tartışmalar başka tür toplantılarla devam edecek. Anayasa yapma süresinin çok uzun olması gerekmiyor. Eğer bu süreç kurumsallaştırılırsa, Başbakan'ın "3 ayda anayasa yapılır" demesi biraz abartılı olsa da, bu süreç bir yılda toparlanır. İspanya bu süreci on sekiz ayda bitirdi. Güney Afrika örneği üzerine de söylenecek çok şey var, öğleden sonra konuşulacak. Türkiye, eğer süreci kurumsallaştırarak yürürse, uzlaşma komisyonu fikri iyi bir fikir, eşit temsiliyet üzerinde yürüyor. Eğer Uzlaşma Komisyonu sürecin yöntemini ve idaresini gerçekten demokratik çerçevede yaparsa, kurumsallaşması konusunda da demokratik samimiyet ortaya konursa, Türkiye önümüzdeki bir, bir buçuk yılda bu işte ciddi mesafe alıp olgunlaşır ve yeni anayasa sorularımızın çözümünün önünü açar, bir kısmını doğrudan çözer. En önemlisi çözümün önünü açar, çözüm için dinamiklerin gelişmesine zemin sağlayan bir anayasa yapabilir.

Sorular - Cevaplar

Şirin Payzın

Şimdi sizlerin sorularınıza geçebiliriz.

Gül Erdost: Burada Toplumsal Bellek Platformu'nu temsil ediyorum. Bu platform yakınlarını siyasi cinayetlerde kaybetmiş olan yirmi yedi aileden oluşuyor. Platform olarak bizim düşüncemizi kısaca söylemek istiyorum. Mithat'ın söylediklerine katılıyorum, anayasa için bütün partilerin bir araya gelerek bir konsensüs sağlaması çok önemli. Fakat bu yola çıkmadan önce geçmişle yüzleşilmediği, özür dilenmediği sürece, anayasa bir pansuman gibi olacaktır. Anayasa değişikliği sürecine başlamadan Türkiye'nin yargılamalar ve insanlığa karşı suçlar konusunda mutlaka bir adım atması gerekiyor. 12 Eylül 2010'da yapılan referandumda, Anayasa'nın 15. maddesinin kaldırılarak darbecilerle hesaplaşacağı tartışmalarında bu çok fazla malzeme konusu oldu ancak bundan bir sonuç çıkmadı. Ben de kendi eşimle ilgili soruşturma için başvuruda bulundum ama bir yıl geçmesine rağmen herhangi bir sonuç yok. Diyeceğim şu ki; biz yakınlarını siyasi cinayetlerde kaybetmiş aileler olarak bu konu halledilmediği sürece yapılacak anayasanın sadece pansuman anayasası olacağını düşünüyoruz. Mithat'ın belirttiği Kürt meselesi de zaten bu konunun içerisindedir. Yüz binlerce kişi cezaevlerinde yakınlarını kaybetmiştir ve faili meçhuller vardır, hâlâ kemikler çıkıyor. Türkiye'nin bunlarla hesaplaşması gerekir diye düşünüyorum.

Katılımcı: Birinci soru Schneider'e. Geçen akşam bir televizyon konuşmasında Alman anayasasından söz edildi. Sizin de belirttiğiniz gibi, anayasa hukukçuları tarafından 1. ve 19. maddelerin

değişmez maddeler olduğu ileri sürülür, diğer taraftan da öyle olmadığı söylendi. Bunu nasıl yorumluyorsunuz? Özellikle 1. maddede kapsamlı olarak ele alınıyor, yani Alman anayasasının temel haklarını güvence altına alan bu ilk maddelerin değiştirilemez kısımları var mı?

İkinci sorum, Pi-Suñer'e. 1978 seçimlerinde on üç parti parlamentoya girmiş. Bu parlamentonun aslında anayasa değişikliği yapacağı biliniyordu, o seçimlerde bu durum bilindiği için mi seçim barajı kaldırıldı, ya da siyasi partiler için bir baraj var mıydı, onu sormak istiyorum. İkincisi de, Bask temsilcileri komisyona da referanduma da katılmamışlar. Acaba neydi talepleri? Prosedüre mi karşıydılar, yoksa somut olarak anayasaya girmesini istedikleri bir hüküm mü vardı Bask'la ilgili ya da diğer azınlıklarla ilgili?

Son sorum da Mithat Sancar'a. Kendisinin görüşlerini biliyoruz; gerçekten yüzde 5 barajlı ya da barajsız bir parlamentonun temsiliyeti de büyük olurdu diye savunmuştu, biz de öyle düşünüyorduk. Buna rağmen şu anki parlamento yüzde 85 temsil yetkinliğine sahip, 2002'de yüzde 55'ti bu oran biliyorsunuz. Yol temizliği çok önemli, ana muhalefet partisi olarak CHP'nin de bu konu da talepleri var. Basın özgürlüğü konusunda bir talebi var, ifade özgürlüğü konusunda talebi var. Türkiye cezaevlerinde yatan insanların yarısından çoğu tutuklu durumda, sekiz milletvekili de tutuklu durumda, beğenelim, beğenmeyelim bunlar seçilmiş insanlar. Şimdi bu koşullarda bir anayasa yapacağız ve yine Mithat Sancar'a tamamen katılıyorum, bizde maalesef katılım olayı çok benimsenmiş değil. Ben, sivil toplum görüşlerinin mecliste kurulan bir komisyona düzenli bir şekilde akacağı kanısında değilim, dolayısıyla bir anayasa danışma kurulu dediğimiz, yahut meclisi, bir kurumsallık getirir. Peki şu anda kurulan Anayasa

Komisyonu'nda her parti eşit olarak temsil ediliyor, ancak bunun hukuki bir dayanağı yok, yani iktidar partisi yarın, şu ya da bu sebepten olmuyor, benim istediklerim çok dikkate alınmıyor de-yip bu komisyona son verebilir meclis başkanı eliyle. O yüzden, acaba bu komisyonun da bir yasa yoluyla hukuki bir temele ka-vuşturulması gerekmez mi?

Kürşat Kahramanoğlu: İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisiyim. Benim sorularım Carles Vi-ver Pi-Suñer'e. İspanya'yla ilgili insanların hatırladığı ve son 15 yıl içinde tartıştıkları konu, İspanya'nın yeni anayasası ile ilgili değil. Daha ziyade İspanya parlamentosunun eşcinsellerin evliliğine daha yakın yaklaşmasıyla ilgili. Şimdi bu ülkede veya Avrupada yaşayan herhangi birine sorsanız İspanya anayasası hakkında ne diyorsunuz diye, hiç duymamış olabilirler.

Ama dünyada hangi ülke en liberal tutumu olan ülke diye sorsanız İspanya diyebilirler. İspanya aslında Katolik ve maço bir ülke olmasına rağmen cinsel özgürlük konusunda en ilerici yasa-lara sahip. Benim iki sorum olacak. Birinci sorum; bu özgür ön-lemelerin önemi ne oldu? Bu gibi yasa değişikliklerini sağlayacak nasıl bir atmosfer yaratabildiniz? Birinci soru bu. İkinci olarak, siz konuşmanızda dediniz ki anayasayı desteklemek konusunda sivil toplum kurumları olsun diğer kurumlar olsun hiç bir zaman doğrudan bağlantı sorunu yaşamadı. Peki bu guruplar sesini nasıl duyurabildiler ki bu kadar radikal değişimler yapabildi İspanya? Diğer Avrupa ülkelerinin hiç başaramadığı bir şey bu.

Engin Özkan: Bu konferansa sıradan bir vatandaş olarak katılı-yorum. Maalesef Türkiye'de herhangi bir sivil toplum kuruluşu

adına katılmak gerçekten zor. Burada hep şu söylendi, katılımcı bir anayasa olsun, sivil toplum kuruluşları buna destek olsun, fikirlerini söylesin. Ben Türkiye’de birçok sivil toplum kuruluşunda, demokratik kitle örgütünde yönetici olarak da görev yaptım. Şuna inanıyorum, alttaki kitle ile bir bağlantı yok, maalesef Türkiye’de bu işler sendikacılar, sivil toplum kuruluşları, partiler bir nevi profesyonel bir alan haline gelmiş. Buradan ümitli olmak çok iyimser bir hava. Diğer konu şu, bu ülkede bu anayasa tartışması nereden çıktı, gerçekten bir ihtiyaç mı var? Aslında Mithat Sancar söyledi. Esas burada bir amaç var, olması gereken, Kürt sorununun çözümüne dair. Onun dışında 81 anayasasının sanıyorum üçte ikisi değişti, en son 12 Eylül referandumunda önemli maddeler değişti, ama hala sorunları çözemedik biz. Ben 90’lı yıllarda üniversitede öğrenciydim, birçok etkinliğin içerisinde görev aldık ve bir çok siyasal eylemin içerisinde yer aldık; yargılandık, ama tutuklanmadık.

Daha zor günlerdi, ama şimdi ben etrafımda bakıyorum, öğrenci arkadaşlarımı takip ediyorum, insanlar o kadar sebeziz yere tutuklanıyor ki! Daha demokratik bir ülkede yaşıyoruz, daha demokratik bir anayasamız var, hukukumuz değişti, ama insanlar patır, patır, nedensiz bir şekilde tutuklanıyor ve medya, Şirin hanım üstüne alınmasın tabi, o kadar kayıtsız ki bu duruma! Yurtdışından gelen misafirlerimizden biri de bahsetti, medya çok önemli diye, ama medya öyle bir algı yaratıyor ki üzerimizde, işte anayasa değişmeli, ama niye değişmeli bilmiyoruz. Çok basit bir örnek vermek istiyorum, bir anda Beşir Esad’ın ismi bile değişti. Esad oldu, merak ediyorum niye Esad oldu? Herkes sorsun bunu kendine, niye artık bizden biri değil de saldırılması gereken biri? Belli yayın organları, devletin TRT’si filan, bir anda adamın ismi-

ni bile değiştirdi. Bunu kendimize soralım, anayasa, anayasa, ama ne için bir anayasaya ihtiyacımız var, ülkemizi nereye götüreceğ, hangi tartışmaların içerisine sokacak, esas bunları koymamız gerekiyor. İyi bir anayasa kanunlarımızı değiştirmiyor, hukukumuzu değiştirmiyor, işleyişimizi değiştirmiyor, sanki daha kötüye giden bir durum var. Teşekkür ediyorum.

Ertuğrul Çepni: İlk sorum Sayın Schneider'e. Anayasaların kurucu meclislerle ya da mevcut meclislerde yapıldığını söylediniz ama bir tercih belirtmediniz. Demokrasi şu esasa dayanıyor: Biz kral istemiyoruz, aristokrasi istemiyoruz, tepede kimse istemiyoruz. Biz halkız, biz yöneteceğiz. Dolayısıyla biz yapacağız anayasamızı. Bu noktadan düşünürsek anayasayı halkın yapması lazım. O zaman da mutlaka kurucu meclis olması lazım, bunu ideal olarak vurgulanması gerekir diye düşünüyorum. İkinci alternatif olarak da meclisler olur, meclislerde eş güçte komisyonlar olur; ama o ikinci tercih, onun belirtilmesi gerekir diye düşünüyorum. Özellikle gençlerimizin bunu bilmesi gerekir. Bu nedenle, benim ideal tercihim sürekli anayasa meclisleri. Her beş yılda, on yılda bir anayasayı gözden geçiren sürekli meclisler olmalı diye düşünüyorum. Bu konuda görüşlerinizi almak istiyorum. Sayın Pi-Suñer'e sorum da şu, çift meclisli modellere çok ilgi duyuyorum.

İspanya tecrübesini merak ediyorum. Anayasa çift meclisli yapılırken tartışmalar oldu mu? Bir de günümüzdeki uygulamalarda, parlamentonun çalışmasıyla ilgili çift meclis konusu tartışma haline geliyor mu?

Tuğçe Alacacı: Bilkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyim. Anayasa Hukuku hocamızın ısrarlı tavsiyesiyle bu konfe-

rans için Ankara'dan geldik. Ben sorumu Pi-Suñer'e yöneltmek istiyorum. Kendisinin de belirttiği gibi bazı temel konularda anlaşıldığı taktirde, genel anlaşmazlık konuları sonraya ötelenmelidir, bu şekilde bir konsensüse varılabilir. Lakin ben şöyle düşünmüştüm, zaten ortada temel sorun ve fikir ayrılıklarının varsa yeni bir anayasaya ihtiyaç duyulur. Mithat Sançar'ın söylediği gibi, Türkiye'nin en büyük sorunu şu anda Kürt sorunu evet.

Eğer biz temel sorulardan yola çıkarak anayasayı oluşturmaya çalışmazsak, yani bu sorunları ötelerseniz bu sorunları nasıl aşacağız ve İspanya bu sorunu nasıl aştı? Temel sorunlarını öteledikten sonra nasıl bir anayasaya ulaştı? Bunu merak ediyorum.

Hans Peter Schneider (Almanya) Sorulara Yanıtı

Sorularınız için çok teşekkür ederim. Öncelikle geçmişle hesaplaşma konusunda Türkiye'deki durumla ilgili yorumda bulunacak kadar bir şey söyleyemem. Ancak, anayasa yapma süreci içerisinde belki bir çeşit uzlaşma süreci de yaşanabilir. Güney Afrika'daki örnek aklıma geliyor, bu konuyla ilgili öğleden sonra Albie Sachs size konuşma yapacak. Biliyorsunuz onlar gerçek bir uzlaşma komisyonu kurdular. Arjantin'de de bu yapıldı. Almanya'da ve İspanya'da böyle bir süreçten kaçınıldı. İspanya'da kaçınıldı ki iç savaşla ilgili tartışma tekrar başlamasın; kazanan, kaybeden gibi bir şeyler olmasın. Biz de Almanya'da geçmişi ele almak, değerlendirmek konusunda çok mütereddit davrandık. Çünkü Nazi idarecilerinden bazıları İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da görev yapıyorlardı.

Geçmişle Yüzleşme Süreci Açısından Bazen Çok Tehlikeli de Olabilir

Almanya'da yaşanan soykırımdan sonra ilk mahkeme, Federal Almanya kurulduktan yirmi yıl sonra yapıldı, yani ancak yirmi yıl sonra o konuyu mahkemede ele alabildik.

Geçmişle yüzleşme süreci açısından bazen çok tehlikeli de olabilir, hem artı hem eksi yönleri olabilir. Belki öyle konular açılır, öyle derin yerlere gidilir ki. Başarılıysanız, onarma süreçlerinden geçebilirsiniz, ama ya öyle olmazsa! Oradaki durum her zaman çok net olmayabilir. Güney Afrika bunu yapmakta başarılıydı örneğin, ancak şartlara da çok bağlı.

Almanya Anayasası'nın 1. ve 20. maddeleri değiştirilemez, 79. maddenin 3. paragrafına göre bunlar değiştirilebilir mi değiştirilemez mi konusunda tartışma devam ediyor. Eğer halkın anayasa yapma gücünü kullanarak yeni bir anayasa yaparsanız, devlet bu yeni anayasa yapma süreci içerisinde bu maddeleri değiştirip, yeni anayasa içerisinde başka türlü formüle edebilir. Aslında bu çok faydalı bir şey değil, çünkü sonuçta halkın anayasa yapma yetkisine dayanarak yepyeni bir anayasa da yaparsanız, bunu yine de belli şartlar altında yapacaksınız; bunların demokratik şartlar, hukukun üstünlüğü, insan haklarının geçerli olduğu şartlar altında olması lazım. Bunlar kanunen bağlayıcılığı olan bir takım temellere de dayanacak büyük ihtimalle.

Dolayısıyla, demokratik bir anayasayı yaparken öne süreceğiniz şartlar, yeniden formüle edilse de bütün bu unsurları içerecek. Dolayısıyla, öyle veya böyle bunlara zaten bağımlısınız, ya da bunları, tekrar anayasanın içine koymak zorundasınız. Onun için benim tavsiyem, elbette, bu konuları tartışmaktan imtina etmek değil, 1, 2 ve 3. maddelerin modernleştirilmesi veyahut da

yeniden formüle edilmesini tabii ki tartışabilirsiniz, ancak her durumda bunların yeni anayasa içerisinde de olacak olması gerektiğini düşünüyorum.

Kürt Sorununun Çözülmesinde En Önemli Sorunlardan Bir Tanesi Vatandaşlıktır

Kürt sorununun çözülmesinde en önemli sorunlardan bir tanesi vatandaşlıktır. Rusya örneğine de bakabilirsiniz, mesela Tataristan'daki insanlara özel vatandaşlık verildi, normal vatandaşlık verilmedi. Vatandaşlık Türk vatandaşlığı olmalı ve tüm Türklere bu vatandaşlık verilmeli. Ancak siz vatandaşlıkla uyruk arasında bir fark yaratamazsanız olmaz. Bunu Ruslar Tatarların pasaportlarında yaptılar. Vatandaşlık Rus, uyruk Tatar. Diğer Rus Cumhuriyetlerinde de, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde de bu yapıldı. Bu şekilde sizin Türkiye'ye vatandaş olarak ait olduğunuzu ama başka bir uyruğunuz, başka bir diliniz, kültürünüz olduğunu da teyit eden bir sistem niye olmasın ki. Tabii Kürt sorunu tek sorun değil. Sizin anayasanızda çok otokratik olan unsurlar var. Mesela iki farklı tür olağanüstü hal örneğiniz var. Pek çok kısıtlamalar var. Devletin güvenliği gibi çok muğlak ve çok belirsiz kavramlar kullanıyorsunuz, nedir devletin güvenliği? Bunun gibi pek çok şey, yürütmenin haklara müdahale etmesine ve onları ihlal etmesine yol açıyor, buna imkan veriyor. Belki anayasada bunlar yenilenebilir. Türkiye için Avrupa Birliği'ne tam üyelik çok önemli ve büyük bir adım. Bu tartışılan bir adım, neredeyse bir devrim olacak Avrupa Birliği'ne tam üye olmak. Bu yeni anayasa yapmak için son derece doğru bir dönem bu nedenle.

Carles Viver Pi-Suñer (İspanya) Sorulara Yanıtı

İspanya'da da elbette hem geçmişle yüzleşmek gerekiyordu, ama bunu bir dengeye de oturtmak gerekiyordu. Çünkü geçmişin bir kısmını da unutmak da gerekiyordu, öbür türlü süreç çok zorlaşır. İspanya örneğinde, Profesör Schneider'in de söylediği gibi, biz ağırlığı daha çok geçmişe unutmaya yönüne koyduk. En önemli örneği de siyasi aftı. Yargı yetkisinde, askerın yetkisinde bir değişiklik olmadı, yani aynı kişiler devam ettiler görevlerine. Bazı konuları tekrar değmedik, ancak elbette her zaman bu süreçlerde, bu tip konular çok önemli tartışma konularını oluşturuyor. İkinci mesele baraj meselesi. Türkiye'de baraj sanırım yüzde 10, İspanya'da yüzde 3. Bunun aslında hiçbir zaman bir önemi olmuyor. Çünkü temsili orantılı bir sistem var ve sonuçta bu çoğunluğa dayalı bir sistem, yani çoğunluk daha baskın çıkıyor. Genelde orantıya dayalı bir temsil hesabı yapılırsa da, sonuçta meclise giren partiler yüzde 3'ün üzerinde oy alıyorlar zaten, yani o % 3 pek önemli olmuyor, hep belli başlı partiler temsil ediliyor.

İspanya'daki Anayasa Açık Bir Anayasa

Başlangıçta on üç, on dört parti vardı mecliste, şimdi daha az. Çünkü iki büyük parti oldukça büyüdü, dolayısıyla meclisteki parti sayısı azaldı. O yüzden böyle bir eşğin çok fazla bir etkisi olmuyor.

Bask bölgesiyle ilgili olarak, onların anayasaya karşı tavır almış olmalarının çeşitli sebepleri vardı. Bir tanesi usulle ilgiliydi. Diyorlardı ki, temsilcimiz yok bu çalışma gurubu içerisinde. Ama tek sebep de bu değildi, başka sebepler de vardı. Mesela tarihsel olarak kullandıkları bir mali sistem var onu kullanmak istiyorlardı. Bu sistem, Avrupa'da başka bir egemen ülkenin kendine has sistemi gibi bir sistem, bunu anayasanın içerisinde de koymak is-

tiyorlardı. İki yıl sonra aslında kanunla bu istedikleri oldu, ama anayasanın içerisine konmadı. Bir de içerisinde bağımsızlık yanlısı partiler ya da sosyal hareketler vardı, anayasa sonuç olarak böyle bir ayrılmayı öngörmüyordu, bundan yana değildi. O yüzden de itiraz edenler vardı. Fakat siyasi anlamda âdemi merkezîyetçi yaklaşımlar da gelişti, anayasa da bu bölgesel yaklaşımları olumlu olarak görmüştü. Dolayısıyla bu durum sonuçta, bağımsızlık isteğinde olanların görüşünü zayıflatıyor ya da o talebi azaltıyor.

Evet, anayasa bu tür konulara odaklanmıyor. İspanya'daki anayasa açık bir anayasa ve bu anayasa çok farklı gelişmelere imkân veren bir anayasa. Bu liberal zihniyetin genişlemesi, gelişmesi İspanya'da evet olmuştur.

Anayasa hazırlama süreci başladığında, İspanya'daki siyasi kültür oldukça gelişmişti, tahmin edilebileceğinden daha ileriye gitmişti. Tabii ki son 30 yıl içinde kamunun katılımı arttı ve buna anayasa yol açmadı, anayasa dışındaki güçler tarafından böyle bir ortam yaratıldı ama yine de anayasa da buna imkân verdi. Şimdi sorunuzun, ikinci kısmına gelince, evet doğrudur, toplum parlamentoya önerilerini sunmakta zorluk çekiyordu, ama anayasa yeterince açık olduğu için, yıllar içinde bu kültürü geliştirmek çok zor olmadı.

Anayasa yapmanın ideal şekli tabii ki doğrudan bu amaç için halk tarafından seçilmiş bir kurumun oluşturulması, ama tabii bunu sağlamak kolay değil, Özel seçimler yapmanız gerekir, eşîği daha düşüğe çekmeniz gerekir ki tüm siyasi kanatları, hareketleri, partileri içerebilesiniz, kapsayabilesiniz. Ama bu bir anayasa fikri ile çelişir, çünkü anayasa ezelden ebede kadar yapılır, sonsuza kadar varlığını sürdürecektir, tabii bunun istisnaları var. Amerikalılar tarihleri boyunca anayasalarında sadece 20 veya yanılmıyorsam 21

tane değişiklik yapmışlar 200 yıl içinde, düşünün! Almanya'da 60 yıl içinde 58 anayasa değişikliği yapılmıştır. İşsiz kalan bir anayasal kurum olur ise bu benim pek beğendiğim bir fikir değil. Ancak sıfırdan başlamak, yani özel olarak, doğrudan halk tarafından seçilmiş bir kurucu meclis eliyle anayasanın yapılması fikir olarak çok doğru. Yalnız Türkiye açısından sanırım bu iş AKP'nin yönetimi altında ve bu fikir onlara çok idealistmiş gibi gelebilir. Çift meclislilik konusu, benim görüşüme göre, bir federal sistem olduğu taktirde anlamlı ve siyaseten ademi merkezileştirilmiş bir ülke durumunda bu olabilir. İspanya'da herkes tarafından, hatta anayasanın kurucuları tarafından da kabul edildiği gibi ikinci meclis İspanya açısından iyi bir fikir değildi. Çünkü bu tamamen bölgesel bir meclis olarak öngörülüyordu, anayasada da bu bölgesel bir meclis diye geçiyor zaten. Siyasi erki âdemi merkezileştirmesi elinde tutan ama yerel kurumları temsil eden meclisler bunlar. Evet, böylesi bir parlamentomuz İspanya'da var ve insanlar diyor ki aslında anayasayı değiştirmemiz gerekir, ama önce senatoyu değiştirmemiz gerekir, çünkü ancak bu şekilde gerçekten bölgesel bir kurum olabilir. Ben- ce aynı hatayı iki kez tekrarlamakta bir mana yok.

Anayasa İlkeler Koymalı Ama Temel Sorunları da Çözmeli

En iyi çözüm değil bizimkisi, en iyi fikir bu değil. Ama çok büyük bir probleminiz var ise ve çözümleyemediğiniz bir problem ise bu böyle. Bugünlerde bu yüzden sorun yaşıyoruz, bu çözümün yarattığı sorunlar var önümüzde. Çünkü siz bir sorunu ötelerseniz, bu sorunun çözümünü başka yasalara bırakmak üzere ertelerseniz, bunun çözümü için de yollar bulmak gerekiyor. Mesela bizim du-

rumumuzda organik yasalarımız var, bunlar spesifik yasalar, bu yasanın konusu tek bir konu, spesifik bir konu oluyor ve bunların kabul edilmesi için çok büyük bir çoğunluk gerekiyor. Teknik sorunlarda bu tür yasalarla düzenlenecek şeyler nelerdir, bunları saptamanız gerekiyor. Çünkü bu gibi kanunların kapsamını çok geniş de tutabilirsiniz, ama yine de bunlar organik yasa olmaya devam ederler. İspanya'daki Anayasa Mahkemesi her zaman için şu güçlüğü çekiyor, bir organik yasanın kapsamına giren spesifik konu nedir? Ben on yıl boyunca anayasa mahkemesinde hâkim olarak çalıştım ve bizim sorunlarımızın yaklaşık yüzde 10'u işte bu tür organik yasalara ilişkin sorunlardı. Evet, kabul ediyorum en iyi çözüm bu değil, ama yine de bu tür sorunlar çok komplike olabiliyor. Bence anayasa ilkeleri koymalı. Tabii ki sorunları da çözümlmeli, ama doğru dengeyi bulmak zorundasınız, ilkeleeri yerleştirip, çok spesifik sorunları çözümlmeye çalışırken bu dengeleri bulmak zorundasınız. Bütün bunlar iktidarın bölgesel yapısına da bağlı; siz üniter bir devlet mi olacaksınız, yoksa âdemi merkezîyetçi bir ülke mi olacaksınız, ona göre ilkelerin anayasa-da belirtilmiş olması gerekir. Bunu yapmadığınız takdirde hiç bir çözüme gidemezsiniz, evet size katılıyorum ama yine de olay öyle görüldüğü kadar basit değil.

Prof. Dr. Mithat Sancar'ın Sorulara Yanıtı

İspanya'da sol cephenin, cumhuriyetçi cephenin kendi içinde çok ağır travmalar yaratan önemli sorunları vardı ve bunlarla yüzleşmeyi kimse istemedi diyemesek de, kimse cesaret edemedi ve bu konuyu geçiştirdiler. Bu anayasa Franco yönetiminin şartları altında yapıldı. Ordu aynı ordu, hukuk aynı hukuk ve darbe tehdidi vardı. 1981'de Albay Tejero'nun girişimi de oldu, meclis basıldı.

Bu susma durumu bir tür taviz olarak verildi, yani Franco'cu güçlerin süreci engellememesi karşılığında biz de geçmişi deşmeye-
lim şeklinde bir uzlaşmaya gidildi. 2000 yılında bozuldu bu uzlaş-
ma nihayet. Tarihsel hafıza yasası çıktı 2000'lerde, 2004'te galiba.

Orada 70 yıl önceki toplu mezarlar açılıyor, toplu mezarları açma hareketi var, dedemin kemiklerini istiyorum hareketi var. Bu tür şeylerin olması şunu gösteriyor, toplumsal olaylarda, bu tür ağır ihlallerde geçmişi öldüremezsiniz. İsteseniz de yok edemezsiniz. Unutma diye bir şey yok, gün gelir o siyasi, bireysel ve toplumsal hesap önünüze çıkar. Anayasa Komisyonu'nun hukuki temele kavuşturulması konusuna gelince; bu tür işler öncelikle teamülle, olmadı iç tüzükle halledilir.

Anayasayı Değiştirmenin Temel Nedeni Yeni Bir Başlangıç Yapmak

Yasayla halledilmesi çok olağandışı bir yöntemdir ve doğrusu o noktaya gelmesini ben tercih ve tavsiye etmem. Çünkü bu açık bir güvensizlik beyanıdır. Oysa bu tür komisyonların, bir temeli olsa, iç tüzükte bir dayanağı olsa bile yeterlidir, olmasa bile sorun değildir. Eğer gerçekten bu sürece bir güven ve inanç varsa. Onun da olmaması halinde bu sürecin işlemei zaten çok zordur.

Aslında anayasayı değiştirmenin temel nedeni yeni bir başlangıç yapma duygusunu, daha doğrusu fikrini ilan etmektir. Türkiye'nin bir başka sıkıntısı daha var, o da anayasalara bir tür mistik nitelik atfetmesi, hatta onları sihirli bir güç gibi görmesidir. Bu 1839'dan beri böyledir. 1876 anayasası yapılacağı sıralar, o tarihi bilenler gayet iyi bilir, düşünülen anayasa yapıldığı anda Osmanlı'nın kurtulacağıydı.

Hep böyle bir anayasa, ya kurtarıyor ya batırıyor. Ya sorunun temel kaynağı anayasa ya da çözümünün tek ya da en büyük aracı anayasa gibi görülüyor. Şimdi bu abartılı bir algı, ama bir algı. Sonuçta anayasalar hayatı değiştirme gücüne sahip değiller. Ama bir algı bu kadar güçlü ise, daha önce de bir kaç kere söyledim, olgu haline geliyor. Yani algı, algı olmaktan çıkıp olguya dönüşüyor. Uzun süredir belli çevrelerde 80 rejiminden kopuş isteği var. Bunun derecesi çevreye göre değişiyor. Bu kopuştan ne kastedildiği ancak bu anayasa sürecinde bütün boyutlarıyla görünür hale gelecektir. Yeni başlangıç yapma isteği ya da zorunluluğu aslında 1999'da başladı. O günden bu güne, yeni anayasa yapılmazsa bazı sorunlar çözülemeyecek algısı bir tür hakikate dönüştü, yani yaratılmış hakikate dönüştü ve şimdi bu hakikatle baş edebilmek için yeni bir anayasa yapmaya çalışıyoruz.

Bunun tehlikeli bir tarafı var. Anayasayı yapamazsak hiçbir sorunumuzu çözemeyeceğiz gibi bir fiyasko duygusu da yaratabilir. O nedenle, bütün sorunların çözümü anayasadadır, bütün kötülüklerin kaynağı anayasadadır algısı tehlikeli aynı zamanda. Anayasayı değiştirmeden pek çok şeyi değiştirebilirsiniz.

Şu an zaten yeni anayasayı çok demokratik bir hale getirirseniz de, pratik hiç de demokratik olmayan bir toplum ve sistem görüntüsü veriyor. Çok fazla bir şey değiştirmiş olmayacaksınız. O nedenle yol temizliği aynı zamanda yapısal değişimlerdir. Anayasa bunu taçlandıracaktır ve biz sivil bir anayasa yaptık, toplum olarak yaptık bu anayasayı, Kürt sorununun önünü açtık diyebilmektir sorun. Bakın, Almanya'daki anayasanın bu kadar öne çıkarılmasındaki en önemli sebep, 1970'lerin solun anayasa için mücadele kampanyaları yürüttüğü yıllar olmasıdır Almanya'da. Almanya solu uzun yıllar anayasa savunucusu olmuştur.

Sağa karşı Neo-Nazi'lere karşı hep şunu söylemişlerdir. Bu anayasa ile bir şekilde özdeşleşebilirsek, Habermas'ın bir deyimidir bu, cumhuriyetçi bir topluluk haline geliriz; bir cumhuriyet haline geliriz; bir sürüden, bir toplum haline geliriz. Kendi irademizle bunu yapmış oluruz. Türkiye bunlar için yeni anayasayı tartışıyor ve bu çok önemli. Abartıldığı kadar olmazsa, anayasa sihirli bir güç içermese de, psikolojik, siyasal ve sosyal açıdan yeni anayasayı yapabilmek önemlidir Türkiye'de.

Şirin Payzın

Ben Mithat Sancar'a da bunu sormak istiyorum, çünkü siz kurucu meclisin çok gerekli olmadığını söylediniz, bir kere uzmanların dışındaki insanların kurucu meclisten kafası karışıyor. Kurucu meclis ne demektir, kimine göre Cumhuriyet'i ilk kuran meclistir, kimine göre yeniden seçilecektir. Çok kısa bunun gereksiz olduğunu neden düşündüğünüzü öğrenebilir miyiz?

Prof. Dr. Mithat Sancar

Şart değildir diyorum, kurucu meclis olağanüstü yöntemlerle seçilmiş, olağanüstü iş yapacak bir kurum havası veriyor ve Türkiye olağanüstülükten çok çekmiş bir toplumdur, normal şartlarda normal bir mecliste olağanüstü işler yapabileceğini gösterebilmek durumundadır. İspanya'da meclis anayasayı yaparken 111 yasa kabul etmişti. Bunu yapmak aynı zamanda mümkündür, gereklidir, faydalıdır! Olağan bir mecliste, olağan şartlarda, normal bir toplum gibi davranarak normalleşmenin şartlarını yaratmak daha tercih edilebilir geliyor bana. Kurucu meclis bir iş için çok olağanüstü işler yapmak üzere büyük bir misyonla donatılmış bir kurum gibi algılanıyor. Sırf anayasa yapmak üzere özel bir se-

çim kanunuyla seçilecek, anayasa yapacak ve geçirecek. Yani çok özel insanlar tayin edilmiş gibi gelecek bize. Hayır anayasa bizim olağan işimizdir. Hepimizin ilgilenebileceği bir iştir. Normal bir meclisimiz başka işlerin yanında bununla da ilgilenebilir.

Şirin Payzın

Daha uzun zamanımız olsa devam edebilirdik, ancak öğleden sonraki oturum da çok önemli, konuşmacılar çok önemli kişiler var. Ben Sayın Pi-Suñer'e, Sayın Schneider'e ve Mithat Sancar'a çok teşekkür ederim. Tabii ki Friedrich Ebert Stiftung Vakfı'na ve diğer katılımcılara, diğer sivil toplum örgütlerine de bu meselenin tartışılmasını sağladıkları için çok teşekkür ederiz. Bu tartışmaların özellikle üniversitelere, okullara inmesi çok önemli, dolayısıyla çok teşekkür ederiz, geldiğiniz, katıldığınız ve sorduğunuz için.

İKİNCİ BÖLÜM

Güney Afrika ve Polonya'da Anayasa Yapım Süreci Deneyimleri

Prof. Mirosław Wyrzykowski

Polonya, Anayasa Mahkemesi eski üyesi

Albie Sachs

Güney Afrika, Anayasa Mahkemesi Eski Başkanı

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı

Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

Moderatör: **Balçışek İlter**

Balçıçek İlter

Moderatör

Son derece önemsedüğümüz çok güzel bir kalabalığımız burada. Bu işin içinde olmaktan büyük keyif duyuyorum öncelikle onu söylemek isterim. Çok önemli konuklarımız var. Konuklarımızın öz geçmişleri ellerinizde, ama ben hemen sağdan çok kısaca kendilerini tanıtarak başlamak istiyorum. Miroslaw Wyrzykowski, Polonya Anayasa Mahkemesi eski üyesi, çok önemli tecrübeleri var, gerçekten de yönetsel anayasa hukuku konusunda çok önemli eserlere imza atmış bir isim. Yaklaşık dokuz yıldır Anayasa Mahkemesi'nde yargıçlık yapan, bilfiil pratikte de işin içinde olan bir isim. Hemen yanımda kişisel olarak da ilgimi çeken ve çalışmalarını büyük hayranlıkla izlediğim müthiş bir aktivist var, Albie Sachs. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi eski üyesi. Güney Afrika Anayasası en ilerici anayasalardan biri kabul ediliyor biliyorsunuz. Onları düşündüğümüz zaman Türkiye adına da bir mucize olabilir mi acaba diyoruz, inşallah olur diyoruz, kendisi bize o deneyimleri aktaracak diye düşünüyorum. Hemen solumda da Prof. Turgut Tarhanlı var. Türkiye'de hukuk deyince akla gelen ilk isimlerden, İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden, aynı zamanda İnsan Hakları Araştırma Merkezi başkanı. Çok önemli çok değerli konuklarım var.

Sözü çok uzatmıyorum. Önce Polonya'dan konuğumuza söz vermek istiyorum, Sayın Wyrzykowski, söz sizde, buyurun.

Prof. Miroslaw Wyrzykowski

Polonya, Anayasa Mahkemesi eski üyesi

Tünaydın hanımefendiler, beyefendiler. Buraya davet edilmiş olmaktan büyük memnuniyet duyuyorum. Bu toplantıda, toplumların, bireylerin ve devletlerin geleceğinde çok önemli olan bir konudan bahsediyoruz.

Ben Polonyada anayasa yapma süreci içerisinde yer aldığımında anayasaya siestayı temel bir hak olarak koymak istemiştim ama Anayasa Komisyonu nedense benim bu önerimi pek beğenmedi. Ben de çok üzülüyorum bugüne kadar böyle bir hak olmadığına. Bunu şimdi söylüyorum, çünkü öğle yemeğinden sonra toplantı yapıyoruz. Size bu saatte bu toplantıda bu konuyla ilgili bir şeyler anlatmaya çalışacağım.

Azınlıklar, Tarihin Başka Önemli Bir Boyutu

Şimdi anayasa yapma süreci içerisinde önemli olan şeylerden bir tanesi şu: Toplum. Devletlerin tarihine baktığımız zaman, geçmişten gelen bir anayasa yapma tecrübesi var, bazı örneklerden bu sabah da bahsedildi. Polonya'nın tarihine baktığımız zaman, 15. ve 16. yüzyılda, Polonya Avrupada bir süper güçken parlamenterliğin ve tartışmaya dayalı demokrasi kavramının gelişmiş olduğunu görüyoruz. Hâkim olan görüş şuydu: Kimse itiraz etmediği sürece bir takım kararlar alınabilir, ancak bunların önce

tartışılması gerekir. Bu gerçekten de iki yüzyıl kadar gayet güzel işleyen bir sitem olarak kendini gösterdi. Bir gün parlamentonun akıllı bir üyesi bu sisteme hayır dedi ve ondan sonra tehlike çanları çalmaya başladı. Tarihte böyle şeyler oluyor.

Azınlıklar, tarihin yine başka önemli bir boyutu Polonya açısından. Polonya'da biz Musevi toplumuna azınlık hakları verdik, ama 19. yüzyılın ortasında çiftçilere haklarını vermedik. Bir başka örnek, 1791 tarihli anayasa. Bu anayasa dünyada yazılı ikinci anayasa ve Polonya'nın dört yıl sonra bölünmesine sebep oldu. Rusya, Prusya ve Avusturya arasında bölünmüş oldu ülke. Neden? Çünkü o anayasa o zaman o üç başkentte tehdit olarak görülmüştü. Bunun sonucunda da Polonya yıl boyunca Avrupadaki siyasi haritadan silinmiş oldu. Polonya'nın parçalanmasını tek tanımayan ülke Avrupada Türkiye idi. Biz bunu çok iyi hatırlarız. Türkiye'nin o tarihteki siyasi ve dostane jestini hiç unutmuyoruz.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında iki tane anayasamız vardı ve bizim için kahraman bir insan olan Mareşal Pilsudski, anayasanın hazırlanmasında önemli bir referans noktasıydı. O zamanlar milletvekilleri çok zayıf bir başkan olan bir siyasi sistem yaratmak istiyorlardı. Mareşal Pilsudski bir doğal adaydı başkanlığa, 1921'de anayasa yapılırken tam bir parlamenter sistem vardı ve böyle bir istekte bulundular, ancak Mareşal bunu reddetti. 1935'te daha iyi şartlar altında, anayasa Mareşal Pilsudski'nin Polonya'nın cumhurbaşkanı olacağı düşünülerek yazıldı ama anayasa kabul edilmeden iki hafta önce kendisini kaybettik. Bizim bu olaydan çıkardığımız ders şu oldu: hiçbir zaman bir anayasayı bir kişiye odaklanarak yapmamak lazım, o kişi bu siyasi oyunun bir parçası olsun veya olmasın diye düşünerek bir anayasa yapılmamalı, yani şekilci bir yaklaşımdan kaçınılması gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yani 1945'ten 1989'a kadar olan dönemde Polonya kamu uluslararası hukuku açısından bağımsızdı, ama egemenliği yoktu. Bu durumda 1978'de Krakow Piskoposu Papa olarak seçildi. Ve ne oldu Polonya'da? Polonya toplumu gerçekten çok büyük bir destek aldı, yani cesaret diyemeyeceğim bunun adına ama, korkuları azaldı ve bir kaç yıl sonra "solidarity" hareketi, dayanışma hareketi ortaya çıktı. 13 Aralık 1981'de darbe oldu, olağanüstü hâl oldu ve sekiz yıl sonra yani 1989'a geldiğimizde yuvarlak masa toplantıları tekrar başladı. Peki, bu yuvarlak masa toplantılarının amacı neydi? Parlamenter sitemin eksikliğini gidermek.

Komünist Parti Yasal Sistem İçinde Kabul Edilmiyordu Ama Sistem İçinde Kabul Edildi

Çünkü parlamento olması gerektiği şekilde hareket etmiyordu, parlamentoda "solidarity" hareketi de temsil edilmiyordu. Dolaşısıyla dendi ki, yasal olmayan ama siyasi desteği olan "solidarity" hareketinden insanları hükümetteki Komünist Parti tarafındakiyle bir araya getirelim. Yani bir taraf yasal sistem içerisinde kabul edilmiyordu, öbürü yasal sitem içerisinde kabul ediliyordu. O nedenle ikisini bir araya getirelim ve bir sistem içerisinde bunu ele alalım dedik. Bütün bu yuvarlak masa toplantılarındaki amaç aşlında tamamen siyasi olarak anlaşmaktı.

Komünist Parti dedi ki, biz demokratikleşme yönünde ilk adımları atacağız, "solidarity" yasallaşacak, yasal bir birim olacak ve parlamenter seçimler demokratik, özgür olacak. 1989 seçimlerinin sonucunda bu gerçekleşti. Buna mucize diyebilirsiniz. Polonya Katolik bir ülke. Katolik mezhebinde mucizeler önemlidir ve bizim için bu bir mucizedi gerçekten. 1989 Haziran ayında

siyasi yapı değişti Polonya'da. Birkaç ay sonra, 1989'un Aralık ayında anayasal ortam ve görünüm de değişti. Peki, nasıl oldu bu? Bir anayasal devrim ile oldu. Ben de bu sürecin içerisinde yer aldım. Sürece uzman olarak davet edilmiştim ve parlamentoda bir alt komisyon kurulmuştu. Bu komisyonun yetkisi, görevi yeni bir anayasa yazmaktı.

Tahmin edersiniz ki hiçbirimiz bu süreçte anayasa yazma konusunda tecrübeli değildik, hiçbirimiz bilmiyorduk nasıl bir Şey yazacağız, ne yapacağız. Ne yaptık? Dedik ki yeni anayasada artık mevcut anayasadaki gibi siyasi temelleri belirten birinci bölüm yok, ekonomik temelleri belirten ikinci bölüm yok, boş bir kâğıdı alacağız bu kâğıdın üzerine bir Şey yazacağız. Yedi tane temel nokta yazdık, bunlar hâla geçerli.

O zamanki en önemli tartişma birinci maddeydi. Polonya bir hukuk devletidir. Hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlettir. Ve işte bu bir cümlelik temel nokta çok önemli bir etki yarattı. Daha sonraki yedi yıl içerisinde temel olarak anayasayı yazmak için gerekli zaman başlamış oldu, çünkü bütün partilerde o noktaya gelindiği, siyasi sistemin değişmesi gerektiği yönünde bir kanı zaten oluşmuştu. Bunu da anayasayı değiştirerek yapmanın gerekli olduğu konusunda hemfikirlerdi. Dolayısıyla bu süreç o noktadan sonra hızla başladı. Onun için tarih, anayasanın geçmişinde çok önemli bir yer tutar. İyi, kötü tarafları olabilir tarihin. Daha gölgeli tarafları olabilir, bunların hepsinin etkisi hissedilir.

Olağanüstü Dönem Sonrası Polonya'da Yeni Anayasa Yapma Deneyimi

İkinci önemli nokta, farklı ülkelerdeki modellerin algılanması ve bu tecrübelerin öğrettiği Şeyler. İşte tam da bu nedenle biz bugün

bu odanın içerisinde toplanmış bulunuyoruz ve bu konuları konuşuyoruz. Örneğin biz Alman Anayasası'nı örnek almıştık, peki neden? Çünkü totaliter sistemden demokratik sisteme sıçramanın bir öyküsü olarak önemli bir ülkeydi Almanya, ikinci olarak da anayasası çok başarılıydı. Dolayısıyla, benzer koşullardan doğduğu için bu anayasayı örnek aldık.

AB içerisindeki benzetmeleri düşünerek, böyle bir yaklaşım önemli olabilirdi. Daha sonraki aşamada uluslararası yükümlükler de bizim detaylı bir takım kurallara bağlı kalmamızı gerektirdi. Özellikle temel haklar, insan hakları üzerinde bunu yapmamız gerekti. Ve bunun ötesinde, yine bir başka önemli nokta, siyasi ve anayasal kültürdü.

Bu gözle görülebilir, elle tutulabilir bir şey değil belki ama müreffeh toplumların oluşması açısından temel olarak ihtiyaç duyulan bir şeydir. Biz yuvarlak masa toplantılarını başlatan ilk ülkeydik Şubat 1989'da ancak, anayasasını yazan en son ülke olduk. Nitekim anayasamızı 1997'de kabul ettik. Peki, bu nasıl oldu? Parlamento kısmen demokratik olarak seçildi, burada söylenen şey şuydu: Bu parlamento yeni demokratik sistem içerisinde bu anayasayı kabul etmek için doğru merci değil deniyordu. Bu farklı görüşlerden yalnızca biriydi tabii ki. İkinci parlamento 1991'de herhangi bir baraj olmadan seçildi. Dolayısıyla anayasa yapma süreci açısından gayet mükemmeldi bu, çünkü parlamentoda yirmi dört tane siyasi parti vardı o zaman ve yelpazenin bütün kanatları temsil ediliyordu.

Ama düşünün yirmi dört tane siyasi partiyle yönetim nasıl yapılabilir? Tabii bu pek mümkün değil, ama anayasa açısından bu gayet olumlu bir durumdu, ne yazık ki yine de olmadı. Yani o mecliste de anayasayı o dönemde yapmaya muvaffak olmadık,

ama başka bir şey yaptık. Anayasanın hazırlanması ve kabul edilmesine ilişkin usullerle ilgili karar üzerinde çalıştık ve bu meclis buna karar verdi. Bizde iki tane kamara vardır. Anayasa komitesi dâhilinde 56 kişinin nispi olarak siyasi partilerin temsil gücüne göre atanmasına karar verildi. Böylece anayasayla ilgili geçmişte hazırlanmış taslakların ve o anda hazırlanmakta olan taslakların komitenin faaliyet alanına girdiğine karar verildi. Dolayısıyla günün sonunda bütünleştirilmiş tek bir anayasa taslağı söz konusu olacaktı. Yani o güne kadar var olan bir takım taslaklar temel olarak alınacak, üçte iki çoğunluk sağlandığı takdirde bunlardan tek bir taslak çıkacaktı. Bunun yanı sıra iki unsur daha vardı. O zamanlar sağ kanattaki partiler bilgisiz ve oldukça kibirli oldukları için bütün seçimlerde kazanacaklarını düşünüyorlardı. Bu nedenle de herhangi bir koalisyona dâhil olmuyorlardı. O yüzden 1993 senesindeki bu yaklaşımı çok algılayamadılar. Seçimlerde de çok başarılı olamamışlardı zaten ve meclisteki temsil oranları da düşüktü. Toplumdaki siyasi desteklerini de kaybetmişlerdi.

Katolik Kilisesi Yeni Anayasa Yapma Sürecinde Önemli Bir Rol Oynadı

Anayasa yapma süreciyle ilgili kanun geliştirilirken meclis dışı muhalefetin de taslaklara katkısı sağlandı ve bu durum sürecin sonunda yapılan referandum açısından da önemliydi. Biz bu dönemde şu dersi çıkardık: Yöntem çok önemli bir anlam ve işlev görüyor bu süreçte. Bu yöntem sayesinde, biz anayasayı, anayasanın içeriğini oluşturabildik ve bu anayasanın içeriği o tarihte beklemeyeceğiniz kadar iyiydi. Çünkü son on üç yıl içinde Polonya anayasasını sadece bir kere değiştirdi ve gerçekten de çok olumlu

bir anayasa çalışması oldu bu. Anayasa çalışması bittikten sonra parlamento feshedildi. Sağ partiler seçimi kazandığımızda, bir sonraki seçimde, ilk işimiz anayasa değişikliği yapmak dediler. Bu hemen gerçekleşmedi tabii. Anayasa çok önemli ve etkin bir araçtı. Tabii burada önemli olan toplumun sürece dâhil edilmesiydi. Sadece taslak hazırlanma süreci açısından söylemiyorum bunu, aynı zamanda düşünce kuruluşlarının ve toplumun farklı kesimlerinin katılımı da çok önemli. Anayasayı kabul edeli aşağı yukarı on beş sene oldu ve bugünlerde katılımı sağlamak için kurumsal yapı rayına oturmuş durumda. İnternet, mevcut öteki teknolojiler bize sayısız düşünce kuruluşunun faaliyet ve görüşlerine erişimi sağlıyor. Eğer ben bugün geçmişte yaptığımızı tekrar etme fırsatına sahip olsaydım, hemen internette bir web sitesinde platform kurardım ve onun içerisine diğer hukuk fakültelerini, hocaları, öğrencileri çağırırdım, her gün orada bir takım tartışmalar yapılmasını isterdim.

Siyasilerin faaliyetlerinin toplumsal olarak kamuoyu tarafından kontrol edilebilmesinin mekanizmalarından bir tanesi bugünkü imkânlarla bu olabilir. Tartışma konularına gelince; ilk tartışma hükümet sistemi üzerine oldu. Parlamenter demokrasi mi olsun ya da yarı başkanlık sistemi mi olsun, bu tartışıldı ve Almanya'daki anayasa sistemini benimsedik. O sistem üzerinden kendi sistemimizi geliştirdik ve işe de yarıyor sistem açıkçası. İki sefer azınlık hükümeti kurulmasına sebep oldu bu, ama sistem sonuç olarak yürüyor. İkinci önemli nokta devletle Katolik Kilisesi arasındaki ilişki. Bu bizim için çok önemli, çünkü en büyük hükümet dışı kuruluş kilise Polonya'da. Bu konuda hâlâ bir takım sorunlarımız var. Sadece siyasi ve bireysel düzeyde insan hakları değil, toplumsal düzeyde insan hakları konusunu da çok tartıştık,

bunu anayasaya koyalım mı koymayalım mı diye. Yani bu devletin işlevi mi, yoksa bir hak mı, ne şekilde sunalım diye çok tartıştık. Bir de Avrupa Birliği üyeliği süreci vardı, çünkü toplumun bilincinde ve bilinçaltında bu vardı. Anayasadaki tartışmalarda da halk egemenlik meselesini çok geleneksel olarak algılıyordu. Dolayısıyla bunu da çok tartışmıştık, evet bütün bu süreçleri sonuçta değerlendirdik ve anayasa yapma sürecini bu şekilde geçirdik. Benim burada vurgulamak istediğim şey şu: Polonya Anayasası bir takım uzlaşmaların anayasasıdır.

Sonuç olarak anayasanın değişik boyutlarına bakarsanız, normlarına, kavramlarına bakarsanız, bazı kavramların liberal anlayıştan geldiğini, bazılarının daha geleneksel Katolik Kilisesi'nin yaklaşımlarına yakın yaklaşımlardan geldiğini görürsünüz. Biz bunların içerisinde bir konsensüs, bir mutabakat, bir yaşıyoruz. Bunun bu kadar olumlu olmasının sebebi tabii Anayasa Mahkemesi'nin de bağımsız bir kurum olarak işlevini sürdürmesi. 2006-2007 yıllarında çok da olumlu olmayan bir takım tecrübelerimiz var Anayasa Mahkemesi ile ilgili olarak ama bütün bunlara ilişkin şunu da söyleyeyim: Anayasa Mahkemesi eğer siyasi bir saldırıya maruz kalırsa bu aslında tamamen bir mazeret, bir bahanedir.

Anayasa Yapma Süreci Siyasi Bir Süreçtir

Ben size genel olarak fikirlerimi aktarıyorum burada. Bir toparlama yapmam gerekirse, şunu söylemek isterim. Anayasa yapma sürecinin tamamen siyasi bir süreç olduğunu herkes söyleyebiliyor. Bunu çok banal bulabilir insanlar ama yine de bunun siyasi boyutunu hiç unutmamak lazım. Çünkü sonuçta bu siyasi boyut

o toplumun geleceğine karar verecek olan aracı oluşturmakta çok önemli bir rol oynuyor ve dediğim gibi anayasanın içeriği açısından, parlamentonun veyahut da kurucu meclisin, hangisini kullanacaksanız, çalışmaları önemli. Ancak bana göre bu tecrübeler ülkeden ülkeye de değişiyordur. Burada sorulması gereken temel soru şu: Biz anayasadan ne bekliyoruz? Bu anayasa neyi karşılamalı? Beklentilerimiz ne?

Ancak bu soruları cevapladıktan sonra diğer soruları yanıtlayabiliriz. Farklılıklarla benzerliklere ondan sonra bakabiliriz. Öncelikle biz ülke olarak ne beklediğimize karar vermeliyiz. O anayasadan ne bekliyoruz, ondan sonra karşılaştırmalara bakabiliriz. Bu süreçte biz uzmanları davet ettik. Yurtdışından uzmanlara anayasanın taslaklarını sunduk ve muhtelif konularda tartıştık. Yeni anayasa hangi alanlarda olumlu veya olumsuz bir etki yapabilir. Bunları araştırdık. Bütün bunların ötesinde anayasal kimlik meselesi de çok önemli tabii ve anayasa yapma süreci içerisindeki temel konulardan bir tanesi. Bugün sabah otelde kahve içiyordum ve Daily News okuyordum. Altıncı sayfada bir haber okudum, Türkiye'nin Başbakanı, önümüzdeki günlerde partisinin üyeleri önünde anayasa ile ilgili bir konuşma yapacakmış.

Dördüncü sayfaya baktım, Uğur Kantar isminde birisiyle ilgili haberi okudum. Uğur Kantar orduda ermiş ve her sabah yapılan talimlere geç gitmeye başlamış. Geç gittiği için de işkence görmüş, dövülmüş ve dövülmesi sonucunda ölmüş. Şimdi, anayasayla Uğur Kantar'ın davası arasında bir ilişki yoksa o zaman, anayasa yapma süreci tartışmalarının da bir anlamı yok diye düşünüyorum. Bu nedenle de bugünkü konuşmamı Uğur Kantar'a adıyorum. Teşekkür ederim.

Balecek İlter

Çok teŖekkür ediyoruz. Hemen ikinci konuğuma dönmek istiyorum, aslında sorulacak çok soru var ama konuŖmalardan sonra soruları alacağız. Albie Sachs, buyurun lütfen.

Albie Sachs

Güney Afrika, Anayasa Mahkemesi Eski Başkanı

Temmuz 1996'da, Güney Afrika Anayasa Mahkemesi anayasayı, anayasaya aykırı olmakla değerlendirdi, doğru duyuyorsunuz. Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, Güney Afrika anayasasının anayasal olmadığını söyledi. Tabii, eğer bunu anlıyorsanız o zaman Güney Afrika'da bizim geliştirmiş olduğumuz temel mekanizmaları da anlarsınız. Bunları geliştirmekte amacımız gerçek, ırkçı ve tamamen otoriter bir devleti ırkçı olmayan ve cinsiyetçi olmayan ve bugün anayasası bütün dünyaya model teşkil eden bir ülke haline getirmektir. O zamanlar ben de Anayasa Mahkemesi üyesiydim. Anayasa Mahkemesi çok önemliydi.

Güney Afrika'da İki Grup Vardı: Devlet ve Afrika Ulusal Kongresi (ANC)

O dönemde bir müzakere ekibi kurmuştuk, CODESA adlı bir kurumdu bu, yani Demokratik Güney Afrika için Komisyon. Bu kendi kendine atanmış bir komisyondur ve amacı Güney Afrika için yeni bir anayasanın hazırlıklarını yapmaktır. Bu süreçte sanki çok iyi ilerliyormuşuz gibi geliyordu bize. Parlamentosu, devleti kontrol eden, ekonomiyi kontrol eden, eli kolu her yere yetişen bir devlet yapısı vardı ve onu destekleyen gruplar vardı. Ondan sonra da Afrika Ulusal Kongresi (ANC) adlı grubun liderliğinde-

ki Özgürlük Hareketimiz vardı. Hükümet oyun alanını eşitlemek için bazı adımlar atmıştı.

Bilmiyorum Türkiye’de de aynı şey yapılır mı ama biz kendimizi ifade edebilmek için spordan çok alıntı yaparız. Evet, cezaevinde tutuklu bulunan mahpusların serbest bırakılmasını talep etmiştik ve bu bağlamda, hepimizin bildiği gibi, Nelson Mandela serbest bırakıldı ve Komünist Parti üzerindeki yasak kaldırıldı. Ve böylece benim gibi sürgünde yaşayan insanlar yeniden ülkelelerine dönme imkânı buldular.

Bütün bunlar bizim en azından müzakerelere başlayabilmek için, yeni bir anayasa için ileri sürdüğümüz ön koşullardı. Özelikle de liderlerimiz, tabii ben o zamanlar yargıç değildim, partizandım, mücadelenin bir parçasıydım, hepimiz ülkemizin ve ulusumuzun geleceğini tartışan kişiler olarak özgür bir ortam, kendimizi rahatça ifade edebileceğimiz bir ortam istiyorduk. Eğer biz halkımızla birlikte, onlardan talimat alarak bir metin geliştirmezsek, onların adına hareket etme yetkisine de sahip olamazdık. Dolayısıyla hükümetin yeni bir anayasa yaratma arzusu- nu gerçekleştirmek için belli önlemler alınıyordu. Bütün bir ülke seferberlik içindeydi ve herkes sürece dâhil oluyordu. Daha önce terörist diye damgalananlar da buna dâhildi. Hepimiz bu koşullardan faydalı bir şeyler çıkarmaya çalıştık.

Silahsız Olarak Amaçlarımıza Ulaşma Konusunda Uzlaştık

Hükümet silahlı mücadeleden vazgeçmeye karar verdi ve Afrika Ulusal Kongresi(ANC)de savaşanlar ‘hayır’ dediler; biz silahlarımızı bırakırsak o zaman hiçbir kimliğimiz kalmaz. Biz de eğer

silahlar bırakılacaksa iki taraf da bırakmalı dedik. Bundan sonra süreç adım adım ilerledi. Kuzey İrlanda'da barışın elde edilmesi de bizim modelimizle gerçekleşti.

Önce ateşkes başladı. Hem ANC yani Kurtuluş Ordusu arasında hem de hükümet silahlı güçleri arasında siyasi yollardan, silahsız olarak amaçlarımıza ulaşma konusunda uzlaştık. Tabii hemen silahlar bırakılmayacağı için ilk anlaşma ateşkes konusunda ve siyasi mahkûmların tahliye edilmesi konularında oldu.

Ancak bunlardan sonra ikinci aşamaya geçilebildi. Bunun da anlamı şuydu: *Bütün silahlar mühürlü bir konteynıra konulacak, bir yerlere gömülecek* ve bunu ancak ANC'nin askeri komutanları ve siyasi denetçileri gibi belli kişiler bilecek. Daha sonra yeni bir mutabakat yapıldı ve bu gömülü silahlar konusunda ortak sorumluluk üstlenildi. Bugün artık hiç kimse bu silahların nereye gömüldüğünü düşünmüyor bile, paslanmışlardır da zaten, aradan o kadar çok zaman geçti ki. Dolayısıyla değerlerini de bu süre zarfında yitirdiler. Yani bu bir tercih meselesi, silahlardan vazgeçerseniz demokratik bir ülke olabilirsiniz. İrlanda'da IRA ile ilgili aynı mutabakata varıldı ve silahlar bırakıldı, bağımsız kişiler süreci denetimlerine aldılar. İşte biz hep beraber bir masanın etrafına oturduk, yuvarlak masa değildi bizimkisi, uzun dikdörtgen bir masaydı. Ama sanırım masanın geometrisi varılan uzlaşmanın niteliğini etkilemiyor neticede. Görüşmeler başladıktan sonra hemen işin başında son derece temel bir sorunla karşılaştık. Biz öyle bir noktaya gelelim ki demiştik, artık sivil toplum müzakere sürecine katılmasın. Ancak, işveren temsilcileri, inanç grupları, sendikalar, sivil halk grupları da sürece katılmak istiyordu, bizim de katkımız olsun diyorlardı.

Afrika Hükümet Grubu Anayasayı Önce Biz Kabul Etmeliyiz

Biz bu gibi katkıların çok kalabalık ortamlarda yapılmasını istemiyorduk ve bunların aslında siyasi örgütlerin sorumluluğunda olduğu görüşündeydik. Ancak, o zamanlar siyasi kuruluşların sivil toplumla danışma zorunluluğu vardı. Bir de gizli ve özel görüşmeler arasında bir ayırım yapıyorduk, bu da önemliydi. *Gizli görüşmelerde insanlar neden liderlerimiz gizli gizli görüşüyorlar ve anayasayı kapalı kapılar ardında hazırlıyorlar gibi bir hisse kapılıyorlardı.* Özel görüşmelerde ise bu kapıların ardındakileri anlamak ve dinlemek için çok önemliydi, ne kadar ileri gidebileceğini bunlar belirliyordu. Dışarıya rapor veriyordunuz ve eğer karşı çıkılan bir şey varsa değiştirme şansı oluyordu. Biz gizli değil özel görüşmelerle bu süreci yürüttük. Kendi kendine kurulan bu grup kararları nasıl alıyordu? Tabii ki hükümetin elinde ANC'ye kıyasla uydu gruplar vardı, ama bizim elimizde süper bir çoğunluk vardı. Her şeye rağmen bunun bir işe yaramayacağını düşünüyorduk ve neticede bir arkadaşımız *"yeterli konsensüs"* tabirini ortaya koydu. Karar almada biz bunu daha sonra bir kıstas olarak kullandık.

Biliyorsunuz konsensüs var, nitelikli çoğunluk var ve bir de yeterli konsensüs var. Yeterli konsensüs yepyeni bir ilaç oldu, yani bunun anlamı şu, sürecin devam etmesi için yeterli konsensüs var, yani ellerinde silahı olan ve devleti kontrol eden hükümetin de onayı mutlaka gerekiyordu. Ancak, ANC'nin de onay vermesi gerekiyordu, çünkü arkalarındaki halk desteği muazzamdı. Dolaşısıyla ileriye götüren bir sürecin geliştirilebilmesi için, iki karşı grubun mutabakata varması gerekiyordu. Bunlardan hiçbiri son sözü söylemedi, çünkü bir tanesi itiraz etseydi, hiçbir ilerleme kaydedemezdik. Bu nedenle, burada yeterli konsensüs olup ol-

madığını değerlendirmek için iki tane yargıç atadık. Bunlardan bir tanesi siyah bir yargıçtı, ikincisi de Afrikan dilini konuşan ve onları temsil eden beyaz bir yargıç.

Tabii ki gruplar bundan hoşnut olmadı, ama süreç başladı. Maalesef iki blok mutabakata varamadı. Sorun şuydu: Güney Afrika Hükümet Grubu anayasayı biz kabul etmeliyiz, daha sonra da meşruiyet kazanması için halk oylamasına sunmalıyız dedi. Anayasanın çoğunluk hükümetleri ve parlamentoları tarafından yapılmasına izin verilirse tamamen gözden kaybolacaklarından endişelilerdi. Bunun onlar için bir intihar olacağını düşünüyorlardı. Bütün yetkilerimizi demokratik seçimler yoluyla mücadele eden insanlara devretmemizi istiyorsanız, bunu kabul edemeyiz diyorlardı.

Bir de azınlıklar konusu var tabii. Anayasaların en önemli görevi, azınlıkların koruma altına alınmasıdır. Aksi takdirde Anayasa Mahkemesi'ne ihtiyaç yoktur zaten, hele anayasaya hiç ihtiyaç yoktur. Onun için bir anayasa ve Anayasa Mahkemesi, insanların, bireylerin, dil gruplarının, kültür gruplarının, siyasi grupların güvenliğini ve haklarını güvence altına almalıdır. Güney Afrika Hükümet Grubu'nun söylediği buydu.

Önemli Olan İlkeler Üzerinde Uzlaşmaktı

Şimdi ikinci gruba geçiyorum. Bu gruptaki insanlar şöyle düşünüyorlardı: halkımızın nasıl yönetilecekleri konusunda hiç bir fikirleri yoktu. İngilizler, Hollandalılar onları kolonileri olarak kullanmışlar, ama biz Güney Afrika Birliği'nin ilk anayasasını farklı yapalım, herkesi kapsayan bir anayasa yapalım dedik. Biz halk olarak anayasa yapım sürecine dâhil edilemezsek olmaz de-

dik. Bize göre bir kurucu meclisi olmalıydı. Bunu da bütünüyle halk seçmeliydi ama bu meclisin yetkilerinin de belirlenmiş olması gerekiyordu. Yetkileri sadece ve sadece ilgili yasanın değiştirilmesi, anayasanın hazırlanması olmalıydı. Evet, birinci görüş anayasalar azınlıkları korumak için vardır diyordu ve bu çok önemli. İkincisi ise eğer parlamentoda temsil edilmeyen gruplar varsa hiçbir meşruiyeti olmaz diyordu. Yargıçlar, büyük partiler, en küçük gruplar bile temsil edilmeliydi. Üçte iki çoğunluğa ihtiyacımız vardı. Önemli olan ilkeler üzerinde uzlaşmaktı. Azınlıkların istismara uğramasını engelleyecek maddeler gerekiyordu. ANC olarak biz beş tane basit ilke getirmiştik ama neticede bunların sayısı otuz dörde çıktı. Bazılarının da alt paragrafları vardı. Kimileri her şeyi bu metinde ele almak istiyordu. ANC ise seçilmiş kişilere daha ayrıntılı bir anayasa hazırlama imkanı veriyordu. Başkanlık, başbakanlık, cumhuriyet sistemleri ve buna bağlı fevkalade spesifik öneriler muhtelif ekiplerden oluşan komisyonlarda tartışılıyordu. Parlamentoda da buna benzer yapılar oluşturulmuştu. Hukukçular ve akademisyenler bir araya geldi ve halkın katılımıyla süreç işlemeye devam etti. Tabii hiç kimse tarafsız olamaz. Yani ülkeniz bir dönüşüm içindeyken, siz de o ülkenin bir parçası iken, nasıl tarafsız veya tepkisiz kalabilirsiniz ki? Çoğu insan, bir tarafı, çoğu insan öbür tarafı destekledi, ama yine de belli oranda mutabakata varılabildi.

Akademisyen ve siyasilere desteğiyle metin üzerinde çalışılmaya devam edildi. Şimdi sivil toplumdaki da kısaca bahsetmek istiyorum. Bu harekete aktif olarak katılan ilk grup bizdik. O zamanlar biz onlara düşman diyorduk, onlar da bize terörist diyordu ve şimdi bir masanın etrafında toplanmıştık. *Sigara içenler, içmeyenler şeklinde gruplara ayrılmıştık. Bu anayasa yapma süre-*

cinin ilk uzlaşî örneği oldu. Ancak daha sonra, çok daha önemli gelişmeler oldu. Örneğin kadın hareketi. Güney Afrikada hem ANC'nin içinde hem de dışında son derece aktif bir kadın hareketi gelişti. Müzakerelerde her ekip için bir erkek, bir kadın olması gerekiyordu. Kadınlar farklı komisyonlara giderse yeterince kadın bulamayız diye bir endişemiz oldu, ancak neticede böyle bir sorun çıkmadı. Uluslararası özgürlük konuları tartışılırken, yani üreme, istismar, kamusal ve özel alanda özgürlüğümüzün kısıtlanması, işte bütün bunlar kadınların siyasi grupların içinde ve dışında çok iyi örgütlenmelerinin sonucunda aşılacak konular oldu. Eskiden partici bir düzen vardı. Daha sonra parlamento halka döndü. Kaç kişinin hangi konuları destekleyip desteklemediğini tartışmaya başladılar.

Dennis Davis adlı bir hâkim bütün partilerin birer temsilci göndermelerine önayak oldu ve böylece çeşitli konular kapsayıcı bir biçimde tartışıldı. Sosyal ve ekonomik haklar, ölüm cezası ve bu cezanın kaldırılıp kaldırılmayacağı konusu bu süreçte tartışıldı. İnsan onuruna yaraşır bir anayasa yapmak istiyorsak mutlaka ölüm cezasının anayasaya aykırı olduğunun belirtilmesi gerekiyor dedik. Tabii ki hükümet bütün bu tartışmalarda muhataptı. Yüz yüze görüşmeler, televizyondaki suni açılımlardan her zaman daha etkilidir. Kapsayıcı davranırsanız ve toplumun bütün kesimlerini sürece dâhil ederseniz mutlaka başarılı olursunuz. Bunu başarırırsanız bireyler de anayasayı benimsiyor ve “bu bizim anayasamız” diyebiliyorlar. Bir ülkeye aidiyet biraz da anayasaya yapılan katkı ile belirleniyor. Bu aidiyeti hissetmenin en iyi yolu anayasa yapma çalışmalarına katılmaktır. Tabii ki halkın eğitilmesi gerekiyor.

Yeni Anayasa Yapmak Aslında Sadece Kalem Kâğıt İşi Değildir

Yeni Güney Afrika Cumhuriyeti'nde vatandaş olmak ne demek, haklarınız, görev ve sorumluklarınız ne olacak. Bütün bunlar konusunda kamuoyunun bilinçlenmesi çok önemli. Özellikle de bu insanların hakları yok ise, tıpkı Güney Afrika'da olduğu gibi. Peki, hangi haklarınız kontrol edilebilir veya hangilerini siz izin verdiğiniz zaman kontrol edebilirler? Yani anayasa yapmak aslında sadece kalem kâğıt işi değildir. Bir ulus için yepyeni bir vizyon üretiliyor. Hassas bir konu olduğunu biliyorum, ama Kürt sorununa bakalım. *Hep Kürt sorunundan bahsediyorsunuz, ama bu Kürt sorunu değil ki Türk sorunu, Kürt sorunu dediğiniz vakit sorunun kaynağı Kürtlermiş gibi bir izlenim uyanıyor.* 'Biz millet olarak kimiz?' 'Ülkemizde vatandaş olmak ne demek?' 'Görev ve sorumluluklarımız neler?' gibi soruların iyi düşünülüp tartışılması lazım. Çeşitliğin iyi yönetilmesi lazım. Bu apartheid rejimi altında gerçekten büyük bir sorundu bizim için. Dediğim gibi belli bir vizyonun olması şart. Ama tabii ki, bu vizyonu toplumun her kesiminin körü körüne izlemesi şart değil.

Ben İsviçreliyim. İsviçre ile yaptığımız müzakerelerde başarılı sonuçlar elde etmeye çalıştık. O sıralarda benim Concorde'a gidip dünya kupasını, izleme hayalim vardı. Ancak, sürekli mücadele ettiğiniz zaman bu hayaller bir türlü gerçeğe dönüşmüyor ne yazık ki. Daha sonra 1992'de Barselona'ya gittim, muhteşem oyunlar oldu. Yüksek atlamaları izledim, cirit müsabakasını izledim ve eve döndüğümde bütün herkesi şu konuda ikna edebildim: Bir hayaliniz varsa peşini hiçbir zaman bırakmamalısınız. Çünkü yeni demokratik projeyi baltalamak isteyenler her zaman olacaktır. Bizde bu Komünist Parti başkanıydı. Neyse ki eninde sonunda

Nelson Mandela'yı da dâhil eden bir müzakere başlatılmasına razı oldular ve bu sayede seçim tarihimizi belirleyebildik. Daha sonra ben altı yargıçtan biri olarak Güney

Afrika anayasasının anayasaya aykırı olduğu açıklamasını yaptım. Ondan sonra anayasa hukuku konusunda bir ansiklopedi oluşturduk, erklerin ayrımı, haklar, aile hakkı, eşcinsellerin hakkı, din gibi konuları ele aldık. Bu girişim ilk seferinde başarılı olmadı, kabul görmedi ve daha sonra parlamentoya tekrar gönderildi. Neticede yapılan açıklamalarla ve uzun bir müzakere sürecinden sonra biz Güney Afrika anayasasını oluşturmuş olduk.

Balççek İlter

Türkiye'den yorumcumuzu alacağım hemen ki sorulara da vakitimiz olsun. İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Tarhanlı, buyurun lütfen.

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı

Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyesi

Her modelin anayasal hazırlık süreciyle ilgili veya içeriği ile ilgili, kapsamıyla ilgili kendi tarihi şartları, gerçekleşme atmosferi, aktörleri ve hedefleri var. Fakat Sayın Wyrzykowski'nin de altını çizdiği bir biçimde, belki durumu belli iklim şartlarına bağlı olarak, o bölgelerde de benzer ürünlerin yetiştirilebileceği yönünde bir metaforla açıklamak gerekirse, bu karşılaştırmalı egzersizin çok yararlı sonuçlar doğurabileceği düşüncesindeyim. Gerçekten, kendi adıma da, yararlandığımı belirtmek isterim.

Sabahki oturuma katılamadım, o nedenle oradaki düzeni tam bilmiyorum, ne şekilde yürütüldüğünü, fakat ben bu programda yorumcu olarak yer alıyorum, dolayısıyla yorumculuğu da iki konuşmacının konuşmaları üzerinden yapılacak bir katkı veyahut sorumluluk olarak gördüğümü belirteyim. O bakımdan bağımsız bir konuşma veya yorumdan çok, kendilerinin ortaya koyduğu hususları, belki açarak ve Türkiye ile bağlantılandırarak bir şeyler söylemek istiyorum.

Her Anayasa Yapma Deneyi Türkiye'nin Anayasa Yapma Süreci İçin Önemli

Bir anayasa ne demektir ve ne ifade eder? Zannedirim öncelikle kendimize bu soruyu sormak durumundayız. Bir anayasa ne

ifade eder, bir anayasanın anlamı nedir? Buna farklı modellerde ve örneklerde, farklı cevaplar vermek mümkün. Hukuken baktığımız zaman ve özellikle de insan hakları hukuku ile ilgili bir hukukçu olarak, bir anayasanın benim için öncelikli olarak taşıdığı anlam “self-determination” dur. Yani ülkede yaşayan halkın kendi geleceğini tayinidir. Bu konuda çok farklı yorumlarla da karşı karşıyayız. Bugün Türkiye’deki günlük bir gazetenin bir köşe yazarı, İspanyol modelini tartışıyor. Bu anayasada Katalan ve Bask halklarına kendi kaderlerini tayin hakkı tanınmamıştır. Bundan kastettiği eğer kendi kaderini tayin hakkının dışsal boyutu ise, yani kopmayı, ülkeden ayrılmayı ifade eden bir yönüyle, evet, ama bu değilse, o zaman peki hani içsel boyut? Bu da 70’lerle birlikte insan hakları hukukunda var olan bir terim ve ben anayasanın taşıdığı anlamı aslında bu çerçevede gördüğümü söylemeliyim. O halde bu yönüyle baktığımız zaman İspanya modeli de içsel bir kendi kaderini tayin etme hakkını kabul etmiştir elbette, dışsal bir yönü olmasa da.

O zaman, bunu Türkiye’de nasıl şekillendireceğiz? Yani Türkiye’de yaşayan, Türkiye’yi oluşturan Türk halkı kendi geleceğini tayini sorusunu nasıl şekillendirmek, anlamlandırmak istiyor? Bu konuyu konuşmamız gerekiyor. Bu soruyu sormak çok önemli, çünkü bu sorunun önünde bizim demokrasi adabına uygun bir biçimde sorup cevabını da aynı adaba uygun bir biçimde almamızı engelleyebilecek çok kısıt var Türkiye’de. Sadece anayasa hazırlığı ile ilgili olarak değil. Türkiye’nin mevcut hukuk zihniyeti, bunun uygulanma biçimi ve siyaset yapma tarzı, siyasete verilen anlam... Bunların tümünün burada ayrıntılarına girmek belli tartışmalarda yol gösterici olabilir. Şu sırada mümkün değil ama bu kısıtları görmek durumundayız.

Bu kısıtları gören bir anayasa hazırlama sürecinin kendi geleceğini tayinle irtibatlandırabilecek bir kaliteye sahip olması ne demektir sorusunu sormak isterim ikinci adımda dolayısıyla.

Sayın konuşmacılar da ifade ettiler, Sayın Wyrzykowski'nin öncelikle bir beyaz kâğıt açtık ve ilkelerini tespit ettik sözü, Sayın Sachs'ın bir ön anayasa, belki bir ön çerçeve çizen omdelden söz etmesi başlangıç için çok önemli. Bunlar tabii yegâne örnekler değil, dünyada buna geçici anlaşma deniyor, ben buna ön akit diyorum. Türkçe bazı yazılarımda ve konuşmalarımda bunu böyle bu şekilde tanımladım, ön akit.

Anayasa öncesi bir akit hali, düşünülebilecek bir modeldir ve dünyada özellikle de belli kriz sonrası uygulama biçimlerinde anayasa hazırlık süreçlerinde kullanılmıştır. Tabii bunlar farklı farklı olabilir. Türkiye bir Güney Afrika deneyimi sonrası anayasa hazırlamıyor veya Polonya deneyimi sonrası bir anayasa hazırlamıyor ya da Almanya veya İspanya örnekleri elbette ki tam tıpatıp örnekler, benzeşen örnekler değil ama dersler çıkartılması açısından ya da belli yanlışların yapılmaması açısından biz bu karşılaştırmaların değerini ön plana çıkarmak istiyoruz. O zaman bu ön anlaşma ya da ön mutabakat Türkiye bakımından önemli midir? Ben bunun önemli olduğunu düşünüyorum, ne açıdan? Eğer halk kendi geleceğini tayin edecekse, buna engel oluşturan noktalarda, anayasal düzeyde olabilir veya olmayabilir, bir ön anayasa modeli biçiminde olabilir veya olmayabilir, tamamen yasal düzeyde olabilir, ama hazırlanacak anayasaya giden yolun üzerinde uzlaşmış, mutabık kalınmış, anlaşılmış ve bunun deklare edildiği bir ön evre biçiminde olması tercih edilir. Peki bununla tam olarak ne kast ediyoruz? Özgürlükleri elbette, hangi özgürlükleri? Bugün yeterince özgür olmamaktan şikâyetçi oldu-

ğumuz özgürlüklerdir. Daha da somutlaştırırım, ifade özgürlüğüdür. Örgütlenme, örgütlenmenin gerektirdiği özgürlükler veya siyasi özgürlüklerdir.

Bizim Önceliğimiz Nitel Bir Değişimdir

Siyasi partiler kanunumuz orijinal Kenan Evren modelidir, hâlâ. Türkiye'deki milletvekilleri seçimi kanunumuz, orijinal Kenan Evren modelidir hâlâ. Bu modelle anayasa yapıyoruz. Örnekleri çeşitlendirmek mümkün. Terörle Mücadele Kanunu, Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, değişmiş olmalarına rağmen, hâlâ kısıtlayıcılık niteliğine sahip kanunlardır ve bazı değişikliklere ihtiyaçları vardır. Kimlikle bağlantılı olabilecek, kamu yönetimiyle ilgili, nüfus kanunuyla ilgili bir takım düzenlemeler de eklenebilir, fakat bunların listesi ürkütücü de değildir.

Dolayısıyla bir anayasanın, kalıcı bir anayasanın bu ülke halkının kendi geleceğini tayini anlamında taşıdığı bir değere sahip olmasını istiyorsak, bunun buna layık bir şekilde hazırlanmasının önündeki, kalkış noktasındaki sorumlulukları da görmek zorundayız.

Burada bir hız faktörü var da diyebilirsiniz tabii, hızla bitirmek zorundayız. Böyle bir model var, mesela, Doğu Timor anayasa yazımını bir ayda gerçekleştirmişti ve ondan sonra da uzlaşma gerçekleşmemiştir. Bu konuya ilişkin çalışmalarda şöyle bir kategorik yaklaşım vardır; hızlı anayasa hazırlamak istiyorsanız, bu hızı sağlayabilecek aktörlerle çalışmak zorundasınızdır, o zaman hızlı anayasa hazırlığı süreci muktedirler arası bir oyunu ifade eder. Muktedirler arası oyun, acaba bu ülke halkının kendi geleceğini tayini anlamına gelebilecek bir oyun mudur, yoksa bundan

daha farklı bir modeli mi ifade eder? O halde hızlı olmayan, asude, sakin, aheste bir anayasa hazırlık süreci nedir? Bunun elbette ki sihirli, tılsımlı bir formülü olduğunu söylemiyorum. Ancak herhalde, burada geçen haftalarda ufak siyasi partiler arasında bir tartışma konusu olan hız meselesi önceliğimiz olmamalıdır düşüncesindeyim.

Niye hız meselesi önceliğimiz olmamalıdır? Bunu aynı zamanda hazırlık sürecinin demokratiklik vasıfları anlamında taşıyacağı değer açısından da dikkate almak zorundayız. Bizim önceliğimiz nitel bir değişimdir, kalitatif bir değişiklik amacıdır. Nicelikle ilgili olmak durumunda değiliz. Sayın konuşmacılar da bunu ifade ettiler, Türkiye bağlamında değil ama, bu anayasanın taşıdığı anlam veya umut ne işe yarar sorusunu sordüğümüz zaman ben buna ilk cevabı verirken anayasanın taşıdığı anlamın hukuki planda, özellikle insan hakları hukuku bakımından taşıdığı değere işaret etmiştim. Bir anlam daha var Türkiye'deki anayasa tartışmalarında. Türkiye'nin yakın geçmişiyile yüzleşmesi, fakat yakın geçmişinden kopması aynı zamanda.

Türkiye'nin yakın geçmişi, kalitatif, nitel odaklı değil, nicel odaklı bir anayasa ortaya koymuştur. Çoğunlukçu bir anayasa modelidir bu. Bütün ayrıntılarıyla ve kesitleriyle ortaya konan bir çoğunlukçuluk modelidir, güçtür ve burada yürütmenin üstünlüğüne, asimetrik üstünlüğüne bağlı bir güçtür bu. Kenan Evren anayasasının tanımı yürütmenin üstünlüğüne dayalı bir çoğunlukçuluk anlayışıyla ortaya konmuştur ve böyle işler mekanizmaları. O zaman dönüp bugüne baktığımız zaman Türkiye halkının kendi geleceğini tayin sürecinde, bunu bu şekilde tanımladığı bir adımı atarken, buna gerçekten elverişli bir iklimi yaratmak gibi bir sorumluluğu dikkate almak durumunda olduğumuz gibi,

bunun aynı zamanda Türkiye'nin yakın geçmişi ile bir kopmayı da gerçekleştirebilecek bir anlayışla da ortaya konulması gerektirdiğini düşünüyorum. O ön evre bu konuda güçlü bir destek sağlayabilir, bir katalizör bir ivme olabilir düşüncesindeyim. Bu, hukukta özellikle haklara karşı, onları sınırlandırıcı senaryoların bir metaforudur.

Yeni Anayasa Kriz Çözüm Merkezi midir?

Özellikle terörle mücadele hukuklarında çok belirgindir. Yani kurulmuş bomba olabilecek ve patlamaya hazır mayınlı sahalarda nereleri olabilir? O zaman belki de şunu dikkate almamız lazım: Bir Kürt sorunuyla karşı karşıyayız. Herhalde bunu inkâr etmeye kimsenin dili varmaz. Fakat anayasanın sadece Kürt sorununu çözmeye odaklanmış bir hazırlık süreci mi olması gerektiği sorusunu da sormak durumundayız. Bunu söylerken şunu demek istemiyorum, anayasa bunu göz ardı etmelidir demiyorum, ama anayasa sadece Kürt sorununu çözmeye odaklı bir metin midir? Bir kriz çözüm merkezi midir? Biz anayasa hazırlık çabaları ve adımları dışında, bu mesai için harcadığımız çabalar dışında bu soruna hiç bir gayretle, hiç bir çabayla kafa yormadan, adım atmadan, bunun için diğer güçlendirici yapılar konusunda tartışmadan, sadece anayasa üzerinden bir çözüm aramak durumunda mıyız?

Ben bu noktada da eğer bu şekilde odaklanırsak bunun bir "patlamaya hazır bomba" durumu olabileceği düşüncesindeyim. Çünkü anayasa hazırlık sürecinin tamamen bir ikili hazırlık süreci tarafları mecrasına sıkıştırılacağı kanısındayım.

Fakat anayasa hazırlığının çok taraflı bir süreç olduğunu dikkate alırsak şayet, Kürt sorununun çözümü için paralel çaba-

ları sürdürmek ve bunu anayasayla irtibatlı noktalarda da ortaya koymanın yanı sıra bu gerçeği de dikkate almak durumundayız. O bağlamda, anayasa hazırlığının ön evresinde, aslında Kürt sorunuyla da bağlantılı olabilecek bazı önemli yasal adımların atılabileceği kanısındayım ve dolayısıyla bu belki çok legalistik bir bakışla, çok pozitivistik bir bakışla, anayasadan sonra, daha normlar hiyerarşisine göre, alt normların tasarlanması uygundur bakışıyla düşünülebilir. Ama, bunun aksi de mümkündür, yani anayasanın ruhunu ortaya koyabilecek yasal olarak güçlendirici adımların atılabilmesi mümkündür. Özellikle hak ve özgürlüklerden söz ediyorum. Bu konuda bir şüpheye mahal yok, çünkü bu konuda aslında çerçevenin ne olduğu da malumdur. Minimum standartlar, uluslararası hak standartları içerisinde olmalıdır, minimum standart bu demektir zaten. Dolayısıyla bunların yasal düzeyde, bir ön adım biçiminde şekillendirilmesinin normlar hiyerarşisi gibi, legalistik konulara kendimizi kaptırarak çıkmaza sokmaktan bizi alıkoyabileceği düşüncesindeyim.

Katılım Değer Taşıyan Bir Katılımcılık Modeli Olmalıdır

Burada bir başka konu kanımca, hazırlık sürecinin taşıdığı ağır siyasi sorumluluktur. Hazırlık sürecinin taşıdığı sorumluluk, bir tür sivil katkı, hatta bir eğitim, toplum eğitimi niteliğine sahiptir. Yani sivil kültür denen, bir arada yaşama kültürüne sahip kişilerin, o bir arada yaşama kültürünü oluşturabilecekleri ilk adımların hangi mesajlarla verilebileceğine dair taşıdığı bir değer vardır. Dolayısıyla hazırlık sürecinin kendisi zaten daha ortada olmayan bir anayasanın ortaya çıkması ve şekillendirilmesi bakımından

eğitici bir işleve sahiptir. Dolayısıyla bunu da hız faktörüyle bir arada değerlendirmenin yararlı olacağı kanısındayım, ama bu sadece bununla sınırlı da değil. Çünkü aynı zamanda böyle bir model içerisindeki katılımcılığı nasıl tanımlamak lazım? Türkiye’de Türkiye halkının çok farklı kesimleriyle kendisini ortaya koyabileceği bir katılımcılık modelini nasıl ortaya koymak lazım? Bugün burada ciddi bir teknoloji kullanılıyor. Sosyal medya toplumu şekillendiriyor.

Türkiye’de sosyal medyanın kullanımına ilişkin yapılmış demografik bir profil araştırması acaba neyi gösterir? Bunun hangi yaş kuşaklarında daha yoğunlaştığını gösterir ya da bu araçlara erişebilme elverişliliği nasıldır? Bunu sadece bir model olarak tartıştırmak düşüncesinde değilim, böyle bir derdim de yok, fakat katılımcılığı tartışırken bazı göz kamaştırıcı örneklerin aynı zamanda o kadar da göz kamaştırıcı olamayabileceği gerçeğini dikkate almak durumundayız.

Sosyal bilimlerde örnekleme yöntemleri nasıl bir çalışma yapılması gerektiğini bize sunar. Bunu burada çok iyi bilen, Türkiye’nin otoriteleri var, bunu çok iyi başaran katılımcılar var. Dolayısıyla bu anlamda bir değer taşıyan bir katılımcılık modeli midir söz konusu olan yoksa herkesin sms göndererek veya e-posta üzerinden düşüncesini ortaya koyabileceği bir durum mudur? Bundan yararlanılabilir belki ama bu kadar basit olmadığı kanısındayım. O halde, diyeceksiniz ki peki makul olan nedir? Makul olan şudur: Türkiye toplumunu oluşturan kesimlerin makuldür diyebileceği sonuç makuldür. Diyeceksiniz ki bu kendi içinde biraz kakafoni gibi ya da çelişik değil mi? Hayır. Şunu demek istiyorum; büyük ölçüde bir temsil niyetiyle, Türkiye’nin bugün, özellikle son çeyrek yüzyıldır, hak hareketine de vurgu ya-

pan kimlik temelli çabalar, mücadeleler açısından baktığımızda çok farklı, dikey, yatay kimlik tespitleri açısından da bakılabilir buna, bir örnek olarak söylüyorum. Ortaya çıkan tabloda gerçekten buna uygun bir katılımın olduğu düşüncesindeyse bu mesele kimlik temelli tartışmalar açısından makul sayılabilir.

Bu arada bir üç oyununu yine dikkate almamız lazım. Açıkçası talebimiz şu olmalıdır diye düşünüyorum; ki Polonya ve Güney Afrika örneklerinde de bununla bağlantılı bir takım örnekler işaret edildi. TBMM'de temsil edilen bir takım siyasi partiler var, dört siyasi parti. Bu dört siyasi parti bir uzlaşma komisyonu çerçevesinden eşit sayıda temsilciyle bir araya gelip ön görüşmelere girecekler. Buradan bir sonuç çıkacak, bunun nasıl bir prosedüre tabi olarak mecliste görüşüleceği konusunda zaten usul kuraları açık. Fakat meclisteki siyasi partilere sormak isterim, belirli hukuki şartlar dışında, bugün Türkiye halkının gerçekten güçlü bir katılımını ortaya koyabilmesine elverişli bir modelin tartışılması ne demektir? Bu soruyu çok ciddi bir biçimde sormak durumunda olduğumuzu düşünüyorum. Çünkü bugün Türkiye hukukuna göre uzlaşma modeli şudur: 1) Mecliste 5'te 3 çoğunluk, Cumhurbaşkanlık onayı ve halk oyu. 2) 3'te 2 çoğunluk ve Cumhurbaşkanlık onayı ve bunun sonucunda kabul. Şimdi bu 12 Eylül anayasası ve düzeninin uzlaşma formülüdür. Biz bununla mı oynayacağız ve uzlaşmayı bu formüller üzerinden mi kabul ediyoruz, yoksa bunu reddeden ve dolayısıyla bunun ötesinde ve gerçekten kendi geleceğinin tayini anlamına gelen bir modeli, hukuki ya da hukuki değil, ama bu katılımı ortaya koyan bugünkü yasalarla sınırlandırılmış veyahut sınırlandırmamış, ama bu iradeyi ortaya koyabilen bir modelin yaratıcılığı ve gelenekçiliği üzerinden de tartışacağız.

Sanırım katılımcılık konusundaki bu kısıtı da bu bağlamda dikkate almak diğer bir önemli husustur. Burada konuşmacılar da ifade ettiler, siyasetin banal bir takım ilişkiler içerisinde ve sıradanlığı içerisinde evet, ama sonuçta siyasi aktörlerle birlikte hareket etme gibi bir tablo karşısındayız elbette. Fakat önemli olan bu siyaset etme hünerinin eldeki araçların sağladığından daha ötede bir sonuç yaratabilecek bir yaratıcılığı da nasıl ortaya koyabileceği sorusunu kendimize sormamızda. Sayın Sachs'ın altını çizdiği Güney Afrika modelindeki nitelikli konsensüs formülü yeni bir keşif olarak takdim edildi. Polonyalı konuşmacıysa Polonya anayasasının bir uzlaşma anayasası olmasından söz etti. Dolayısıyla Türkiye'de de modeli nasıl şekillendireceğimiz ve nasıl kapsayıcı olabileceğimiz konusunda yaratıcılığımızı zorlamak zorunda olduğumuzu düşünüyorum. Aksi hâlde, Milli Güvenlik Konseyi'nin çizdiği model, yani biraz önce size aktardığım 5'te 3, 3'te 2, cumhurbaşkanlığı, halkoyu vs. modelleri karşımızdadır. Bu formülü uygularsak 12 Eylül anayasasına karşı yeni bir anayasa için mücadele ettiğimizi iddia edemeyiz herhalde.

Sorular - Cevaplar

Balççek İlter

Konuşmacılara ve yorumcuya çok teşekkür ediyorum. İzin verirseniz, sorularla devam edelim istiyorum. Çok önemli başlıklar açıldı. Benim bir iki notum var, onları aktarmak isterim, o minvalde yürümek ister misiniz bilemiyorum. Örneğin temsil probleminden bahsedildi ki önemli olduğunu düşünüyorum. Uzlaşmadan bahsedildi, örnekler verildi. Türkiye'ye uyarlanmasından konuşuldu ve anayasanın hızlı bir şekilde yapılmasından bahse-

dildi. Türkiye'de de anayasanın kısa bir sürede yapılacağından bahsediliyor, dolayısıyla tartışılması gereken önemli hususlardan bir tanesidir sayın Tarhanlı'nın dikkat çektiği gibi. Sorularla devam edelim isterseniz.

Mustafa Paçal: Benim sorum Miroslaw'a. Polonya'da anayasa yapma sürecinde Katolik Kilisesi'nin rolünden bahsetti. Polonya anayasasında, anayasal rejimi içerisinde kilisenin, din eğitimi, din adamı eğitimi veyahut da seküler devlet, laiklik konusundaki pozisyonlarını merak ediyorum. Bu noktayı nasıl düzenlediniz ya da bununla ilgili anayasal düzenlemeler nelerdir?

Ertuğrul Çepni: Benim ilgim Polonya'ya dair, ilk sorum da Polonya'yla ilgili olacak. Üniter devlet olup da çift meclisli olan belki tek ülke Polonya. O da benim ilgimi çekiyor. Bir konuyu merak ediyorum, çift meclis fikri üniter bir devlette nasıl olur? Çünkü bizim akademik dünyamızda ve siyasilerimiz arasında hep şu ezber vardır; senato, çift meclisler federal devletler içindir. Biz denedik bir işe yaramadı. Bunu çok duyarsınız. Bir de 1791'de anayasayı yapmış olan bir ülke, 1791'de seçimle kralını seçmiş olan bir ülke yeni anayasayı yaparken neden Kurucu Meclis düşünmedi, neden Anayasa Meclisi düşünmedi ve anayasa yapımını sadece siyasilere bıraktı, bunu merak ediyorum. Bir sorum daha var.

Polonya Anayasası Türkiye açısından bakıldığında pek kabul edilir olmazdı, neden mi? Bir, oylama 21 yaşında diyorsunuz; iki, 121. ve 235. maddelerde seçim mecliste yüzde 50 katılımı gerektirir diyorsunuz. Karar yüzde 50 katılımı alınır diyorsunuz.

Bizim ülkemizde karar üçte ikiyle alınır diye bir maddemiz var, 102. madde. Bu bizim memleketimizde anayasal olay yarattı. Bu çok dikkatimi çekti, o maddelerin temel düşünceleri nedir?

Gül Erdost: Toplumsal Bellek Platformu'ndan geliyorum. Yakınlarını siyasi cinayetlerde kaybetmiş olanların kurdukları bir platform bu. Öncelikle Polonyalı konuşmacıya çok teşekkür ediyorum, bizimle Türkiye'de bulunduğu kısa sürede yaşadığı çelişkiyi paylaştığı için. Yani işkencede öldürülenler ve anayasa süreci arasındaki ilişki. Sabahki konuşmamda sanıyorum yanlış anlaşıldım, onun için tekrar etmek istiyorum. Kan güdücü değiliz biz Toplumsal Bellek Platformu olarak ama geçmişle yüzleşmeden de yeni bir anayasanın Türkiye'ye çok hayırlı olmayacağını düşünüyorum. Ben her iki ülkeden gelen konuşmacılara kendi ülkelerinde geçmişleriyle yüzleşme konusunda neler yaptıklarını ve bize neyi önereceklerini sormak istiyorum.

Kürşat Kahramanoğlu: İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğretim görevlisiyim. Gerek Dr. Sachs'ı, gerekse Prof. Wyrzykowski'yi duymak ve burada ağırlamak çok mutlu ediyor beni. Biz daha bu anayasayı yazma sürecinin çok başlarındayız. Cevabını aradığımız birçok soru var ancak bu ilk dönemlerde en önemli sorulardan bir tanesi şu. Şu anda, yeni seçmiş olduğumuz parlamentumuz Türkiye için özgürlükçü, bireye dönük, hukukun üstünlüğünü sağlayabilecek bir anayasa yazabilir mi, yazamaz mı? Bu sorunun cevabı kanunu yazabilirler mi değil. Çok güzel yazıyorlar kanunları ama anayasa denilen özellikle üzerinde konsensüs olması gereken şey bu kadar sıradan bir parlamentoyla yazılabilir mi? Sıradan derken kastım şu; yüzde on barajı gibi bir sorunumuz var, sadece dört tane parti var, bu partilere seçilmiş bütün milletvekilleri lider ataması ile seçiliyor. Yani seçim sistemimizdeki sorunlar nedeniyle parlamentonun ciddi bir temsil sorunu var. Türkiye'de birçok insan şu andaki parlamentoda temsil edilmiyor.

Şimdi böyle bir parlamento, Güney Afrika'daki gibi özgürlükçü bir anayasa yazabilir mi, yazamaz mı? Sorum şu, apartheid mücadelesini eğer verilmeseydi, Güney Afrika'nın bugünkü özgürlükçü anayasası mümkün olabilir miydi? Herhangi bir Güney Afrika parlamentosu bunu yapabilir miydi? Ya da Polonya'daki hareketler olmasaydı anayasa değişiklikleri aynen devam eder miydi?

Mirosław Wyrzykowski'nin (Polonya) Sorulara Yanıtı

Bu anayasa sürecinde muhtelif aktörler vardı ki Katolik Kilisesi de bu aktörlerden biriydi. Katolik Kilisesi, özellikle de 19.yy'da, Polonya'nın henüz egemen bir devlet olmadığı dönemlerde ve 1945 ile 89 yılları arasında hayati bir rol oynamıştır ve Kilise Polonya kimliğinin garantörü görevini üstlenmiştir. Şimdi tabii ki pek çok yasal düzenlemeler var, mesela kamu okullarında, devlet okullarında din eğitimi, din görevlilerine ödenecek ücretler vesaire gibi. Ama bütün bunlara rağmen Katolik Kilisesi'nin toplumumuzdaki rolü son derece pozitif bir roldür. Geçtiğimiz pazar günü parlamenter seçimler yapıldı ülkemizde ve birden bire aynen Almanya'da Berlin'de bir ay önce olduğu gibi korsanlar ortaya çıktı Polonya'da da. Üçüncü bir güç ortaya çıktı parlamentoda, bu da gençler grubu. Mesela aydınlanma döneminin çağdaş türü. Bu tabii ki Katolik Kilisesi'nin kamusal yaşamdaki rolünün karşısında gelişmiş olan bir dalgaydı. Katolik Kilisesi'nin hukuki konumu Polonya'da son derece zayıftır bugün, onun için endişe etmenize gerek yok. İyi bir konumdadır Kilise, ama karşı hareketler de kiliseye karşı başlamıştır ve devam etmektedir.

Bir Sistemden Diğereine Geçilmesi Aslında Sonucu Hiç Değıştirmede.

Şimdi iki meclisli parlamento konusuna geleyim. İki meclisli parlamentolar yuvarlak masa toplantılarının bir sonucu oldu. 1989'da bu öneri geldi ve kabul edildi. Demokratikleşme süreçlerinde bir şeyler yapılmalı denildi, nedir? Mesela parlamentonun muhalefete açılması. Peki nasıl yapılacak bu? Bir model oluşturuldu denildi şöyle ki bir sonraki parlamento seçimlerinde, ki bu 1 Haziran 1989'da yapılacaktı, sandalyelerin yüzde 65'i başından itibaren komünist ve komünizm sonrası partilere ayrılacaktı ve yüzde 35'i de serbest seçimle gelecekti denildi. Bu bir anlaşmaydı. Şimdi senatoya gelelim. Senato geçmişte de parlamentonun bir kesimiydi. Şimdi senatoda 100 sandalye var ve onların tamamı serbest seçimle gelecek kişiler. Bu dediğim gibi bir pazarlık sonucuydu. Bir de tabii Polonya Cumhurbaşkanı'nın seçimi meselesi var. Cumhurbaşkanı'nın General Jaruzelski olmasına karar verilmişti. Kendisi Polonya'da sıkıyönetimi ilan eden kişi. Yani aslında bunun Polonya'da niye böyle yapıldığının tamamen siyasi açıklamaları ve nedenleri var. Senatoya ilişkin seçim sistemi diğer parlamentodakinin aynı idi.

Peki, neden böyle iki meclise ihtiyaç duyuldu? Bu, yaşla ilgili bir konu da olabilir. Ancak pasif oylama, aktif oylama değil. Yani senato üyesi parlamento üyesinden farklı ancak seçmenler için değil. Ve şimdi son pazar günkü seçimlere gelelim.

Orada seçim sistemi, senatoyla ilgili olarak nispiden çoğunluk sistemine geçilerek değıştirildi. Denildi ki, çoğunluk sistemi olur ise insanlar sizin, benim, başkasının lehinde oy kullanabilirler. Bunun sonucunda ne oldu, yine aynı sonuç çıktı. Yani bir sistemden diğereine geçilmesi aslında sonucu hiç değıştirmede.

Senatonun yüzde 60'ı bir partiye ait, yüzde 40'ı başka bir partiye ait. Arada da bir iki tane farklı parti var. İkinci sorunuza tam anlayamadım, yani 1791 Anayasası dediniz, neden bu seferki politikacılara bırakıldı denildi. Şimdi 1791 değil, 1997. Şöyle bir karar sonucu oldu bu. Parlamento gerçek bir otorite ve parlamentonun seçimi Kurucu Meclis'in seçimiyle oluyor, anayasayı yazmak üzere Kurucu Meclis oluşturuluyor.

Tabii bunun için de bir siyasi meşruiyet gerekli. Onun için şöyle bir karar verildi, denildi ki, diğer aktörler bu sürece katılacaklar. Yani parlamento dışındaki muhalifler, mesela Katolik Kilisesi gibi, sivil toplum örgütleri gibi de sürece katılacaklar ama nihai karar politikacılara ait olacak denildi. Ancak orada bir referandum da yapıldı. Ve tek kelimeyle fevkalade ilginç bir örnek oldu bu halk oylaması. Çünkü anayasa referandumları düzenlenirken eşik öngörülmemişti. Yani yüzde 50'lik bir katılım eşiği olacak gibi bir koşul getirilmemişti. Yani referandumun bağlayıcı koşulu olarak katılımında bir yüzde olması öngörülmemişti. Nüfusun yüzde otuzu bile referanduma katılacak olsa, bu kabul edilecek, sonucu bağlayıcı kılacaktı.

Parlamento dışı muhalefet ve Katolik Kilisesi bu hükmü değiştirmek istiyordu ve referandum sonucunun bağlayıcı olabilmesi için halk oylamasına nüfusun yüzde ellisinin katılması koşulunun getirilmesi isteniyordu. Neden? Çünkü Polonya toplumu demokrasi açısından çok da olgunlaşmış bir nüfus değil. Ve referandumun sonucunda ne oldu? Oy verenlerin yüzde 52'si anayasanın lehine, yüzde 48'i aleyhine oy verdi. Yani bu anayasanın çok yüksek bir siyasi meşruiyeti vardır gibi bir karar çıkmadı ama yine de gayet güzel işliyor. Neden parlamento dışı muhalefet bir eşik getirmek istedi? Çünkü onlar, insanlardan evde oturmalarını

istemelerinin gidip de oy vermelerini istemekten çok daha kolay olacağını biliyorlardı. Oy verme yaşı üstüne çok düşündüm. Seçmenin olgunluğu nedir, yani 18 mi 21 mi yoksa 25 mi olmalı oy verme yaşı? Ciddi adaylarda, mesela cumhurbaşkanlığında 28 yaşında bir kişinin seçilebileceğini kim düşünür? Aslında bence daha önceki yönetimlerden bir gelenek devraldık biz, çok derin bir şekilde bu konuyu düşünmedik açıkçası. Yani neden bu böyle yapıldı? Gelenekler nedeniyle diyebilirim.

Bu sabah şöyle bir izlenim içindeydim ben; evet bu anayasanın hazırlanma süreciyle ilgili önemli bir sorunu dile getirmiştiniz. Polonya deneyimine baktığımızda, gayri adi bir geçmişin iskeleti dolapta tutulur ise bir gün bu iskelet o dolaptan çıkar ve tangır tangır ortaya dökülür, bunu biliyorduk.

Geçmişle Baş etmek İstiyorsak Hukuk Devleti Standartlarına Uygun Olarak Yapmalıyız

İki, eğer geçmişle baş etmek istiyorsak bunu hukuk devleti standartlarına uygun olarak yapmalıyız. Bunu da biliyorduk, yani biz şimdi adalet isteyenlere o gün bize uyguladıkları yöntemlerle cevap veremeyiz. Aynı zamanda yasalar geçmişte olanları, sorunları gidermek için yeterli değil, bunu da biliyorduk. Tarih, kamu psikolojisi, eğitim gibi şeylere ihtiyaç vardı. Ama politik sistem değiştikten sonra parlamentonun en hızlı şekilde bu değişikliği getirmesi gerekir, çünkü hem mağdurlar giderek azalıyor hem de yeni bir yasa süreci yirmi yıl öncesine kıyasla daha zor olabiliyor.

Dolayısıyla ne yapıldı; mağdurların rehabilitasyonu, yargısal rehabilitasyonu. Pek çok davanın yeniden açılması ve yeni kararlara bağlanması temyiz mahkemeleri tarafından gerçekleştirildi

ve ondan sonra da mağdurlara devlet tazminat ödedi. Daha sonraki aşamalarda mahkeme kararları iptal edildi, geçersiz sayıldı. Tabii geçmişle başetmek için çok farklı alternatifler var.

Komünizm döneminde, hatta ondan önce de suç, kaçırılmış fırsatlar var. Geçmişe baktığımız zaman, çok farklı yaklaşımlar olduğunu görüyoruz. Bugünkü tartışmalardan sonra benim aklıma şu geliyor, beni çok endişelendiren bir şey var burada. Şunu merak ediyorum, yani insanın kaç litre kanı, gerçek kandan bahsediyorum, anayasa tarafından emilmeli ki, bir sonraki dönemde aynı şeyler tekrar olmasın? Bu tartışma bana biraz bunu düşündürdü. Burada tartıştığımız farklı ülkelerde ne oldu? Yüzlerce, binlerce, milyonlarca insan mağdur oldu, kurban oldu, ne için? Onların bu mağduriyeti anayasanın yapılma sürecine sebebiyet vermiş oldu. Şimdi bu şekilde düşündüğünüz zaman, sorumluluklarımız nelerdir? Türkiye'de, ya da başka bir ülkede, Almanya'da, İspanya'da veya Güney Afrika'da, Polonya'da, her nedeyse; yeni bir anayasa yaparken sorumluluğumuz nedir diye düşündürdü bize, bir bilinç yarattı. Belki de bu tip konferansların amacı bu. Ama İstanbul'dan çok korkarak ayrılacağım. Gelecekte ne olacağından korkuyorum.

Çünkü yeni anayasa için ne kadar kan dökülmesi ya da kan emilmesi gerektiğini hesap etmeliyiz sorusu aklıma geliyor.

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı'nın Sorulara Yanıtı

Türkiye'nin yakın geçmişiyle yüzleşmesi kadar o yüzleşeceğinden korkmasıyla da ilgili çok önemli bir eşik olacağını düşünüyorum. Ve burada ikiyüzlülüğten çok, gerçeğin açıklıkla ortaya konulabileceği çerçevenin Türkiye'nin tarihini de görerek ortaya konulması gerektiği düşüncesindeyim. 89 yılında Danıştay içtihadı birleştirme

kurulu kararı verdi. Sıkıyönetim kanunuyla görevlerinden uzaklaştırılan kamu görevlilerine ilişkin bir karardı bu biliyorsunuz, 80-83 döneminde. Danıştay'ın bu en üst düzeyde aldığı karardı, bütün heyetiyle dahil olduğu, içtihatları birleştirme kurulu. Bunu dikkate almak zorundayız, sadece bundan hareketle demek istemiyorum ama Türkiye'nin elinde olan, kullanabileceği veriler bunlardır.

Danıştay'ın bugünkü konumu bugünkü hükümetle olan siyasi geometrisi gibi konular bir tarafa, bu demokratikleşme açısından önemli bir kazanımdır. Ne dendi orada biliyor musunuz? 80-83 dönemi içerisinde görevlerinden kaydı hayat şartıyla uzaklaştırılan kamu görevlilerinin böyle bir göreve maruz kamaları ve bunu hukuk önünde sorgulama imkanından da yoksun bırakılmalarının hukuken ölçsüz ve Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi ve 111 sayılı Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurallarına aykırıdır. Ve sonra şuna temas edildi. Bu her ne kadar olağanüstü bir dönem olsa da, sıkıyönetim döneminde bir takım idari, hukuki vs tasarruflar yerine getiren yetkililerin hak ve özgürlüklere müdahale etme konusundaki yetkileri sınırlıdır dedi. Şimdi bu ne demektir:

Geçici 15. madde kaldırıldı, biz hâlâ Kenan Evren diye uğraşyoruz. Geçici 15. Madde Türkiye Cumhuriyeti devletini koruyor; cezai, hukuki, mali sorumluluklarını kaldırarak, yasama yürütme yetkilerinin sonucu ortaya konulan işlemler yapan kişileri koruyarak. Burada söz konusu olan Türkiye Cumhuriyeti devleti. O zaman Türkiye Cumhuriyeti devleti yeni bir anayasa hazırlarken geçici 15. Maddeyi de kaldırmış olduğuna göre, böyle bir tartışmayı yapabileceği bir iklimden söz ediyorum. Acaba geçmişle yüzleşmenin yeni anayasaya sirayet edebilecek aygıtları ile ilgili ne düşünüyorlar. Yalnız bakın, bu sadece içerikle ilgili ve geçmişe

yönelik bir tasarrufta bulunmayı gerektirmiyor. Bu aynı zamanda yeni anayasanın hazırlık sürecinde hâkim olması gereken çevreler bakımından da toparlayıcılığın yansımasını gerektiriyor. O bakımından süreçle de ilgili bir tarafı vardır.

Albie Sachs'ın (Güney Afrika) Sorulara Yanıtı

Ajanların arabama koyduğu bomba sonucunda yaralanıp hastanede-yken, bir arkadaşımın şöyle bir mesaj aldım: “Korkma ve üzülme yoldaş Albie, biz senin intikamını alacağız.” Yani bana bunu yapan insanların bir kolunu kesip, bir gözünü de kör mü edecektiniz. Ülkemizde eğer demokrasi ve özgürlük bizim mücadele ettiğimiz şeyler olacak ise özgürlük savaşçılarının yumuşak intibakı olmalı dedim. Bu intikam tabii ki bu mücadelede yaralanmış olan veya ölmüş olan herkesin anısına yapılırdı. Aslında arabama bombayı koyan ve bu saldırıyı düzenleyen kişiyle daha sonra cezaevinde git-tim konuştum ve kendisiyle görüştüğümde sonra dedim ki, normalde ben birine veda ederken o kişinin elini sıkardım, ama sizin elinizi sıkamayacağım. Ama siz Hakikat Komisyonu önünde açıklamalar-da bulunacaksınız ve onlarla hesaplaşacaksınız dedim.

Hakikat Komisyonları adını verdiğimiz, “truth commissions” dediğimiz örgütler hakikaten çok başarılı oldu. Burada sadece mağdur olanları değil, o mağduriyetin karşı tarafça kabul edildiğini de gösterme imkanı bulundu. Mesela bu gibi acıları hiç yaşamayanlar insani olamıyor, dolayısıyla bizim Hakikat Komisyonları dediğimiz “truth commission” gerçekten mağduriyet yaşamış ve bunların üstesinden gelmiş insanlara hikayelerini anlatma fırsatını verdi ve aynı şekilde o insanların mağduriyetine sebep olmuş işkencecilere de kendi görüşlerini açıklama imkanını verdi. Bu bir intikam değildi. Bu süreç sonucunda gördük ki, işkenceci-

ler ve katiller de aynen bizim gibi insanlardı, bizim ulusumuzdan gelen, bizim dilimizi konuşan, bize benzeyen, bizim gibi konuşan, bizim gibi acı çeken insanlardı, başkaları değildi.

Hakikat Komisyonları Sadece Geçmişimizin Belgelenmesini Sağlamadı, Aynı Zamanda Geçmişimizin Gerçeklerini de Ortaya Döktü

Dolayısıyla Güney Afrika'da ulusun acılarının kabullenilmesi ve geçmişle hesaplaşılması konusunda belli bir noktaya getiren fevkalade yararlı bir görev üstlendi Hakikat Komisyonları. Tabii ki ANC, yani özgürlük savaşçılarının silahlı örgütü de evet 'biz de işkence yaptık' diyebilirdi. Silahlı bir çalışmadaydık, herkes bunu yaptı denildi ve hepimiz gidip bu açıklamaları, ifşaatları yaptık. Yani burada hedef alınan belli bir grup yoktu. Belli bir ırk, grup veyahut da belli bir silahlı kuvvet grubu değil, herkes eşit ölçüde geldi ve bizim ülkemizdeki bu sorunun üstesinden gelindi. Ve bu şekilde bir sosyal dönüşüm yaşanabilirdi. Çok önemli bir rol oynadı bu Hakikat Komisyonları. Belli koşulları da kendimiz geliştirdik, mesela her şeyi kamuoyu önünde yaptık, açık yaptık. Bu çok önemliydi. Evet, mağdurlara belli bir tazminat ödendi, onların başına gelenlerin kabulü anlamında bu da önemliydi.

Filmler yaptık, müzik parçaları besteledik.

Bunlar sadece geçmişte yaşanan felaketleri hatırlamak için değil, bunların üstesinden gelebilmek, acıyı açık bir şekilde yaşayabilmek, onurlu bir şekilde yaşayabilmek içindi. Bu şekilde bu komisyonların çalışması insanlara çok önemli olan bir şeyi, onların onurlarını verdi. Dolayısıyla Hakikat Komisyonları sadece geçmişimizin belgelenmesini sağlamadı, aynı zamanda geçmişimizin

gerçeklerini de ortaya döktü. Bunun sonucunda yeni bir anayasa hazırlandı ve bu anayasada herkesin devletin koruması altında olduğu belirtiliyor. Tabii ki eksiklikleri var, kimse bu anayasanın mükemmel olduğu iddiasında değil. Mesela benim kendi vakamda, arabama bomba koyan kişi uzun süre sonra tekrar bana geldi ve dedi ki ben Hakikat Komisyonu'na gittim ve bütün bildiklerimi anlattım. Bütün ölen insanlar için de onurlarına uygun cenaze törenleri düzenlendi. Yani, gerçeklerin ortaya çıkması bizim ülkemizde yaraları sardı. Mesela o kişi bana "kendi yüzüme her baktığımda sizin söylediklerinizin doğru olduğunu gördüm" dedi. Onun üzerine kendisine elimi uzattım ve el sıkıştık. Daha sonra bu kişinin eve dönüp iki saat boyunca ağladığını duydum. Bu bence hapse girmekten daha önemli bir etki. İşte o öldüren, katil olan kişi ağladığında bütün yaptıklarını kabul etmiş oluyordu ve bu acıları o da yaşamış oluyordu. Bizim için çok önemli bir deneyimdi bu.

Bence anayasaların çoğu felaketler sonrasında gelir. Mesela Fransız İhtilâli, Amerika İç Savaşı. Hepsi bir egemenliğin sonunda, kraliyet sona erdiğinde belirlendi. Çünkü halk tiranları denilmişti ve şimdi yeni bir düzen kurmanın zamanı gelmiştir. Avrupa'nın en önemli anayasaları Alman Anayasası gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geldi. İtalya'da da son derece ilerici bir anayasa var, Fransa'da da.

Anayasayı Yazarken Geleceğe Yönelik Umudumuzu Dile Getirdik

Bir anayasanın en önemli mesajı bir daha asla olmalıdır. İnsanların maruz kaldıkları istismarların bir daha olmamasını sağlamayı amaçlamalıdır anayasalar. Anayasaların içine biz kendimizi de kattık. ANC içinde insanlar özgürlük için çok cesurca savaştılar.

Hem Afrika'da hem de başka yerlerde bu savaşlar verildi. Dolayısıyla biz kendi örgütümüzün içinde gördük ki özgürlük savaşçıları bile yetkilerini ve otoritelerini aşmışlardı, istismar etmişlerdi. Biz anayasayı yazarken geleceğe yönelik umudumuzu dile getirdik. Umut dediğimiz, vericilik, özgürlük, hoşgörü, paylaşım gibi insanların neleri yapabileceğine odaklanmak. Biz bütün bu farklı unsurları anayasamıza dâhil etmeye çalıştık, yani bu sadece bir anti-apartheid anayasa değildi. Çünkü hükümet kanadı da çok önemli bir rol oynadı. Ve bugün bizim anayasamız ırkçı ve cinsiyetçi olmayan bir anayasadır. Hem kadınlar, hem erkekler, hem beyazlar, hem siyahlar aynı haklara sahiptir.

Bütün bu mücadelelerden sonra, biri çıkıp ben apartheid rejimine karşı silahlı direnç gösterdim, ama ben eşcinselim dedi. Bu önce tartışıldı ama sonra anayasa metninde eşitlik denildiğinde cinsel tercihlerin de en önemli özgürlüklerden olduğu ve buna karşı ayrımcılık yapılamayacağı kabul edildi. Tabii medeni haklar da vurgulanıyor anayasada, çünkü Afrika'da herkes hakkını talep ediyor ve bu konuda kapsayıcı olmak gerekiyor. Anayasamızda sosyal ve ekonomik haklar da var. Milyonlarca fakir insanı barındıran bir ülkede, milyonlarca hastanın, evsiz barksızın olduğu bir ülkede bile, o yoksulluğa tahammül edilebiliyor. Tabii anayasaya aykırı olarak ilan eden Anayasa Mahkemesi bile bütün bunları yaparken kurumsal düzenlemeleri sorguladı. Eski yargı düzenini bozmadık, çünkü kaos istemiyorduk. Demokrasi ve anayasa denilince insanların aklına kaos gelsin istemiyorduk, dolayısıyla eski yargı mensuplarını yerlerinde bıraktık ve onları yeni anayasa ile uyumlaştırmaya çalıştık.

Ama ne yazık ki Polonya'da olduğu gibi, mahkemelere, Anayasa Mahkemesi'ne saldırılar oldu. Yine de çok güçlü bir kurum,

hem küçük hem önemli sorunları ele alma yeteneğinde. Dolayısıyla biz bütün bu acılardan bir şeyler öğrendik, ama diğer ülkelerden de öğrendik, kendilerinin tavsiyesini istemedik, deneyimlerini bizimle paylaşmaya çağırdık onları. Ben de buraya tavsiyede bulunmak için gelmedim, nefret ederim tavsiyelerden. Bu anlattıklarımın, benim deneyimlerimin içinde size de yararlı gelen herhangi bir unsur varsa bunu alın benimseyin. Çünkü bu gibi deneyimlerin paylaşılması, birimizden diğerimize aktarılması çok önemli. Güney Afrika'da çok pozitif bir süreç yaşandı ve bütün ulusun onuru yeniden tesis edildi.

Korkunç şeyler yapmış olan insanlar bile bu süreçte bir rehabilitasyon geçirdiler. Artık onlar kriminal kişiler olarak görülüyorlar. Bugün artık farklı inançları, farklı düşünceleri hoşgörülle karşılayan bir ülkede yaşıyoruz.

Balççek İlter

Konuşmacılara, yorumcumuza çok teşekkür ediyoruz, katılımcılara bizimle birlikte olduğunuz için teşekkürler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Türkiye’de Anayasa Yapma Süreci Nasıl İşliyor?

Forum

Kapanış konuşması: **Bekir Ağır**
TÜSES yönetim kurulu üyesi

Moderatör: **Dilek Kurban**
TESEV direktörü

Dilek Kurban

Moderatör

Bu iki saat sürececek olan toplantının amacı, bir çeşit forum şeklinde buradaki herkesin Türkiye'deki anayasa yapım sürecine ilişkin görüşlerini, önerilerini paylaşmaları. Bana da bu forumun moderatörlüğü görevi verildi. Bugünkü tartışmalar doğrultusunda benim zihnimde uyanan bazı sorular ve konu başlıkları var. Bunları bugünkü tartışmamıza belki biraz yön verebilecek sorular olarak ortaya koyacağım. Ondan sonra sizlere geçecek söz. Bu iki saati ikiye ayırarak, önce biraz yöntem konuşabiliriz, Türkiye'de anayasa yapımının yöntemini, nasıl olacağını, kimin yapacağını vs. sonraki bir saatte de içeriği konuşabiliriz.

Yönteme ilişkin birkaç soru ortaya koymak istiyorum. Bunlar, bugünkü tartışmalardan çıkan sorular. Birincisi, Türkiye'de anayasayı kim yapacak, yapmalı? Mevcut meclis neyi yapsın, yapmalı? Ki bu süreç başladı zaten. Örneklerini duyduğumuz diğer bazı ülkelerde olduğu gibi anayasa yapmak üzere özel olarak seçilmiş bir meclis mi olmalı? Belki Türkiye açısından bu soru hâlâ meşru olmakla birlikte, pratik açıdan çok anlamı olmayan bir soru olabilir. İstemezseniz bunu konuşmayabiliriz. İkincisi tabii ki anayasa nasıl yapılacak? Daha doğrusu, anayasayı kimin yapacağından bağımsız, bu organın üyeleri nasıl seçilmeli, anayasa yapım sürecinin aktörleri kimler olmalı? Burada katılım meselesi çok vurgulandı. Örneğin, eğer yanlış anlamadıysam, İspanya ve Gü-

ney Afrika'da sivil toplumun doğrudan katılımının fazla olmadığı ve fakat, siyasi partiler ve aktörler üzerinden dolaylı katılımının olduğu söylendi. Ve en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün siyasi partilerin bu sürecin parçası olduğu vurgulandı. Türkiye'de bu mesele, özellikle ülke seçim barajının yüzde on olması dolayısıyla çokça tartışılan bir konu biliyorsunuz. Öte yandan, acaba katılımın önündeki tek engel yüzde on seçim barajı mı? Başka yapısal, yasal, anayasal engeller var mı? Üçüncü soru, bu süreçte nasıl karar alınmalı? Diğer ülkelerden örnekleri dinledik, ve örneğin Güney Afrika'da anayasa yapmakla görevlendirilen kurumun oluşturduğu metnin aha sonra parlamentoya gittiği, oradan geri geldiği ve bu şekilde işleyen bir sürecin olduğundan bahsedildi.

Türkiye'de Uzlaşma Komisyonu kurulmuş durumda. Parlamentoda temsil edilen bütün partilerin eşit temsil edildiği bir komisyon bu. Acaba bu Uzlaşma Komisyonu toplumdaki yeni anayasa talebini, bu anayasada olması gereken esaslara dair toplumsal uzlaşmayı temsil edecek mi? Yani Uzlaşma Komisyonu'ndaki partilerin başlangıç noktası kendi siyasi partilerinin pozisyonları mı olacak, yoksa gerçekten bir toplumsal uzlaşma arayışı içerisinde olacaklar mı, olmalılar mı? Özellikle Polonya ve İspanya örneğinde uzlaşma çok vurgulandı. Sonuçta ortaya çıkan metnin uzlaşma metni olduğu söylendi. Türkiye'de bunun nasıl yapılacağını, yapılması gerektiğini düşünebiliriz. Laiklik, diyanet, başörtüsü, Kürt sorunu, anadilde eğitim gibi şu an tartışılmakta olan en netameli konularda eğer uzlaşmaya varılamazsa, yeni anayasanın bu gibi sorunları çözmesi beklenmeden çözüm sonraki siyasi sürece veya Anayasa Mahkemesi'ne mi bırakılmalı? Ya da çok kısa zaman sonra acaba yeniden bir anayasa yapmak zorunda mı kalacağız? Bir de tabii şu anda anayasa yapım sürecinde üzerin-

de yeterince konuşulmayan meseleler var. Temel haklar, vicdani red, LGBT hakları, azınlık hakları, ötenazi, ateizm gibi konuları nasıl ele almalıyız? Sesleri parlamento'ya yansımayan grupların talepleri nasıl ele alınmalı? Türkiye Güney Afrika örneğinde sosyo-ekonomik haklardan çok bahsedildi. Bugüne kadar yapılmış anayasa çalışmalarının hepsinde değil tabii ki ama çoğunda sosyoekonomik hakların ihmal edildiğini görüyoruz. Sendikaların yaptığı çalışmaları ve başka birkaç çalışmayı dışarda tutuyorum. Bu nedenle özellikle sormak istiyorum, Türkiye'de anayasa yapım sürecinde sosyo-ekonomik hakları, sendikal hakları, yoksulluk gibi konuları neden yeterince tartışmıyoruz? Böyle bir girişle birlikte ben şimdi sözü sizlere bırakıyorum.

FORUMDA KONUŞANLAR

Hüseyin Ergün: Sosyal Demokrat Parti (SODEP) genel başkanıyım. Sabah ve öğleden sonraki iki oturumu izleyince şu noktaya vardım: her toplum kendi tarihi konumuna göre bir anayasa yapıyor. Yani burada anlatılan dört ayrı anayasanın hepsi aşağı yukarı olağanüstü dönemlerden sonra yapılmış, Almanya anayasası bir şekilde işgalcilerin bir dayatması. Ama bundan daha uç bir örnek de var. Japonya anayasasını McArthur'a yazdırıyorlar. Dolayısıyla anayasa yapım süreci iyi bir anayasa için her zaman belirleyici değil diye düşünüyorum. Bizim şu anda anayasa yolumuz aşağı yukarı belli. Anayasayı bu parlamento yapacak, bu parlamento hakikaten yüzde 85 katılımı seçildi ama asla yüzde 95 temsile sahip değil. Bizim seçim adaletimiz taşları bağlayıp köpekleri sa-

liverme adaletidir, dolayısıyla fevkalade adaletsiz bir seçim ve oy değerlendirme sistemimiz vardır. Bir de seçim sürecinde bazılarına doping yapıyorsunuz, yani AK Parti'ye 200 trilyon lira, Cumhuriyet Halk Partisi'ne 100 trilyona yakın ve MHP'ye 60 trilyona yakın yardım yapıp, ötekilerin ayaklarına köstekler bağlıyorsunuz. Dolayısıyla bu seçim düzeni asla adil değil. Ama önümüzde bu var ve toplumun da anayasa yapma ihtiyacı var.

Ancak, anayasadan mucize beklersek kötü bir anayasa yaparız. Anayasayı normal bir şey olarak kabul edersek iyi bir anayasa yapma şansımız var. Bir başka nokta, anayasaya giderken yol temizliği meselesi. Burada demokratikleşme konusunda örnekler verildi ama dokunulmayan bir mesele var. Değişmez maddeleri olan bir anayasayla karşı karşıyayız. Bence bu anayasa derhal ilga edilmelidir, yol temizliğinin birinci şartı budur. Çünkü değişmez maddeler olması demek, cuntanın iradesini milletçe seçilmiş bir meclisin iradesinin üstünde tutuyorsunuz demek.

Bu asla kabul edilemez. Dolayısıyla kamuoyunun bu anayasayı derhal ilga etmek doğrultusunda bir baskı yapmasında fayda görüyorum. Salı günü sayın Cemil Çiçek, bir iade-i ziyaret kapsamında SODEP'e geldi ve uzun uzun konuştuk. Ona da bir Anayasa Danışma Kurulu önerisinde bulunduk, memnuniyetle karşıladı. Bizim görüşümüze göre, isteyen ve mecliste bulunmayan siyasi partiler artık belli başlı sivil toplum kuruluşlarının bu danışma kurulunda bulunması uygun olur. Ayrıntılar tabii tartışılacak ama Cemil Çiçek'in yaklaşımı olumlu. Bizim, SODEP olarak bir anayasa taslağımız var. Bu anayasa taslağı elli maddeden oluşuyor. Bunu isteyen herkese ulaştırabiliriz.

Tatyos Bebek: Güney Afrika anayasasını biraz dikkate almamız gerektiğine inanıyorum. Bizim çok tartıştığımız ilk üç madde de geçen bazı konular, Güney Afrika anayasasında çok rahatlıkla halledilmiş. Mesela Güney Afrika'da bildiğim kadarıyla 11 anadil var, 3 başkent var. Şimdi biz bu konuyu hâlâ değişir mi değişmez mi diye tartışıyoruz. Bu doğru mu yanlış mı başka birşey. Orada birbirlerine düşman 60 Türkiye olanlar, yıllardır silahla birbirleriyle çatışan, birbirini boğazlayanlar yan yana oturmuşlar ve bir tartışma kültürü, bir müzakere kültürü oluşturmuşlar, yeni bir anayasa yapmışlar. Bu beni heyecanlandırıyor, bundan bizim faydalanmamız lazım.

Şimdi Türkiye'ye dönersek, anayasaya çok şey vehmediyoruz. Evet anayasa çok önemli, yeni bir anayasa çok önemli ama, yeni anayasa yapmak da yetmiyor. Yeni bir siyasi kültür yaratmazsak nasıl başa çıkacağız. Mesela Uğur Kantar'ın işkenceyle öldürülmesi, bir Ermeni kaymakamın hâlâ Türkiye'de olmaması neresinde bu anayasanın, yani var mı anayasada böyle birşey, yok! Nasıl, niye uygulanmıyor?

Demek yeni bir siyasi kültür ve yeni bir yapılanma da gerekiyor. Bunu da bizim dikkate almamız lazım. Birşey daha söylemek istiyorum. Yıllardan beri Türkiye'de, birçok grup, mesela Aleviler, azınlıklar, solcular, Kürtler ötekileştirilmişler. Bunlar buldukları pozisyonlardan geri durumdadır şu anda. Yeni anayasa hazırlanırken, bu ötekileştirilen gruplara herhangi bir pozitif ayrımcılık tanınacak mı? Ben aslında pozitif ayrımcılığa karşı birisiyim ama bunu tartışıyorum kendi içimde neden?

Çünkü bu ötekileştirilen grupların şu ana kadar kaybettiği birçok şey var. Bunlar nasıl o kazanımları tekrar elde edecekler? Güney Afrika'daki arkadaşlara sordum acaba bu sorunu orada nasıl

çözdüler diye. Aslında bunu merak ediyorum. Benim şu anda söylemek istediklerim bunlar, çok teşekkür ediyorum.

Hülya Gülbahar: Geçtiğimiz günlerde Türkiye’de Anayasa Komisyonu açıklandı. Her partiden üçer milletvekili: CHP üç erkek, MHP üç erkek, AKP üç erkek. İyi ki BDP var, bir kadın. Dolayısıyla on ikiye bir. Yüzde on barajı olduğundan ve kadın erkek eşitliğini sağlayacak kotalar olmadığı için durum bu. Meclis bileşiminde kadınlar zaten yok, komisyonda da böyle. Anayasa toplumsaldır, bir toplum sözleşmesidir diyoruz. Ama toplum erkeklerden oluşuyor. Dolayısıyla erkek toplumun erkekleri biraraya geliyorlar toplumu ve kadınları nasıl yönetiriz diye aralarında anlaşılıyorlar.

Buna toplum sözleşmesi demeleri hata. Erkek toplumun erkek sözleşmesi, ve ne yazık ki şu anda dakika bir, gol bir; Türkiye’nin içine sokulduğu süreç, yine erkekler kendi aralarında oturacaklar, yine kendi anayasalarını yapacaklar ve bizim nasıl yaşayacağımıza karar verecekler. Bu, bulaşıkları kim yıkayacak meselesi, aynı zamanda. Ya da temizliği kim yapacak meselesi. O yüzden bu katılımcılık meselesini tartışırken, ben bu hazırlık komisyonunun oluşum şekline Türkiye’nin anayasayla ilgili kadın ve erkek her kesiminin isyan etmemesini büyük bir hayal kırıklığıyla karşıladım. Demek ki biz Türkiye toplumunda, Türkiye kadın hareketi olarak bu kadar kötü durumdayız ve kendimizi bu kadar anlata-mamış durumdayız.

Bu konuşmayı benim yapmamam gerekiyordu. Az önce konuşmacıları dinledik, üç erkek konuşmacı, salondan katılımcılar, bir tanesi bile bunu söylemedi. Sayın Albie Sachs çok ilginç ve yakıcı kavramlardan bahsetti. Irkçılıkla cinsiyetçiliği birleştirdi,

ırkçılık ve cinsiyetçilik diye. Anayasa yapım ve öncesi müzakerelere süreçlerinde bütün müzakerelere bir kadın bir erkek temsilci gönderdiklerinden bahsetti, salonda hiçbir dalgalanma yok. Üzerinden konuşurken hiçbir atıf yok. Biz Güney Afrika'dan sonra bir anayasa yapıyoruz. Erkeklerin bu şekilde oturup yeni bir anayasa yapmasına izin veriyoruz. Az önce yine kadınlara karşı negatif ayrımcılık yapıldı bence.

Sevgili moderatörümüz yaptı bu ayrımcılığı. Şu üçlü oturumda son dakikaya kadar söz almaya çalıştım, Anayasa Kadın Grubu temsilcilerindenim, bütün kamuoyu bunu biliyor. Kadınlara ilgili konuşacak olan bir tek bendim, söz alamadım. Yani bunun negatif ayrımcılık olduğunun altını çizmek istiyorum. Bir de söz alabilseydim Sayın Albie Sachs'a soracaktım: pişman mısınız böyle yaptığınız için? Yeni bir vizyon yaratmak ve bunu kadın erkek eşitliği içinde yapmaktan bahsetmişti, sorum o olacaktı. Geldiniz, karşınızda bakın Türkiye'de yeni anayasa yapanlar var, bizden öğrensinler, bir daha anayasa yaparken sakın kadınları falan karıştırmaları der miydiniz? Bakın Türkiye bu anlamda iyi bir ders oluyor, çok teşekkür ederim.

Vildan Yirmibeşoğlu: Hülya arkadaşımıza ben de katılıyorum, çünkü sabah iki oturumda da söz almaya çalıştığım halde her nedense göze çarpmadım. Şimdi söz verdiğiniz için teşekkür ediyorum. Avrupa Birliği ilerleme raporunda, anayasanın 10. maddesine kadınlarla ilgili pozitif ayrımcılık ilkesi girmesine rağmen, kadınların durumunun değişmediği kaydı geçildi. Çok yeni bir rapor. Bunun yanında hem siyasette hem de kamu idaresinde vali ve vali yardımcısı seviyesinde kadınların yönetici, idareci olarak yer almadıkları tekrar ortaya çıktı. Anayasanın 10. Maddesi için

kadın hareketi çok mücadele etti, bir sürü yasa gibi o madde de kadın hareketi sayesinde anayasaya girdi. Ama her nedense kadınların konumunda değişen birşey yok. Kadın cinayetleri, hâlâ, gün geçtikçe fazlaşıyor ve gündemi maalesef işgal ediyor. Burada anlatılan anayasa hazırlık çalışmalarına baktığımız zaman, Almanya, İspanya ve Polonya dahil, hiçbiri hazırlık çalışmasında kadınlarla ilgili ve cinsiyetler arası eşit temsil ve katılımı ilgili birşey söylenmedi. Güney Afrika hariç. Güney Afrika'daki kadın hareketini izliyoruz ve çok beğenerek takip ediyoruz. Onların bu mücadelesine ve destekleyenlere buradan da teşekkür ediyoruz. Anayasa hukukun üstünlüğüne, insan haklarına dayanacaktı. Ama daha baştan bu anayasa hazırlığında kadınların üzeri çizildiği için ne insan hakları, ne de hukukun üstünlüğüne uyuluyor, baştan ayrımcılık yapılıyor. Yani kadınlar olarak toplumun yarısını oluşturuyorsak, bu durumda hazırlık çalışmaları meşruiyetini kaybetmiştir, ben bunların altını çizmek istedim. Teşekkür ediyorum.

Erdal Partuk Demirdağ: LGBT hareketi genç bir hareket. Bu hareket içindeki deneyimimiz, bu kısa sürede bize şunu gösterdi. Biz haklarımızı toplumsal mücadeleyle almaya çalışıyoruz. Anayasa bizim için ne ilk ne de son olacak, çünkü biz biliyoruz ki temel haklar ve özgürlükler herhangi bir yasayla tek başına sınırlandırılmayacağı gibi tek başına da kazanılamaz. İkinci bir mesele, LGBT örgütleriyle muhataplık ilişkisi. Şu an Türkiye'de on kadar LGBT örgütü var.

Taleplerimiz çok açık ve net. Alternatiflerimiz var ve bunu müzakere edebilecek, donanımlı insanlarımız da var. Sadece bu taleplerin karşılığını bulabilecek örgütlerle birlikte, bu süreci

siyasi olarak örmek istiyoruz. Herhangi bir koşulumuz yok, bir siyasi süreci birlikte örebileceğimize dair açıklığı dile getiriyoruz. Son olarak, bizim açıklıkla dile getireceğimiz konuların başında şu geliyor: temel bazı kanunlar konusunda sıkıntılarımız olsa da genel olarak muhafazakâr aile politikalarının alternatifi olarak özgürlükçü aile politikalarını savunuyoruz. Bununla birlikte birey ve hak temelli sosyal haklar meselesini savunuyoruz. Ve sosyal haklar ile kimlik meselesi anayasada nasıl garanti altına alınabilir konusu üzerine de son zamanlarda kafa yoruyoruz. O anlamda LGBT mücadelesinde yer alanlar olarak hem kadın örgütleriyle hem de bize yakın duran diğer topluluklarla birlikte yeni ve paralel bir talep oluşturma sürecini yaratabileceğimizi düşünüyoruz. Bu anlamda, paralel bir süreci belki kendimiz örgütlemeliyiz. Erkeklerin, ataerkilliğin bu kadar hâkim bir şekilde var olmasına dair belki küçük de olsa bir kırılma noktası yaratabiliriz diye düşünüyorum.

Mehmet Tarhan: Sosyal Politikalar, Cinsiyet Kimliği ve Cinsel Yönelim Çalışmaları Derneği'ndenim, aynı zamanda on yılı aşkındır LGBT hareketinde aktivistim ve vicdanı retçiyim, hali hazırda bir kanun kaçağıyla aynı salonda oturuyorsunuz. Vicdani retle ilgili ya da LGBT özelinde bir şeyden bahsetmeyeceğim. Güney Afrika örneği beni hep çok büyülemiştir. Ama Güney Afrika örneğinde çoğunlukla gözden kaçırdığımız bir şey var. Güney Afrika'da mağdur çoğunluktu, bunun yarattığı bir özgüven vardı. Farklılıklar konusunda, özgürlük üzerine konuşulurken geniş bir kitle sizinle özdeşim kurabiliyordu, empati kurabiliyordu. Türkiye'de de 80 darbesinden tüm Türkiye halkı mağdur oldu diyebiliriz, yani bunu özde söyleyebiliriz. Ancak diğer taraftan, hem Kürt mesele-

sine baktığımızda hem azınlıklarla ilgili meselelere baktığımızda burada fail çoğunluk. Ve biz yeni anayasada azınlığın haklarını eşit düzeye getirmenin derdinde olacağız. Güney Afrika örneği çok büyüleyici ama bunu gözden kaçırmadan değerlendirmemiz gerekiyor ve yol temizliği adına bu noktanın göz önüne alınarak çalışmalar yapılması gerektiğini düşünüyorum. Bir de iğne de değil, çuvaldızı kendimize batırma derdindeyim. Yıllardır sivil toplumda çalışmış birisi olarak biliyorum; şimdiye kadar en azından benim içinde olduğum pek çok anayasa çalışması, yasal mevzuat ya da politika çalışması, masanın başında bu aktivist kaymak tabakanın bazı hukukçularla hazırladığı şeyler oldu ve bir kitle adına konuştuk sürekli. Bugün artık keser dönüyor, sap dönüyor biraz, meclisteki insanlar çok rahatlıkla bize diyorlar ki siz nereden biliyorsunuz ki bunu, kitle mi söyledi size bunu. Kitleden ne aldınız ki siz bunu talep ediyorsunuz diye soruyorlar. Bu noktada, mesela biz SpoD'ta anayasa konusunda böyle bir süreç örmeye çalışıyoruz. Aslında LGBT bireylerin talepleri bellidir. 10. madde, 14. maddenin güçlendirilmesi vs. gibi. Açıkçası bizim çağrımız tüm sivil toplum örgütlerine. Tabanları olarak gördükleri kitleyi, gerçekten talep toplama, talep bildirme, görüş oluşturma konusunda cesaretlendirip kendi politikalarını tabanlarından yararlanarak yapmaları yönünde. Teşekkür ederim.

Ertuğrul Çepni: Anayasa nasıl yapılmalı? Tekrar temele döneceğim, demokrasinin temeline. Eğer biz vatandaşlar olarak, ülkeyi biz yönetiyoruz, ülkenin sahibi biziz, herşeyin meşruiyet kaynağı biziz diyorsak, anayasayı da biz yaparız demeliyiz. Ben bunu herkesten duymak istiyorum. Bakın en başarılı anayasalar, başkalarına örnek olmuş anayasalar, siyasi partiler yokken yapıldı.

Amerika Anayasası, Polonya Anayasası, 1791 Fransız Anayasası yapılırken siyasi partiler yoktu. Şimdi siyasi partiler var, o zaman bu anayasa siyasi partiler anayasası olacak, halkın anayasası olmayacak ki. Kaç üyesi var bir siyasi partinin? Bugün üçte ikiyi elde tutan siyasi parti yarın yok olabilir. Onun yaptığı anayasa mı yıllarca bu ülkeye hakim olacak? Sanki halkın demokrasisi gitti, partilerin demokrasisi geldi. Dolayısıyla ben prensip olarak anayasa ancak bu amaçla seçilmiş anayasa meclisleri tarafından yapılır görüşündeyim. Ve bunu herkesten de duymak istiyorum, buna nasıl bir itiraz olabilir merak ediyorum. Bu meclis sürekli olmalı ve bu meclisin üyesi olan kişi muhtarlık dahil hiçbir şeye aday olmamalı. Yaşam boyu veya görev süresi boyunca bu sorumluluğu taşımalı. Belli sürelerde de, beş yılda bir, on yılda bir, anayasa elden geçirilmeli. Tabii bu arada toplumdan veya siyasi partilerden talep gelirse anayasa değişiklikleri ele alınır elbette. Benim rastladığım böyle bir madde sadece Polonya anayasasında var, diyor ki anayasa her 25 yılda bir gözden geçirilir. Benim üzerinde durmak istediğim şey bu, meclis, anayasa meclisi ve sürekli anayasa meclisi. Biz hükümeti herşey sanıyoruz, ben siyasetin içinden geliyorum ve seçimlere de katıldım.

O seçimlerde insanlar sizi anayasa yapsın diye seçmiyor. Ekonomik sorunumu halletsin diye seçiyor. Ama siz onun vekâletini alıyorsunuz, kötüye kullanıyorsunuz, ben anayasa da yaparım, savaş da açarım, her şeyi yaparım diyorsunuz. Bir nevi siyasetçiler aslında bizim haklarımızı gasp ediyorlar. Biz halk olarak eğer bir ülkeyi yapılandırmışsak, devleti yapılandırmışsak, hükümet onun küçücük bir parçası. Diğer kurumlarla sağlıklı çalışması lazım.

Ulaş Karam: Hukukçuyum. Açıkçası biraz kötümserim. İster kurucu meclis şeklinde olsun, ister mevcut seçim kanunlarıyla oluşmuş meclis olsun, nihayetinde katılım ne kadar zorlansa da katılım kapsamına girmeyecek toplumsal kesimler var, tüm dünyada bu böyle. Sosyal dışlanma nedeniyle böyle bu. Hülya Gülbahar'ın dikkat çektiği şekilde başta kadınlar olmak üzere toplumun bazı kesimlerinin bu katılım sürecinde zaten sesini duyurması çok mümkün olmayacak. Turgut Tarhanlı da dikkat çekti, elektronik bir takım iletişim araçlarıyla bile olsa bu kesimin sesini duyurması mümkün değil. Nihayetinde anayasa siyasal güç ilişkileri içinde belirleniyor ve o güç ilişkileri içerisinde sesinizi duyurduğunuz kadar bu sürecin içinde yer alabiliyorsunuz.

Dolayısıyla Türkiye'de özellikle belli grupların, belli kesimlerin sesi zaten bu siyasal arenada duyulmuyor. Duyulmamasının da hem yasal hem de toplumsal bir takım nedenleri var. Dolayısıyla, yeni anayasa sürecini hızlandırmaya başladığınız anda katılımı zaten minimuma indiriyorsunuz, artı zaten bazı grupların katılması mümkün değil. O yüzden, ne kadar teorik olarak doğru gelse de, beyaz bir sayfayla bu işe başlamak nihayetinde zaten toplumsal olarak dışlanmış grupların bu anayasada bir kez daha dışlanmasına yol açacak gibi geliyor bana. Dolayısıyla nihayetinde zaten bu anayasada toplumdaki azınlık grupların çoğunluk olma şansı olmadığı için, belli bir etnik grup hep azınlık olacak ve istediğiniz kadar nitelikli çoğunluk öngörün, çoğunlukta kalan grubun benimsediği çerçevenin içerisinde azınlıkta kalan grubun yer alması mümkün olmayacak.

Bu sürece başlarken, beyaz bir sayfa değil, geçmişten kalan bakiyenin ortadan kaldırılması lazım. Nedir bu? Yol yürünürken alınacak bir takım güven arttırıcı önlemler diyebiliriz buna. Ör-

neğin çoğunlukta kalan grupların temsilcilerinin bir şekilde azınlıkta kalan grupların belli, temel haklarına anayasada yer vereceklerine dair baştan bir takım şeyler söylemeleri lazım. Toplumun azınlıkta kalan grupları ikna etmesi gerekiyor. Yoksa süreç bir şekilde katılımı beraber işlese de, insanlar nihayetinde, çoğunluğu Sünni ve Türk olan bir toplumun, örneğin Cem evlerinin ibadethane statüsünde olup olmayacağına dair referandumun sonucu, İsviçre'deki minarenin yasaklanmasına benzer referandum sonucu gibi olacaktır.

Osman Kavala: Ben de şu anda hem mecliste hem de meclis dışında demokratik bir uzlaşının sağlanmasına imkan verecek bir siyasi ortam olduğu kanaatinde değilim. O yüzden biraz dezavantajlı şartlarla bu işe başlıyoruz. Ve ilk defa demokratik bir anayasa yapılacaksa, bu şartların iyileştirilmesi ve böyle bir sürece imkân verir hale getirilmesi son derece önemli. Bunların ne olduğunu panelde arkadaşlar aktardılar.

Şimdi parlamentodaki siyasi aktörler ve sivil toplum katılımı arasındaki dengenin ve karşılıklı sinerjinin oluşturulabilmesi zannediyorum bu işin püf noktalarından bir tanesi. Sonuçta yetkili olan parlamento ve parlamentoda çoğunluğa sahip olan siyasi partinin diğer siyasi aktörlere nazaran daha fazla bir gücü var. Sivil toplum kuruluşları mümkün olduğu kadar anayasa hazırlama yöntemiyle ilgili tek ağızdan konuşabilirlerse, belirli prosedürel ihtiyaçlara, gerekliliklere odaklanabilirse belki bu siyasi aktörler ikna edilebilir. Ve siyasi aktörler ikna edilebilirse, parlamentoda bu konuda gerçekten bir uzlaşma ve mutabakat oluşabilirse önümüz açıılır. Aksi taktirde, biz ağzımızla kuş tutsak, toplantılar düzenlese, sms ve e-mail göndersek, etkimiz çok kısıtlı kalacak.

Zira maalesef, Türkiye’de demokrasi anlayışı, istişare anlayışı gerçek katılıma imkan veren tarzda işlemiyor. Bir takım siyasi aktörler dinliyorlar, ondan sonra kendi bildiklerini yapıyorlar. Sizi dinlemeyi de kendi düşüncelerini güçlendirecek bir meşruiyet unsuru olarak aktarıyorlar. O yüzden, bu toplantının prosedürle ilgili olmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum ve sivil toplum kuruluşları olarak odaklanmamız gereken noktanın da bu olduğu, içerikten ziyade, yöntem olduğu kanaatindeyim.

Mehmet Ata Uçum: Yeni Anayasa Platformu’nun çalışma meclisi olan anayasa çalışma grubu üyesiyim. Dezavantajlı koşullara rağmen, ifade özgürlüğündeki sınırlılıklara rağmen Türkiye toplumu ağırlıklı bir biçimde yeni anayasa ihtiyacını ve yeni anayasa yapma iradesini ortaya koymuş durumda. Elbette, her şeyin son derece uygun olduğu koşullarda yeni anayasa yapmayı herkes tercih eder, ama yeni anayasa yapmak da zaten böyle bir şeydir. Çok zorlu koşullarda, o koşulları geleceğe dönük olarak toplumun lehine değiştirme hamlesidir yeni anayasa yapma meselesi.

Dolayısıyla içinde bulunduğumuz koşullarda yeni anayasa yapma ihtiyacının neden kaynaklandığını doğru tespit edersek, yeni anayasa imkânının niçin güçlü olduğunu da görmüş oluruz. Türkiye’de yeni anayasa yapma ihtiyacı, anayasada hak ve özgürlükleri çoğaltma ihtiyacından daha çok Türkiye’nin bütün sosyal, kültürel, politik sorunlarının kaynağı olan aygıtı yeniden yapılandırma ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Türkiye toplumunun bugün yaşadığı birçok problem temel olarak yüz yıllık devlet aygıtının, o aygıtın ürettiği kültürün ve o aygıtın ortaya koyduğu pratiğin ürünü sorunlardır. Kürt sorunu da böyledir, inananların sorunu da böyledir, azınlıkların sorunu

da böyledir, LGBT'lerin yaşadığı sorunlar da böyledir. Örneğin bir Ermeni kaymakamın bu devlet aygıtında görev almamasının nedeni de budur. Dolayısıyla Türkiye'de yeni anayasa yapma ihtiyacı, esas itibariyle artık bu toplumsal gelişmişlik ve toplumsal dinamizm seviyesine uygun düşmeyen bu devlet aygıtını yeniden yapılandırma meselesidir. Bu nedenle, anayasa yapma ihtiyacı esas itibariyle toplumun nasıl bir devlette yaşamak istediğine ilişkin iradesini açığa çıkarma ihtiyacıdır. O yüzden anayasa yapmakla, anayasa yazmayı ve anayasayı yasalastırmayı ayırt etmek gerekir. Türkiye toplumu bir anayasa zaten yapıyor, yapmaya çalışıyor, bunun adı da siyasi anayasadır. Siyasi aktörlerin, hukukçuların, entelektüellerin, çeşitli kuruluşların görevi toplumun ortaya koyduğu siyasal iradeye ve bu siyasal yapıya ilişkin gelecek tahayyülünü açığa çıkarmak, onun ifade ediliş biçimlerini ortaya koymak, yani bir anlamda asistanlık yapmaktır. Bu nedenle Türkiye'de, halkla başlamış olan ve halkla tamamlanması gereken bir kuruculuk tarifine ihtiyaç var. Dört aşamalı bir kuruculuktan söz ediyoruz. Halkla başlayıp halkla bitecek. Birincisi istek toplama aşaması, halkın görüşlerinin her türlü mekanizmayla toplanması aşaması. Ki burada her bireyin doğrudan katılabileceği mekanizmaların mutlak suretle üretilmesi gerekir. Hayali bir şeyden söz etmiyorum. Yeni Anayasa Platformu bu konuda model çalışması yaptı, toplam 30 yerde 6000 kişiyle anayasa diyalogu toplantıları yaptı.

2000 tane yazılı ve sözlü görüş aldı, bunlardan bir rapor da çıkardı. Yani test edilmiş bir modelden söz ediyorum. İkincisi, bu toplanan isteklerin taleplendirilmesi, halkın siyasal sistem konusundaki iradesinin genel esaslar raporu olarak adlandırılacak raporlara dönüştürülmesi. Sonra bu raporlar üzerine normlan-

dırma çalışmasının yapılması. Daha sonra da bunun yasalaştırılması ve yine halkın onayıyla yürürlüğe sokulması. Halkla başlayıp halkla biten bu kuruculuk süreci esas itibariyle, Türkiye toplumunun geleceğe dönük olarak nasıl bir siyasal sistem istediğini açığa çıkarma ve ona uygun bir siyasal yapı kurma sürecidir.

Bu süreçte dikkat edilmesi gereken noktalar da şunlardır: pozitif dayanak olarak mevcut anayasayı esas alan yeni bir anayasa çalışması yapılamaz. Anayasanın 175. maddesi üzerinden uzlaşma arayışı ya da oylama sistemi tercih etmek bizi yeni anayasaya götürmez. Dolayısıyla toplumsal meşruiyete dayalı bir yasalaştırma sürecinin olması gerekir. Meclis özgün bir karar alarak, yeni anayasa yapım sürecini bu anlattığım kuruculuğu içeren biçimde ifade etmelidir. İsterse mecliste 400-500 kişi bu anayasayı kabul etsin, yine de bu, halka sorularak yürürlüğe konulacak bir anayasa olmalıdır. Uzlaşma sorunu, Uzlaşma Komisyonu'nun 12 üyesinin yapacağı müzakereyle çözülebilecek bir sorun değildir. Uzlaşmanın zemini toplumsal istekler ve o isteklerden oluşturulmuş taleplerdir. Eğer siyasi partiler toplumsal talepler üzerinden uzlaşma arayışlarına girerlerse kendi siyasal sınırlarını ve dirençlerini aşabilirler, çünkü yeni anayasa yapma meselesi, bir parti siyaseti meselesi değil, makro siyaset meselesidir. Süre sorunu konusunda ise, eğer toplumsal görüşleri esas alan bir anayasacılık pratiği üretilecekse, süre bu görüşlerin toparlanabildiği aşamaya göre belirlenmelidir. Elbette aktüel gündem açısından süre sınırlamaları tartışılabilir, ama esas olan anayasa yapımında tercih edilen siyasal felsefedir.

Asistanlıktan kastım şu. Çok net söylüyorum, anayasa yapma hakkı halka aittir, bugünün koşullarında halk bunu doğrudan yapma imkânına sahiptir. Halkın üyesi olarak biz de anayasa ko-

nusunda görüşlerimizi ifade edebiliriz. Ama siyasi aktörler, kuruluşlar, entelektüeller, anayasa yapım sürecinde parlamento da dâhil halkın asistanıdır. Aksi takdirde, bu felsefe benimsenmezse, bu süreçten yeni anayasa çıkmaz.

Mustafa Paçal: Anayasa konusunda geç kalmamıza sevinmiyorum ama Güney Afrika modellerini dinledikten sonra, geç kalmışlığımız da biraz iyi oldu, bu örnekleri duyma şansımız oldu gibi düşünüyorum. Tabii her toplumun kendi tarihi var, her toplumun bir anayasa hikâyesi var, bu hikayelerin bir kısmı bize benziyor, çıkaracağımız çok dersler var. Özellikle Güney Afrika, İspanya modelleri bize çok öğretici örnekler oldu. Bu bakımdan, bu süreci analitik düşündüğümüz zaman, bu sürecin tehlikeleri nelerdir Türkiye'de, fırsatlar nelerdir, güçlü ve zayıf olduğumuz yanlar neresidir diye baktığımızda, güçlü olan yanlarımızı, elimizdeki fırsatları, tehlikeleri yenmek, zayıf yanlarımızı aşmak için kullanmalıyız. Tehlikeler mevcut.

Bu topraklarda otoriter bir devlet vardı. Bu devletin asimilasyoncu, tekçi bir anlayışı vardı. Şimdi biz bunu çoğulcu, demokratik bir toplum sözleşmesine çevirmek istiyoruz. Fırsatlarımız var. Türkiye dünyada yalnız değil, uluslararası anlaşmalar var. İmzaladığımız anlaşmalar var, imzalamak durumunda kalacağımız anlaşmalar var. Bunlar bize yeni fırsatlar sunuyor. Zayıf yanlarımız var, evet demokrasi kültürü çok güçlü bir toplum değiliz, toplum kendi anayasasını yazamadı bugüne kadar. Bu tartışmaya çok yabancıyız. Bu fırsatlar bu topraklara sık sık gelip giden fırsatlar değil.

Sonuç olarak güçlü yanlarımız var, Türkiye'de sivil toplum son yirmi yıl içerisinde belli bir ivme kazandı. Sivil tepkiler, demok-

ratik tepkiler çok farklı alanlarda ortaya çıktı. Şimdi bütün bunların üstesinden gelebilecek sonuçları, gerek parlamento, gerek sivil toplum, gerek kamuoyu, demokratik kamuoyu, kendi içerisinde bir işbirliği geliştirerek bu koşulların iyileştirilmesinde bu anayasa fırsatını değerlendirebilir diye düşünüyorum.

Kürşat Kahramanoğlu: Hepimizin çok depresif bir noktada olduğunu görüyorum, suratlarımızdan da zaten belli, hiç gülümseyen bir yüz yok katılımcılar arasında. Bu da çok anlaşılır bir durum. Doğru mu bilmiyorum ama bu anayasa yazma süreci sırasında bir Güney Afrika hikâyesi vardı ortalıkta dolaşan. Onu anlatmak istiyorum. Güney Afrikada anayasa yazma prosedüründe bizzat devlet başkanı Nelson Mandela liderlik yapmaktadır ve devlet başkanının kapısı herkese açıktır, herkes gelip derdini anlatmakta ve nasıl bir anayasa istediğini söylemektedir. Katolik kilisesinin kardinalleri randevu alırlar devlet başkanından ve Nelson Mandela'ya, ki bana göre yaşayan en büyük devlet adamıdır, şöyle derler: Tabii ki çok destekçisiyiz, apartheid rejiminden kurtulmamız gerekiyordu, her şeyi destekliyoruz ama anlamadığımız bir şey var yeni anayasada. Bu lezbiyen, gay meselesi ne oluyor?

Niye bunu anayasaya sokuyorsunuz diye cumhurbaşkanına şikayetlerini bildirirler ve Nelson Mandela'nın şöyle söylediği, cevap verdiği söylenir: Valla ben de onların ne yaptığını anlamıyorum ama haklarını sonuna kadar destekliyorum. Şimdi Güney Afrika'dan o kadar bahsedildi ama Güney Afrika örneğinde şöyle bir şey vardı, şu anda Türkiye'de olmayan ve olacak gibi de gözükmeyen; devlet başkanından işsiz bir aktiviste kadar herkesin ülkeye yeni bir umut getirecek, demokrasi getirecek, insan haklarını öne çıkaracak, hukukun üstünlüğünü memleketeye getirecek bir

anayasa yazmak konusunda samimi istekleri vardı ve bu isteklerini gösterebiliyorlardı. Şimdi bu mecliste böyle bir şans gözüküyor. Bu yüzden bana sorarsanız birçoğunuzun suratınızın asıklığının da ana nedeni bu. Siz de görüyor ve biliyorsunuz ki hepimiz bu söylediğimiz şartlarda bir anayasa yazmayacağız. Onun yerine olacak olan şu; iktidarın ekonomik gelişmeyle halledemediği Kürt sorunu gibi veya dini politikayla halledemediği Kürt sorunu gibi sorunları çözmek için veyahut da getirmek istedikleri başkanlık sistemini getirmeleri için bir anayasa değişikliği olacak, bir kanun değişikliği olacak. Bu nedenle bizim de heyecanlanıp, hakikaten muhteşem bir anayasa yazıyoruz dediğimiz yok.

Bizim gibi Türkiye'de bu işe hakikaten gönül koymuş insanların yapacağı yegane şey, vermemiz gereken karar bu. Biz de bu oyuna katılıp, sanki fikrimiz soruluyor gibi orada burada sesimizi çıkaracağız, sonunda da onlara da sorduk, bu herkesin anayasası demelerini mi kolaylaştıracacağız. Hakikaten bir değişiklik olabilir mi? Benim hiç umudum yok, kusura bakmayın sizi daha da depresif bir hale getirdiğim için

Serap Güre: Merhaba, ben bir kadını. Hülya agresifti. Biz biraz agresif oluyoruz herhalde. N olur affedin bizim agresifliğimizi, çünkü bu ne yazık ki dinlenmemek, duyulmamak ve sürekli yok edilmekten kaynaklanıyor. Onun için siz bizi daha sakin karşılarsanız biz de herhalde sakin oluruz diye düşünüyorum. Geçen hafta Ankara'daydım, dört tane genel müdürle bir konu üzerinde görüşmeye gittim.

Hepsi beni çok nazik bir biçimde karşıladılar, çünkü bir uluslararası kurum adına oradaydım, dinlediler ama ne yazık ki buz gibi bir suratla, hiçbir çözüm önerisi ağızlarından çıkmadı. Tam

bir bürokrasi duvarına tosladım. Bizde şeffaflık yok, nedense korkuyoruz, korkuyoruz, hep korkuyoruz. Bu ülkede ne yazık ki zarar görmemek için duvarlar örüyoruz. Bu ülkede ne yazık ki örneğin Alevi olunca, Aleviyim diyemiyoruz, ne olduğumuzu söyleyemiyoruz, bir hiç olarak yaşamımıza devam ediyoruz. Ermeni bir arkadaşım dedi ki, Aleviler oldukları yerde değiller, çünkü kendilerini varedebilmek için yok olarak bu ülkede varlar. Çok büyük travmalar yaşadık. Ben 14 yaşından beri en yakın arkadaşlarımın öldürüldüğü bir ülkede yaşıyorum. Politikaya girdim ve iki sene sonra arkadaşlarım öldürülmeye başladı. Ben yaşıyorum, şanslıyım. Ve hâlâ arkadaşlarım politika yaptıkları için öldürülüyor, ya da içeri alınıyor.

Şimdi ben meclise ya da şu anda iktidarda olanlara ne kadar güveneyim? Benim güvendiğim bir anayasa yapacaklarını düşünemiyorum, mümkün değil böyle bir şey yapmaları. İnanmıyorum, çünkü şeffaf değiller. Bir arkadaşımızın bahsettiği gibi bu bir anayasa oyunu. Ama ben bir oyunun içinde olmak değil, özgür olmak istiyorum, ben artık ölmeden yaşayabilmek ve huzurlu mutlu olmak istiyorum, bunu yapabilmek için açık olmamız lazım, şeffaf olmamız lazım, hiçbirimizin diğerini asiste etmesi gerekmiyor. Herkes kendi yüreğiyle sesini duyurabilirse, diğerlerine dokunabilirse ne istediğini ifade edebilir, asiste olunca olmuyor bu.

Ayhan Bilgen: Ben de Demokratik Anayasa Hareketi'nden katılıyorum. Biz de Kasım ayından bu yana 23 ilde toplantılar yaptık, yaklaşık bir yıl oldu. Aslında öncesinde de başlayan çalışmalar vardı, 2008 yılının sonunda, iki günlük Sivil Demokratik Anayasa konferansı yaptık. Bu konferansa 330 kadar kurum temsilcisi, akademisyen katıldı. Ama ne yazık ki referandum sürecinde

platformumuz dağıldı. Bunu aslında bir fotoğrafı paylaşmak için aktarıyorum. Türkiye'de siyaset, toplumsal zeminin dağıtıcısı işlevi görüyor. Referandumdaki, gayet doğal olan evet, hayır ya da boykot tercihi, platformun kendisinin bir özne olarak çalışmasını imkansızlaştırdı.

Referandumdan sonra tekrar buluşabildiğimiz temsilcilerle bir araya gelerek çalışmayı örgütlemeye uğraştık. Ama biz yerel toplantılarda anayasanın içeriğini konuşmadık. Biz tam tersine, bu sürecin nasıl işlemesi gerektiği, nasıl katılımcı olabileceği konusunu, yani yol haritasını tartıştık. Çünkü biz bir araya gelen kişiler olarak, parlamento, parlamentoda temsil edilen partiler ve iktidar partisinin aslında içerikle ilgili taleplerin farkında olduğunu düşünüyoruz.

Sorun bir baskı mekanizmasının olmaması, yani toplumsal talebi, beklentiyi bir baskıya dönüştürecek mekanizmanın yokluğu. Bir özgüvensizlik içinde olduğumuzu itiraf etmeliyim. O da şu; yani sadece görüşlerini beyan eden bir pozisyon, edilgen bir pozisyonda kaldığımız müddetçe aslında siyaseti ya da siyaset kurumunun ortaya çıkaracağı anayasayı da eleştirme hakkını peşinen kaybediyoruz, ne yazık ki. Yani bir anayasa kuruluş mekanizması, bu kurucu meclis, anayasa meclisi konusunu bir danışma mekanizması gibi önermekten öteye geçmeli. Eğer anayasaya dair çalışan platformlar, siyasi partiler, sendikalar, sivil toplum örgütleri, bu alanda çalışan akademisyenler bir ortak platform kurmayı başarsalar ve bu platformu da sadece görüş belirten, danışılan bir mekanizma olarak değil, burada uzlaşılan, ortaklaşılan şeylerin bağlayıcılığı konusunda bir irade beyanında bile bulunsalar, ben siyasetin toplumsal dinamiklere daha saygın bakacağını düşünüyorum. Daha önemseyerek, daha dikkate alarak bakacağını

düşünüyorum. Bunu beklemek yerine bence bu süreçte inşa etmek konusunu acilen gündeme almak zorundayız. Yani siyaset kanallarının kendisinin demokratik olmadığı bir süreçte, oradan çıkacak eserin de, demokratikleşme talebini karşılama ihtimalinin zayıflığını şimdiden görmek zorundayız.

Tatyos Bebek: Biraz evvel karamsar görüşler belirtince kanıma dokundu, konuşmak istedim. Ben 35-40 yıldan beri belli bir mücadelenin içerisindeyim. Daha çok demokrasi istiyorum, özgürlük istiyorum, onun için mücadele ediyorum. Geldiğimiz nokta belli. Görüyoruz. Hayallerim vardı, gerçekleştiremedim. Ama ben mücadeleye devam etmek istiyorum, 1876 yılından beri ilk kez halk bir anayasa içerisinde olacak. Şimdiye kadar hiçbir anayasayı halk yapmamış. Şimdiye kadar yukarıdan birileri anayasayı yapmış, formatlamak istemişler toplumu, ilk kez şimdi bir anayasa yapılacak ve ben içinde olacağım. Ben içinde olmak istiyorum, bunun için ben bunun yolunu yöntemini bulmak zorundayım. Bu onlar şöyle yapacaktır, bunların niyeti budur diyerek olmaz arkadaşlar. Bunu belirtmek istiyorum ve bunun için bizim mücadele etmemiz lazım. Ne kadar kazanımımız olursa olsun, biz isteyeceğiz, onlar vermeyecekler, ama biz istemeye devam edeceğiz. Demokrasi böyle bir şey, onun için karamsarlığa kapılmayalım, gerçekten ilk kez Türkiye’de böylesi bir gelişme var, bizim bunu değerlendirmemiz lazım, atı alan Üsküdar’ı geçerse biz hayıflanmaya başlarız, en azından bunu söylemek istedim, teşekkür ediyorum.

Mustafa Paçal: Ben iki konuyla ilgili kısa bir yorum yapmak istiyorum. Bunlardan bir tanesi, bu anayasa sürecinde çokça ko-

nuşulan uzlaşma konusu. Bu tam olarak hepimizin evet diyebileceği, bir optimum nokta yakalanmasıyla ilgili bir temenni anlamında söyleniliyorsa, bu rahatsız edici birşey değil. Ama yok, bu uzlaşma tanımını herkesin kabul edebileceği bir anayasa için kullanılıyorsa, yani herkesin evet diyebileceği bir anayasa olursa doğru olur, olmazsa olmaz diye söyleniyorsa, burada hemen Güney Afrika örneğini söylemek lazım. Dr. Albie Sachs söyledi; yeterli konsensüs. Çünkü hiçbir anayasa, hiçbir ülkede, herkesin, bütün parlamentonun, bütün halkın kabulüyle çıkmış değildir. Ölçü, yeterli konsensüs. Güney Afrika anayasasının bence kilit yanı uzlaşma kavramı. İkincisi, bu kurucu meclis anayasa meclisi gibi öneriler. Bu tartışmalar kurucu iradenin anayasa üzerindeki vesayetinin korunmasına kadar varıyor.

Burada herkesin bilmesi gereken çok önemli bir konu var. Sivil toplum kuruluşlarımızın, (onlarla ilgili de farklı kanaatlerim var) ve uluslararası evrensel hukukun, uluslararası sözleşme ve anlaşmaların bu anayasa sürecinde bu parlamento, bu hükümet üzerinde oynayacağı rol çok önemli. Şöyle geliştirelim öneriyi. Parlantonun demokratik bir anayasa yapma konusundaki kapasitesini arttırmak, anayasa tartışma sürecine katkısını daha demokratik hale getirmek için ağırlıklı gücümüzü, yürütme ve yasamanın üzerinde bir baskı olarak oluşturma, bunu hem evrensel hukuk, hem Avrupa Birliği'ne aday bir ülke, hem Birleşmiş Milletler sözleşmeleri, hem Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesi bir ülke olarak Avrupa Konseyi anlaşmaları gibi, sivil toplumun beklentileri gibi meclisin üzerinde bir demokratik baskı oluşturmayı düşünmemiz lazım. Şöyle birşey olur mu; kurucu meclis, anayasa meclisi bir anayasa taslağı hazırlayacak, parlamentoya bunu kabul edin diyecek.

Hangi seçilmiş parlamento kendi dışında hazırlanmış bir anayasa servisine evet der, böyle bir uygulama olmaz. Onun için, eğer bu öneriler bizi anayasanın değiştirilemez iki üç maddesi ve anayasanın giriş bölümüne dokunmamaya götürüyorsa, olmaz. Bunlara dokunmadığın zaman o anayasanın içindeki bütün maddeleri demokratik olarak yazsanız bile, evrensel hukuka uygun düzeltmeler yapsanız bile, yeni, sivil, demokratik bir anayasa yapmış olmazsınız.

Banu Tuğçe Alacacı: Hukuk öğrencisiyim. Bu seminerde ve daha önce de katıldığım bir seminerde benim dikkatimi çeken şu oldu, yeni anayasanın insani haklar içeren ve uzlaşmacı bir anayasa olması gerektiği konusunda galiba herkes hemfikir. Lakin bugün hükümetin, parti ayırmadan söyleyebilirim ki, son derece şiddeti teşvik eden ve uzlaştırmadan uzak hatta kutuplaştırıcı söylemler içerisinde bulunduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. Bugün de pek çok hocamız söyledi zaten, böyle bir ortamda, hem de halk desteğini almayan bir anayasanın sürdürülebilirliğinden söz etmek imkansız. Dolayısıyla eğer halka karşı uzlaştırmacı olmazsanız ya da böyle şiddet söylemlerine devam ederseniz bu çelişki içerisinde halkın desteğini almak pek mümkün olmaz diye düşünüyorum. Dolayısıyla sürdürülebilir ve samimi bir anayasadan bahsedemeyiz. Bu noktada hükümetin, yine parti ayırmadan söylüyorum, bu uzlaştırmadan uzak ve şiddet içeren tutumlarından vazgeçmesinin, insani haklar içeren ve uzlaştırmacı bir anayasa için daha faydalı olacağını düşünüyorum.

Bekir Ağırdir

Kapanış Konuşması

Herhalde hepimiz kabul ederiz ki çok öğretici, keyifli bir toplantıydı ve ilham vericiydi gerçekten. Hâlâ bu halk anayasa istiyor mu ki, anayasadan anlar mı ki türünden kanaatlere karşı bu ilgi yoğunluğu bile gösteriyor ki, bu halk yeni bir anayasa istiyor.

Bu ilgi yoğunluğuna dair yine birşey söylememe izin verin. Bu toplantıyı yapılabilir kılan kurumlara (Küyerel, Tüses, Sodev) FES ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'ne çok teşekkür etmemiz lazım, sayın konuşmacılara gerçekten çok içtenlikle teşekkür etmemiz lazım, ufuk açıcı anlatımları için. Bu arada düzenleme komitesi adına söylüyorum, bu toplantı için bütün partilere ve partilerin anayasa komisyonu üyelerine de çağrı ve davet yapılmıştı, Cumhuriyet Halk Partisi'nden milletvekili ve genel başkan yardımcısı arkadaşlarımız buradaydı, Ak Parti'den Ömer Çelik Bey'den telgrafla başarı dileği iletildi, onlara da teşekkürlerimizi söylememiz lazım. Ama bir son toparlama için fazladan bir iki cümle söylememe izin verin lütfen.

Bütün bu tartışmalar da gösteriyor ki, yeni bir anayasaya ihtiyacımız var ama yeni anayasa dediğimiz meselenin iki boyutu var sanki. Birincisi, devletle birey arası mutabakatımız bozuldu.

Bizim devletimizin şu anda makbul kabul ettiği vatandaşları var, kabul etmediği, cezalandırdığı, sadece siyaset üzerinden

değil, kılık kıyafetten tutun da bir sürü yol ve yordam içinde kendine uymuyor diye şu veya bu biçimde hayatına müdahale ettiği vatandaşları var.

Aynı şekilde birey olarak da çoğumuz muhtemelen devlete güvenmiyoruz. Onun için yeni baştan devleti biçimlendirme meselemiz var. Yeni baştan devleti yapılandırma meselemiz var. Bunun içine yönetim meselesi de dâhil. Yani yönetimi tümüyle ters yüz eden, her birimizin köprünün güzergâhından tutun kendi ilimizdeki okulların müfredatına kadar bizimle ilgili her türlü karara katılabildiği bir yönetim düzenine ihtiyacımız var. Bu işin bir tarafı. Bu ihtiyaç konusunda partiler arasında da, genel toplumda da bir siyasi mutabakat var. Onun için işin bu kısmı belki daha çabuk halledilebilir bir kısım. Ama bir ikinci katman daha var. Biraz önce Mehmet Tarhan Bey'in işaret ettiği nokta. Bu toplumun kendi iç mutabakatı da bozuldu. Kimimiz için Aleviler, kimimiz için farklı cinsel tercihleri olanlar, kimimiz için türbanlılar, kimimiz için Kürtler, kendi toplum tanımımız içinde, biz tanımımız içinde yok. Bu tartışma süreci, sadece kuralları yazma değil, bu yeni toplumsal uzlaşmayı da üretme sürecidir aynı zamanda. Ve ihtiyacımız olan da budur aslında. O yüzden bizim yeni bir biz tahayyülüne ve tasavvuruna ihtiyacımız var. Bunu da siyaset üzerinden yapmanın dışında bir yol yoktur. Ama bunun yollarından bir tanesi de işte bu tür toplantıların hergün, her yerde, her fırsatta yapılmasıdır. Ve mesele yalnızca uzmanları dinlemek değil, birbirimizi dinlemektir. Birbirimizi tanımak, bilmek, anlamaktır. Ancak buradan bir toplumsal uzlaşma üretiriz. Toplumsal uzlaşma dediğimiz şey, yetmiş üç milyonun bir sabah, referandum sabahı ya da ertesi sabah güneş doğarken birbirini öpmesi değil, birbirimizi anlamaktır, dinlemektir herşeyden önce

ve o farklı talebin kaynağını hak vermesek bile en azından öğrenmektir. Bunun da yolu tartışabilmektir. Bu anlamda bu anayasa yapma sürecine müdahil olmak, bu tür toplantılar düzenlemek gerekli ve anlamlıdır. Bunun için bence ki burada birçok konuşmacı da değindi, meclisteki Uzlaşma Komisyonu'nun ilk yapması gereken şey bu sürecin önce yol temizliğini yapmaktır, yoldaki barikatları temizlemektir ve bu süreci şeffaflaştırmaktır.

İki tane talebi dillendirmeliyiz hep beraber. Birisi siyaseti demokratikleştirmemiz gerekiyor. Burada, herhangi birimizin ettiği bir laftan dolayı yarın sabah bir savcının terörle mücadele yasasına veya dernekler kanununa aykırılık diye dava açıp açmaması o savcının iyi niyetindedir. Ya da TÜSES hakkında veya SODEV hakkında dava açıp açmaması da o savcının iyi niyetindedir. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri yasasındaki birçok düzenleme aynı şekilde, gençlerin toplanması, coplanması, KCK meselesi aynı şekilde. Dolayısıyla bizim önce bu sürece müdahil olabilmemizin, halkın, sivil toplumun dâhil olabilmesinin yolu, siyasetin önündeki engellerin bir an önce ayıklanmasıdır. En azından bu sekiz aylık, bir yıllık süreç için. O yüzden Uzlaşma Komisyonu önce kırmızıçizgilerini birbirine deklare etmek yerine bunu konuşmalıdır. İkincisi de bu süreç, eninde sonunda bir gün yetmiş üç milyonun mutabakatıyla tamamlanır bir süreç değildir, çünkü anayasanın yapım sürecinde çözülecek meselelerimiz var, anayasayla çözülecek meselelerimiz var. Ama bazı meselelerimiz var ki, onlar ancak yeni anayasanın ürettiği iklimle çözümlenecek.

Onun için, yarınki sorunun hepsini bugün ön şart diye koymak, anayasa yapılmasın demektir. Süresiyle, karar süreçlerinin tanımlarıyla bu süreci tanımlayan yeni bir yasaya ihtiyaç var, ya da uzlaşmaya. Ya da Turgut Tarhanlı'nın dediği gibi bugünkü

prosedürle yapıyoruz demek gerek. O yüzden Uzlaşma Komisyonu önce bunu yapmalıdır diye düşünüyorum.

Ancak tekrar etmek gerekirse, temennim her gün bu toplantıların yüzlercesini yapabilmemiz ve uzmanları dinlemek kadar birbirimizi de dinlememiz, anlamamız ve birbirimizden öğrenmemiz. Ancak bundan yeni bir toplumsal uzlaşma üretebiliriz diye düşünüyorum. Tekrar çok teşekkürler efendim, bu toplantıyı yapılabilir kılan herkese, her kuruma ve konuşmacılarımıza ve sizlere de.

Dilek Kuban

Görüşleriniz ve önerilerinizle Forum'a katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Konuşmacılar Hakkında

Albie Sachs, Güney Afrika Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi

Güney Afrika Anayasa Mahkemesi eski üyesi Albie Sachs, dünyadaki en ilerici anayasalardan biri sayılan Güney Afrika Anayasası'nın yapım sürecinde rol aldı.

Özgürlük mücadelesi içinde aktif olması nedeniyle tutuklanmasının ardından önce İngiltere'ye sürgüne gönderildi (1966) sonra Mozambik'e geçti. Orada Güney Afrikalı güvenlik ajanlarının arabasına yerleştirdikleri bomba nedeniyle kolunu ve gözünü kaybetti. Güney Afrika'ya döndükten sonra tüm enerjisini ülkede yeni ve demokratik bir anayasa hazırlanması için harcadı. 1994 yılında Nelson Mandela tarafından Anayasa Mahkemesi'nde görevlendirildi ve buradan 2009 yılında emekli oldu. Apartheid rejimi sonrasında Güney Afrika'nın yeniden kurulması için yaptığı katkılardan ötürü York Üniversitesi'nden onursal doktora ünvanı aldı.

Carles Viver Pi-Suñer, İspanya Barselona Üniversitesi

Katalonya Hükümeti Özerk Çalışmalar Enstitüsü (Institut d'Estudis Autònoms IEA) direktörü, anayasa uzmanı Carles Viver Pi-Suñer, Andorra Anayasa Mahkemesi başkanı, Katalan

Hükümeti Hukuk Danışma Komisyonu üyesi ve Pampeu Fabra Üniversitesi Anayasa Hukuku profesörü olarak çalıştı. IEA'daki görevi süresince, Katalan Otonom Özerklik Kanunu hazırlık çalışmalarında yer aldı. Aynı zamanda Pampeu Fabra Üniversitesi'ni kuran komisyonun üyelerinden biri olarak Hukuk Fakültesi'nin ilk dekanı oldu. 1992-2001 yılları arasında İspanya Anayasa Mahkemesi'nde görev yapan Carles Viver Pi-Suñer 1998-2001 yılları arasında başkan yardımcılığı görevinde bulundu.

Hans-Peter Schneider, Almanya **Aşağı Saksonya Eyaleti Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi** **Alman Federalizm Araştırma Enstitüsü**

Hannover Alman Federalizm Araştırmaları Enstitüsü yetkili müdürü, onursal profesör ve eski yargıç Hans-Peter Schneider anayasa hukuku konusunda uzmandır.

1993-2005 yılları arasında Saksonya Federal Devleti Anayasa Mahkemesi'nde yargıç olarak görev yapan Schneider, bu görevi sırasında Saksonya Anayasa Onur Madalyası aldı. Schneider Almanya hükümeti, Almanya Federal Meclisi ve Devlet Başkanlığı danışmanlık kurulları ve komitelerinde pek çok kez uzman ve siyasi danışman olarak görev yaptı ve Almanya iki kez gerçekleşen federal reform sürecinde oldukça büyük katkıları oldu.

Mirosław Wyrzykowski, Polonya **Anayasa Mahkemesi Eski Üyesi**

Polonya Anayasa Mahkemesi eski üyesi Prof. Dr. Mirosław Wyrzykowski 1991 yılından beri Warsaw Üniversitesi Hukuk ve İşletme Fakültesi Karşılaştırmalı Ekonomik Hukuk Departmanı

başkanlığı yapmaktadır. 1990-1993 ve 1996-2001 yılları arasında Başbakanlık Yasama Meclisi üyesi, 1999-2001 yılları arasında da Dışişleri Bakanı Hukuki Danışma Kurulu üyesi olarak görev yaptı. Bunların yanında, 1996-2001 yılları arasında Halkla İlişkiler Enstitüsü Anayasacılık ve Hukuk Kültürü Merkezi'nin direktörlüğünü yaptı. Uluslararası Hukuk Bilimleri Derneği Polonya Bölge Başkanı olan Wyrzykowski yönetsel ve anayasal hukuk konularında pek çok eser verdi. Kasım 2001 yılında Polonya Ulusal Parlamentosu tarafından görevlendirilmesinden 2010 yılına kadar geçen sürede Anayasa Mahkemesi'nde görev aldı.

Prof. Dr. Mithat Sancar

Anayasa hukuku uzmanı olan Mithat Sancar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Kamu Hukuku Profesörü olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda Taraf gazetesi köşe yazarı olan Sancar, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yönetim Kurulu üyesidir. Sancar, Devlet ve Anayasa Teorisi, İnsan Hakları ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin hukuksal yapısı üzerine çalışmalarına devam etmektedir.

Prof. Dr. Turgut Tarhanlı

İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı ve aynı üniversitenin İnsan Hakları Hukuku Araştırma Merkezi Müdürü olan Turgut Tarhanlı, uluslararası kamu hukuku, insan hakları hukuku, uluslararası antlaşmalar hukuku, insan hakları aktivizmi, uluslararası barış ve güvenlik hukuku gibi konular üzerine araştırmalar yapmaktadır.

2002 yılında mülteci ve sığınmacı hakları üzerine yaptığı katkıları nedeniyle, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce (UNHCR) kendisine takdirname sunulmuştur.

Düzenleyici Kurumlar

Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği

merkezi Almanya'da bulunan ama dünya çapında 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren bağımsız bir düşünce kuruluşudur.

Kullandığı tüm kaynaklar kamusal kaynaklardır ve denetime tabidir. FES'in ana amacı yaptığı çalışmalarla temel demokratik değerlerin tüm dünyada yerleşmesine ve gelişmesine katkıda bulunmaktır.

Demokrasinin, sosyal adaletin, ve uluslararası dayanışmanın desteklenmesi ve geliştirilmesi çerçevesinde kurulan diyalog, FES'in Türkiye'deki çalışmalarının da merkezini teşkil etmektedir. FES, Türkiye'de bilgi ve deneyim alışverişini gerçekleştirmek amacıyla Türkiyeli partnerleriyle birlikte çalışma grupları, seminerler,

toplantılar ve uluslararası konferanslar düzenlemektedir. FES'in partnerleri arasında kadın örgütleri, sendikalar, meslek kuruluşları, dernekler, araştırma kuruluşları ve üniversiteler gibi sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra hükümet kurumları ve uluslararası örgütler de yer almaktadır.

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Bilgi Eğitim ve Kültür Vakfı

1996 yılında, Türkiye'de üniversite yaşamında yeni bir soluk getirmek amacıyla kuruldu. 45 lisans, 15 meslek yüksekokulu ve 30'dan fazla lisansüstü eğitim programı sunan İstanbul Bilgi Üni-

versitesi bünyesinde faaliyet gösteren 18 araştırma merkezi bulunmaktadır.

Laureate International Universities Network'ün bir parçası olarak İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde öğrenciler 27 ülkede ve 60'dan fazla kurumda eğitim görebilir, çift diploma alabilir veya lisans ve yüksek lisans programlarına devam edebilirler.

Üniversitenin kurucu ilkesi, herkesin erişebileceği ve mali gücünün yetebileceği, öğrencilerin hayallerinin peşinde koşmalarına izin veren bir eğitim olanağı sağlamaktır.

KÜYEREL (Küresel ve Yerel Düşünce Derneği)

KÜYEREL (Küresel ve Yerel Düşünce Derneği), Aralık 1995'te "Küyerel Düşünce Grubu" olarak kuruldu. "*Küresel düşünüp yerel davranmak, yerel düşünüp, küresel davranmak*" ilkesinin değişen dünya koşullarında anlamlı hale geldiği düşüncesinden hareketle "*Küresel*" ve "*Yerel*" kelimeleri kısaltılarak olarak Grubun adı "KÜYEREL" olarak belirlendi.

Bir düşünce kuruluşu olan KÜYEREL; sosyal, ekonomik, siyasal, felsefi, kültürel konularda düşünce üretilmesine ve geliştirilmesine, kamuoyu ile paylaşılmasına, böylece toplumda demokrasi bilincinin ve kültürünün yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmayı amaçlıyor. KÜYEREL bu doğrultuda çalışmalar yapan kişi ve kuruluşlarla işbirliği yaparak, bu çalışmaların yaygınlaştırılması, ülkenin ve dünyanın değişimine düşünsel katkıda bulunacak olan kişilerin tezlerinin ve düşüncelerinin tartışılacağı düşünsel etkinlikler düzenliyor.

- Demokrasinin kurumsallaşması için; evrensel insan hakları ve hukuk normlarının hiçbir şart öne sürülmeden uygulanmasını sağlanması için çalışmak;

- Değişen dünyaya, teknolojilere ve doğurduğu sorunlara yeni bakış açıları, çözüm önerileri getirmek;
- Kendi tarihiyle yüzleşebilen, demokrasinin kurumsallaşması, demokrasi kültürüne katkı sağlamak;
- Demokratik fikirlere, kişi ve kurumlara alan yaratmak, demokratik kültürü güçlendirmek için, otoriter demokrasiden katılımcı, müzakereci demokrasinin kurum ve kurallarıyla işlemesine bu zihniyet dönüşümüne katkıda bulunmak.

KÜYEREL, 1995-2000 yılları arasında Küyerel Yayınları olarak felsefi konu ağırlıklı 16 kitap yayınladı. 1995- 2015 yılları arasında değişik konu başlıkları altında 65 konferans, sempozyum düzenledi. Bu çalışmalar, Friedrich Ebert Stiftung (FES), Roza Luxemburg Stiftung (RLS), Açık Toplum Vakfı, National Democratic Institute (NDI) Bilgi Üniversitesi, Sosyal Demokrasi Vakfı (SODEV) Türkiye Ekonomik, Sosyal Siyasal Araştırmalar Vakfı (TÜSES) le ortak çalışma ve destek olarak gerçekleştirildi.

KÜYEREL altında yürütülen çalışmaların daha da derinlik kazanabilmesi, genişletilerek daha verimli devam edebilmesi için kurumsallaşmanın kaçınılmaz olduğu bir noktaya gelindi. Bu ihtiyaca binaen Mayıs 2010'da "Küresel ve Yerel Düşünce Derneği" (Küyerel) kuruldu.

SODEV - Sosyal Demokrasi Vakfı

Sosyal demokrasinin tanıtılması amacıyla 1994 yılında kurulmuş olup, sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri doğrultusunda seminerler, toplantılar, konferanslar düzenlemekte, raporlar ve yayınlar çıkarmaktadır. İnsan hakları, demokrasi, barış, çevre, ayrımcılıkla mücadele gibi insanı ilgilendiren her konuda gerektiğinde

diğer sivil toplum kuruluşlarıyla ortak çalışmalar yürütür.

Toplumumuzda çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin bütün kavram, kural ve kurumları ile yerleştirilmesi, emeğe, insana ve doğaya saygı anlayışının yaygınlaştırılması, özgürlük, eşitlik, dayanışma, adalet, barış ve dürüstlük gibi değerlerin tüm insanların ortak anlayışı olarak benimsenmesi, sosyal devletin geliştirilmesi için çalışmalar yapmak amaçları arasındadır.

TÜSES, Erdal İnönü'nün fikri önderliğinde 1989 yılında kurulan ve Türkiye'de halen faaliyette bulunan en eski düşünce kuruluşudur. TÜSES kuruluş amacına uygun olarak; sosyal demokrat düşünce ve uygulamalara katkıda bulunmak üzere, araştırmalar yapmakta, konferans ve atölye toplantıları düzenlemekte ve eğitim faaliyetlerinde bulunmaktadır.

Not: Bu konferans, Türkçe- bazı İngilizce konuşmaların da yer almasıyla kitap olarak hazırlanıp yayınlanmıştır. Yukarıdaki metin bu kitaptan alınmıştır.

www.kuyere1.org